

БАЛКАНСКА САРАДЊА У ИДЕОЛОГИЈИ ЈУГОСЛОВЕНСКИХ КОМУНИСТА ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

Испитујући прошлост наше Партије, историчари обично заобилазе спољнополитичке тенденције југословенских комуниста између два рата, сматрајући да партија која није на власти — нема ни своје спољне политике. Међутим, спољнополитичка схватања и тенденције КПЈ део су јединствене политике КПЈ, јер се њена борба не исцрпљује само организацијом револуције него се манифестује и у спољнополитичким схватањима, културном стваралашву, ставу према сељаштву итд. Како се развија акција КПЈ, како она организује борбу радних маса, како се мења и адаптира (према променама ситуације) тако се развијају и мењају и спољнополитичке тенденције у акцији комуниста. Велике промене у револуционарном организовању маса иду паралелно са великим променама у спољнополитичким схватањима и често омогућавају да се још боље прати и верификује акција КПЈ у политичкој арени Србије и Југославије. У Србији, где је режим понекад успешно завараво масе да је оправдана режимска политика „очувања централизма у версаљском поретку“, где је водећи лист *Политика* (на пример 30. новембра 1924) саопштавао да су се удружили „Хрвати, Москва, качаџи, комити, Мабарска, Мусолини“, комунисти су нарочито устајали да разјасне везу спољнополитичке оријентације великосрпског режима са његовим хегемонизмом у самој земљи. У Србији су комунисти у двадесетим годинама објашњавали повезаност свих линија — класне владавине, версајског поретка, националног угњетавања, па су настојали да избију режиму из руке његове адуте о наводно правилној спољној политици, са којом је режим често успешно наступао пред масама. У двадесетим годинама демаскирање режимске балканске политике хегемоније која доводи до продора италијанског империјализма, у тридесетим годинама напор да се покаже како великосрпски режим својим неутрализмом и пацифизмом у ствари помаже ратној политици Хитлеровој — то су биле крупне акције КПЈ. Србијански и југословенски комунисти су посебно акцентовали балканску политику, као примарну за Србију и Југославију, а што је посебно успешно пропагирано у Србији, веома осетљивој на сваки балкански догађај и промену.

Србијански и југословенски комунисти су инсистирали на вођењу једне нове, друкчије балканске политике: то је била стара Туцовић—Лапчевићева идеја балканске солидарности насупрот великим силама, идеја сада прилагођена потребама борбе против хегемонистичког режима који је наметао своју власт како експлоатисаним радницима тако и национално обесправљеним нацијама, а и балканским народима.

Балканска солидарност и сарадња, на којој су инсистирали србијански и југословенски комунисти, била је саставни део борбе КПЈ за масе и револуцију, не само „друга страна медаље“ него директни, саставни део опште борбе.

1. КПЈ против балканског система 1919—21. године

Процес стварања југословенске државе носио је у себи једну велику противречност: буржоазија је добила уједињену државу и знатно је ојачала, а радне масе су подржале то исто уједињење.¹ Главна управа Српске социјалдемократске партије је крајем 1918. поздравила уједињење, које је донело нормалну ствар, националну слободу и уједињење, а масама даје још и широко поље за акцију; престаје могућност да буржоазија користи национално питање као маску за милитаризам и опијање маса.² *Радничке новине* су поздравиле стварање нове државе и хвалиле се „ми смо били на челу борбе“³. Када је ускоро режим стао нападати Партију да је анационална (као што је раније и партија Лапчевић—Тицковића оптуживана да је „издајничка“), КПЈ је устала за Југославију, демантујући све тобожње везе са спољним непријатељима.⁴ Стојан Протић се жалио да је КПЈ преко половине својих посланика у Конститүанти добила управо у Србији.⁵

Југословенски комунисти су одмах устали против европског имеријализма у коме је и Југославија имала своје место. Француска јесте била призната земља победница (искрвављена и порушена као и Србија); она је била центар културе и лепоте, и ко је мало држао до себе, волео је Француску, али је сада она изгледала главни стуб буржоаског отпора светској револуцији, лидер интервенције против земље Совјета, организатор реакције у свима земљама, центар система који је окувао побеђене нације и поробљене класе, центар силе која је давала снагу буржоазији целе Европе, гушила револуције. М. Крлежа је напао нови систем „Версај“, нови поредак, који му је лично на европску реакцију после Бечког конгреса.⁶ Версајски систем је заиста гарантовао како стабилне границе, социјалне системе, дискриминацију побеђених тако и као вечиту власт победника. Политички и друштвени статус кво су били чврсто повезани, и брзо се видело да се организује великосрпски режим који колико унутра угњетава друге нације и експлоатише радничку класу, толико и „споља чува Југославију“. Агитација великосрпске буржоазије стално је указивала да тобоже постоји коалиција против Југославије. Зато је КПЈ одлучно устала против версајског система, против Друштва народа; она је ишла да сруши цели европски систем неправде. Пореда тога, све до септембра 1919. југословенски Допунски батаљон борио се на северу Русије у оквиру Антантиних интервенционистичких војски, а до лета 1920. код јужноруске „владе“ белих генерала функционисали су војни и дипломатски представници; југословенски револуционари су масовно учествовали у борби за совјетску власт, на страни револуције против „белих“, и од краја 1918. године они су из Совјетске Русије почели стизати натраг у домовину, са задатком и жељом да и у својој земљи успоставе совјетску власт. Б. Храбак је показао да није реч о „зрачењу револуције“ из Москве, него о доласку организованих Југословена-револуционара из револуционарне Русије

¹ J. Marjanović, *Prilog izučavanja jugoslovenstva u ustanku 1941*, ЈИČ 1/1962, 35.

² *Историјски архив Комунистичке партије Југославије III*, Београд 1950, 312.

³ *Радничке новине* 14. I, 17. II, 16. IV 1919; *Раднички лист* 9. V 1920.

⁴ *Nova Istina* 8. II 1920; *Раднички лист* 9. V, 30. V 1920.

⁵ *Самоуправа* 3. XII 1920.

⁶ М. Крлежа, *Eppur si muove*, Zagreb 1938, 28, 29, 42.

у усталасану Југославију.⁷ Ово је давало посебну оштрину сукобу између режима и комуниста; сваку акцију и сваку политику режима комунисти су морали посматрати са крајњим скептицизмом и критицизмом, а пре свега балканску политику, против које су још стари социјалдемократи по традицији увек устајали.

Истовремено, комунисти су морали све јаче да устају не само „за револуцију” него и „против реакције”. Буржоаски систем се брже консолидовао него што се учврстила млада комунистичка Партија, и она је убрзо видела да се полако укидају чак и уобичајене буржоаско-демократске слободе у реакционарној земљи! Многи комунисти изван Србије почели су говорити да су „само променили господара” (што је Д. Лапчевић говорио хрватским социјалистима почетком 1919. године) и посејала се клица сумње у вредност новог система на Балкану. Буржоасија је напала комунисте да желе да разбију државу, да стоје у служби спољних непријатеља, да би револуција у земљи само навукла гладне империјалистичке балканске суседе.⁸

Југословенски режими су заиста увек били опседнути правом психозом страха од спољног напада, од савеза Италије, Албаније, Бугарске, Мађарске.⁹ У Београду, као и у Европи, увек се мислило да прети балкански рат. Зато је КПЈ морала дизати глас против система који води у рат на Балкану, иако је, наравно, разумевала „италијанску опасност” на коју је одавно указивала.¹⁰

КПЈ је устајала против сукоба на Балкану као и против сваке ратне коалиције буржоаских држава. Она је зато жигосала Малу Антанту из 1920. године, која је ускоро допуњена румунско-југословенским савезом против Бугарске.¹¹ Партија је увек указивала на могућност од балканских ратова.¹²

Насупрот Антанги и њеном Друштву народа (чији су значај комунисти целога света веома прецењивали, верујући у говоре пред-

⁷ *Историјски архив КПЈ II*, 32, 38, 40; Б. Храбак, *Југословени у интервенционистичким групама на северу Русије 1913—1919. године, Историјски гласник 2/1963*, 47; В. Храбак, *Dolazak organiziranih povratnika iz Sovjetske Rusije u Jugoslaviju 1918—1919. године, Историјски институт Славоније, Зборник 4/1966*, 267; В. Храбак, *Jugosloveni učesnici Oktobarske revolucije i stvaranje KPJ. Zbornik Filozofskog fakulteta u Prištini III*, 1965—66, 112.

⁸ *Застава* 17. IV, 20. IV, 21. IV, 25. IV 1920; *Народ* 27. IV, 2. V, 21. V 1920; *Стража* 17. IV, 21. V 1920; *Самоуправа* 1. I 1921; *Политика* 25. VII, 28. VII 1926; *Балкан* 25. III 1920.

⁹ Уп. V. Vinaver, *Ugrožavanje Jugoslavije 1919—1932, Vojnoistorijski glasnik 1/1968*, 127—150; В. Винавер, *Југославија и војна интервенција против Мађарске 1919. године, Историјски гласник 1—2/1967*, 30; V. Vinaver, *Jugoslavia és Magyarország a tanácsköztársaság idején, Századok 6/1971*, 1242; V. Vinaver, *Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1919—1929, Istorija XX veka, Zbornik radova ???*, 1965, 14. 6.

¹⁰ *Историјски архив II*, 40, 46; Д. Лапчевић, *Рат и српска социјална демократија*, Београд 1924, 125; *Будућност* 3. X 1915; *Српски социјалистички покрет за време првог светског рата*, Београд 1960, 68, 218; *Глас слободе* 13. I 1919; *Радничке новине* 9. III, 27. IV 1919; *Ослобођење* 16. V 1919.

¹¹ В. Винавер, *Комунистичка партија Југославије и Мала Антанга (1920—38), Историјски часопис 18*, 1971, 525. — Енглески писац Ивлин Вагх је »the absurdities of Central European Affairs« (Evelyn Waugh, *A Little Learning. The First Volume of an Autobiography*, London 1964, 200).

¹² Архив радничког покрета у Београду (скраћено: АРП), Фонд Коминтерне (скраћено: КИ), 1921/12, 14.

ставника ове коалиције), Совјетска партија је формирала Комунистичку интернационалу (Коминтерну). Насупрот европској социјалдемократији, јакој у индустријски развијеним областима западне Европе, Коминтерна је обухватила масе на истоку и журно кренула да освети раднике запада. На првом Конгресу Коминтерне, марта 1919, говорио је и Раковски, у име Балканске комунистичке федерације. Он је саопштио да је Југославија створена војном силом, као француско оруђе против појединих држава и против маса, и осудио национално угњетавање у земљи.¹³ Тек нешто касније Коминтерна је „усвојила“ постојање југословенске државе.¹⁴

КПЈ је одмах прихватила и наставила борбу и паролу о балканском савезу социјалистичких република, омиљену код функционера из Србије. У штампи КПЈ се устајало за балканско-подоунавску федерацију и нарочито за балкански савез држава.¹⁵ Када је у јануару 1920. формирана балканска комунистичка федерација као орган Коминтерне, КПЈ је усвојила ставове да су на Балкану угњетене многе нације. Манифест председника Коминтерне, Зинавјева, изнет је и на Другом конгресу КПЈ у Вуковару. Манифест партија Бугарске, Југославије и Румуније од августа 1920. затражио је неодољну борбу за револуцију у свим балканским земљама; овде се рачунало са балканско-подоунавском федерацијом, као и у прогласу КПЈ из јесени 1920.¹⁶ КПЈ је особито јако устајала против балканских сукоба, пратила борбу у балканским земљама и посебно нападала ратове и анексије туђих територија.¹⁷

После 1918. године комунистичка штампа Југославије будно је пратила догађаје у Бугарској; донела је чланак В. Коларова о терору; у Београду је боравила Љуба Димитрова и у јулу 1919. захтевала да КПЈ крене у акцију и пружи пример свима на Балкану, па је онда и КПЈ позивала на заједничку и паралелну борбу двеју партија. Посебно је оштро КПЈ устајала против анексије неких ранијих бугарских територија.¹⁸ *Радничке новине* су нападале режим бугарског премијера Стамболијског, за кога је Бугарска партија сматрала да служи као последњи штит буржоазији.¹⁹ Представник КП Бугарске В. Коларов састао се у Београду, јуна 1921, са представницима КПЈ, пред одлазак у Москву. Тада је југословенски посланик из Софије јављао да је КПБ једина јака партија у земљи.²⁰

¹³ Први конгрес коминтерна, март 1919 г, Москва 1933, 51, 121, 131, 169, 152, 154, 196, 197, 199, 211, 230.

¹⁴ О томе види: G. Vlačić, *Коминтерна и »jugoslovensko pitanje«*, Други конгрес комунистичке партије Југославије Вуковар 1920, Sl. Brod 1972, 381—90.

¹⁵ АРП, Мемоарска грађа, 1931. Успомене Б. Пурића, 185. *Радничке новине* 13. III, 8. V 1919. АРП, Мемоарска грађа, 1958, 46. Успомене Б. Машића.

¹⁶ *Историјски архив на комунистичка партија на Македонија I*, Скопје 1951, 25; *Радничке новине* 22. V, 25. V, 5. IX 1920; *Nova istina* 11. VI 1920; *Раднички лист* 14. X 1920.

¹⁷ Уп. о ставу према Албанији V. Vinaver, *Ceshtja shquiptare ne shtypi e PKJ 1919—1939, Gjurmime albanologjike* 1/1971, 69.

¹⁸ *Радничке новине* 15. II, 23. XI, 5. XII, 13. XII, 18. XII 1919; *Нова Истина* 18. IX, 23. XII 1919; *Oslobođenje* 28. XII 1919; *Раднички лист* 14. XI 1920; АРП, МГ, 1956, 17.

¹⁹ *Радничке новине* 7. I 1920. *Glas slobode* 26. III 1920. Коларов, *Спомени*, Софија 1968, 474, 475.

²⁰ Коларов, *Спомени*, 408; *Protokoll des III Kongresses der K. Internationale*, Hamburg 1921, 276. Дипломатски архив Државног секретаријата за спољне послове у Београду (ДАСИП), Лондонско посланство (ЛП), 1921, Буг, 139. Извештај из Софије од 11. IV 1921.

КПЈ је тражила пријатељство са Бугарском и заједничку револуцију; према Албанији је пажња КПЈ била много већа, јер се овде омрзнута режим приказивао као освајач туђих територија и угњетач националне „мањине”. Ово је било у традицији српских социјалиста: Д. Туцовић је у пролеће 1912. водио два немачка новинара (Robert Grötzsch) у Албанију, па је успут, у Призрену, основао Социјалистички клуб са припадницима разних нација, уз дивљење немачких колега. Током 1912. године социјалисти су устајали против балканског рата и зато што ће он донети угњетавање Албанаца; у пролеће 1913. захтеван је албанско-српски савез, осуђиване су војне операције према Албанији и цела освајачка политика режима, а посебно терор према албанском становништву; на интернационалној конференцији у Кинталу, 1916, Т. Кацлеровић је саопштио да је Аустро-Угарска терорисала Србију, а ова исто тако жестоко — Албанију. Када је 1920. године албанска влада протерала италијанске трупе, она је послала чете да потисну и југословенске трупе натраг на ранију границу (13. августа 1920). Штампa КПЈ је одлучно устала против новог рата, против југословенског противнапада који је угрозио Албанију.²¹

КПЈ је сматрала да је Албанија већ распарчана. *Радничке новине* су осуђивале поход на Албанију.²² Осуђиван је терор над Албанцима у Југославији.²³ Лист је 25. јула 1920. писао да режим терором решава албанско и сва национална питања и тражио „независну Албанију”. Лист је писао да се прича о „покољу Срба на Косову”, а да је у ствари реч о истребљењу Албанаца.²⁴ Штампa КПЈ је свуда устала против рата са Албанијом, против освајања албанске територије.²⁵

Од 1920. године настала је осека европске револуције. Сима Марковић (који је у име КПЈ саопштио Коминтерни да је „КПЈ прва велика европска партија која је пришла Интернационали”) критиковао је „лаковерност” према италијанским и немачким социјалистима, али је саопштио да је бели терор заведен у Југославији и Бугарској.²⁶ КПЈ је била окупила широке масе народа; по тадашњем тронационалном кључу, у Конституанти су била у опозицији Срба 83 (од чега 45 комуниста), Хрвата 77 (6 комуниста), Словенаца 28 (6 комуниста); С. Протић се жалио да је више од половине комуниста-посланика — из Србије. Међутим, удар режима је разбио велику коалицију незадовољних радних маса, које је окупила КПЈ.²⁷ КПЈ је у Србији (тадашњег рачуна) добила четвртину, а у осталим областима три четвртине својих гласова; удео србијанских гласова датих за КПЈ постепено је нешто опадао (од 25,5% у 1920. на 23,3 у 1923; 16,9 у 1925. на 12,5 у 1927. години). Ово слабљење КПЈ било је део европског покрета: већ крајем 1920. свуда се видело да нити има револуције, ни победе интервенције; у марту 1921. заведен је НЕП

²¹ *Историјски архив на КП на Македонија II*, 33. 64, 65, 121.

²² *Радничке новине* 6. III, 13. IV 1920; 29. VII, 19. VIII, 20. VIII, 22. VIII, 28. III, 7. IX, 12. IX, 16. IX, 17. IX, 18. IX, 6. X, 8. X 1920.

²³ Исто, 31. III, 13. IV, 11. VI, 24. VI, 30. VI, 25. VII, 28. IX 1920.

²⁴ Исто, 28. VIII, 1. IX 1920.

²⁵ *Раднички лист* 1. VII, 22. VIII, 5. IX 1920; *Nova istina* 27. VIII 1920.

²⁶ *Protokoll des III Kongresses*, 268, 270, 424. — С. Марковић је у октобру 1921. писао Коминтерни о великом белом терору и стању код неких другова (»Wahrend meiner Verhaftung haben dne Genossen ihre Gehälter mehr als verdoppelt«), (АПИ, фонд КИ, 1921/3).

²⁷ Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Bonn (скраћено: ПА), II, Jug. Po. 19, Band. 1, Извештај из Београда од 7. VIII 1921.

у Совјетској Русији; сломљени су покрети у Италији (септембра), Чехословачкој (децембра 1920), онда је ударила реакција у Југославији, а марта 1921. сломљен је покрет у Немачкој. Коминтерна је сада саопштила да признаје државу Чехословачку.²⁸ Већ на Другом конгресу, 19. јула 1920. Лењин је захтевао савез са националним покретима.²⁹ КПЈ је устала против националног уњетавања, особито нападајући систем у Македонији и на Косову; терор у Хрватској и напад на Албанију узимани су као типичне акције режима.³⁰ Али се национално питање није схватило, па се није стварала балканска варијанта европске пароле „јединственог фронта“. Ову паролу је усвојио Трећи конгрес Коминтерне, јула 1921, када је завладао песимизам у погледу европске револуције; крајем 1921. затражено је од свих партија да усвоје идеју јединственог фронта да би узели масе социјалдемократији.³¹ То је као задатак усвојио пленум ИККИ, марта 1922, а онда је Четврти конгрес, новембра 1922, поставио принцип радничко-сељачких влада као резултат нове политике. Требао је окупити све националне покрете, као „сељачке“, поред основног радничког покрета. У многим партијама су се појавили „левичари и десничари“.³²

2. У борби против балканског рата КПЈ покреће национално питање

Прва (јула 1922) и Друга (мај 1923) партијска конференција веровале су да Југославија убрзано улази у ратни блок против СССР-а.³³ Када се у септембру 1922. отворила „источна криза“ (после победе кемалистичке Турске над освајачком Грчком), у КПЈ се сматрало да може доћи до употребе југословенских трупа против Турске и против совјетских интереса у овом простору. Штампa КПЈ је веровала да предстоји нови балкански рат: Београд се или против Турске и Бугарске или са Бугарском против Грчке.³⁴ Штампa је устала против југословенско-грчког споразума.³⁵ Проглас балканске комунистичке федерације је саопштио да је угрожен мир.³⁶

Тек што је преброђена источна криза (Пашићева влада је одбила енглеске захтеве да пошаље трупе против Турске), наступио је Мусолини као фашистички премијер у Италији (октобра 1922). По мишљењу југословенског конзула у Трсту, „подржаван од великих индустријалаца, великих поседника и банкара, чија је имовина била у опасности, фашизам је одлучно устао против свих тадашњих теж-

²⁸ Дејателност Исполнитель ного Комитета и Президиума И. К. Комм. Интернационала, Петроград 1923, 46; *Protokoll des III Kongresses*, 200.

²⁹ Комунистический интернационал, Москва 1969, 93, 95, 101.

³⁰ *Радничке новине* 12. IX 1920.

³¹ Дејателност, 396. Н. Л. Молчанов, *Коминтерн, у истоков политике единного фронта*, Москва 1969, 307.

³² ЦК КПЈ је 1925. имао 5 левичара и 6 десничара (АРП, МГ, 1981, 144).

³³ J. Vrginac, *Rad i zaključci I, II i III konferencije KPJ, Istorija XX veka*, Zbornik radova, I 244, 263.

³⁴ *Радничка штампа* 9. IX, 16. IX, 30. IX 1922; *Delo* 11. IX 1922; *Раднички дневник* 20. X 1922.

³⁵ *Раднички дневник* 8. XI, 12. XI, 15. XI 1922; *Borba* 1. XII 1922; *Radnik-Delavec* 18. II 1923; *Delo* 18. I 1923.

³⁶ *Radnik-Delavec* 22. III 1923.

њи радничког покрета".³⁷ Фашизам је проповедао националну политику и угрожавао суседне земље. То је схватила и КПЈ, чија је штампа указивала на јачање италијанског империјализма, који опкољава Југославију.³⁸ Тако је после источне кризе наступио притисак на југословенској граници, а Београд ускоро постао савезник, сателит Француске.³⁹ Ишло се из опасности у опасност, а основна идеја балканског савеза, југословенска револуција, била је сломљена, а у Бугарској је КПБ узалуд водила борбу против „земљорадничког режима”.

По схватању КПЈ, у Македонији се имала водити борба и против режима, и против „македонствјужних” (ВМРО).⁴⁰ Балканска комунистичка федерација је дошла у бугарске руке и по одлукама Коминтерне доносила директиве за јединствени фронт, за окупљање национално угњетених елемената. На састанку у Софији, јуна 1922, представник КПБ Кабакчијев устао је за коришћење националне борбе против свих режима. Представник КПЈ, Пијаде, није сматрао да треба омогућити оживљавање шовинизма; он је тражио класну а не националну борбу и одбијао је да усвоји акцију КПБ у Македонији; југословенски став је критикован у Софији а онда и у Москви, па је на саветовању у Бечу, септембра 1922, КПЈ критиковала своје старе ставове.⁴¹ За то време је КПБ на свом Четвртном конгресу, јуна 1922, одлучила да спречи „десни пуч” и усвојила линију сарадње са режимом Стамболијског и са македонском ВМРО, а ускоро је са ВМРО углавнен и први споразум (Коларов—Александров) за формирање уједињене, независне Македоније.⁴²

Када је Стамболијски посетио Београд, штампа КПЈ је овај споразум осудила као ударац по Балканском споразуму, као реакционарни курс на Балкану, а лист *Радник* је устао против одлучивања о туђим територијама (Македонији).⁴³ На Четвртном конгресу Коминтерне, крајем 1922, усвојена је парола о радничко-сељачким владама. Кабакчијев је саопштио да је то у ствари параван за пуну власт Партије; ускоро је он издао брошуру против земљорадничких лидера, захтевајући „сарадњу од доле”. На конгресу је Г. Димитров дошао у спор са Павлом Павловићем: како користити националне покрете. Димитров је истакао да је створио савез са ВМРО-ом, чије чете већ упадају преко границе, док је југословенски делегат опомињао да ВМРО није уопште револуционарна организација. Колико је Павловић имао право, види се и по томе што је у јануару 1923. генерал Протогеров у име ВМРО-а понудио немачкој влади савез за акцију против Антанте!⁴⁴

На конференцији КПЈ у Бечу, 15. фебруара 1923, расправљало се о балканској акцији, особито о национално-угњетеним крајевима. Ускоро су потписани споразуми између бугарске и југословенске владе, па је *Радник* напао Стамболијског као београдског агента, који

³⁷ ДАСИП, КТО, 1925, Ф. 19, ц/39, 120. Извештај конзула из Трста од 30 XII 1925.

³⁸ *Раднички дневник* 1. XI, 3. XI, 1922; *Radnik-Delavec* 11. III, 16. III 1922.

³⁹ В. Винавер, *О спољнополитичкој оријентацији Југославије 1920—25*, *Зборник МС за др. науке*, 44/1966, 45.

⁴⁰ АРП, КИ 1922/10.

⁴¹ Д. Лукач, *Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918—1941*, Београд 1972, 101.

⁴² Коларов, *Спомени*, 371, 372, 375, 476, 486.

⁴³ *Раднички дневник* 10. XI 1922; *Radnik-Delavec* 26. XI 1922.

⁴⁴ Коларов, *Спомени*, 488, 489; АРП, МГ, 1981, 87. Успомена Павла Павловића. ПА, Ро. 4, *Maz. V. 1. Berlin* 1 II 1923.

помаже у гушењу македонског националног покрета. Истовремено је ВМРО проглашен за „оруђе у рукама бугарске буржоазије“.⁴⁵

У данима кризе била је створена легална НРПЈ, јануара 1923, и она је устала против уговора о европском миру, против шовинистичке мржње међу балканским народима, тражила федерацију социјалистичких република на Балкану.⁴⁶ НРПЈ је устала против балканског рата, а за федерацију балканских социјалистичких република.⁴⁷ На Другој земаљској конференцији, у Бечу, маја 1923, делегат Коминтерне је саопштио да Француска осигурава реакционарни поредак у Европи, а Југославија то чини на Балкану. Треба онемогућити реакцију, контрареволуцију, интервенцију; мора се срушити цели систем. Закључено је да се покрену угњетене нације, пре свега у Македонији.⁴⁸

Само три недеље касније, у Бугарској је извршен пуч и збачена је влада Стамболијског (који је одмах затим убијен). По извештају посланика Милана Ракића од 9. јуна 1923, „Лига резервних официра са војском и Македонцима извршила је државни удар“. Бугарска партија је, међутим, управо тада сматрала да је у рату са Стамболијским, па је остала неутрална у обрачуну; на захтев новог министра унутрашњих послова, генерала Русева, секретар КПБ Тодор Луканов наредио је узбуњеним комунистима у Плевни да не подржавају Стамболијског, па је лично генерал однео телеграм на пошту.⁴⁹ Преврат је у Бугарској довео на власт реакционарне фашистичке елементе, који нису били ни узнемиравани од стране КПБ.⁵⁰ За КПЈ преврат је значио проширење француско-енглеског супарништва и сукоба из Немачке на Балкан: срушен је Стамболијски, „француски човек“.⁵¹ Пошто је београдски режим сматрао да је „Бугарска опет добила своје старо, познато лице“ и сматрао да се појављује авет бугарског напада, то се почело говорити о југословенској оружаном интервенцији и евентуалној подршци свргнутом Стамболијском. Целокупна штампа КПЈ је одлучно узвикнула: „не у интервенцију, не у балкански рат“.⁵²

Већ на мајском састанку у Бечу у редовима ЦККПЈ се одлучно узело да је ВМРО оруђе бугарске буржоазије. О томе се писало и тада, када су чланови ВМРО-а учествовали у војном пучу.⁵³ Ако се устало против интервенције, то дакле није било да се евентуално заштите пучисти и ВМРО, него је КПЈ устајала против рата, против окупације бугарске територије. Борба је напала Стамболијског, који је спречавао борбу македонског народа.⁵⁴ Сва штампа је писала о „све дубљем јазу међу балканским народима“. Основни став је био јасан: никако рат на Балкану, осуда Стамболијског и његовог режима који не треба да се обнови. Т. Кацлеровић је три месеца после пре-

⁴⁵ АРП, КИ 1923/7; *Radnik-Delavec* 17. V 1923.

⁴⁶ *Историјски архив КПЈ* II, 279. — У извештају за Коминтерну не каже се стварање федерације него „отварање пута за то“ (*Die Ebnung des Weges*) (АРП, КИ, 1923/3).

⁴⁷ *Radnik-Delavec* 31. I, 1. III, 11. III 1923.

⁴⁸ АРП, КИ 1923/29—1.

⁴⁹ Коларов, *Спомени*, 491, 494, 522, 530.

⁵⁰ В. Хацинников, *Още за фашизма и неговите особености в България*, *Исторически преглед* 6/1968, 55.

⁵¹ АРП, КИ 1923/44,47.

⁵² *Glas slobode* 21. VI 1923; *Радничка штампа* 15. VI 1923; *Radnik-Delavec* 17. VI 1923; *Borba* 16. VI 1923.

⁵³ *Glas slobode* 14. VI 1923.

⁵⁴ *Borba* 16. VI 1923.

врата и даље осуђивао Стамболијског као „оруђе реакције”. Он је истицао да Енглеска и Италија потискују француски утицај и француског агента Стамболијског.⁵⁵

Међутим, група функционера осуђених на робију у Пожаревцу, на челу са Филипом Филиповићем и Николом Ковачевићем, сматрала је да комунисти не треба да допусте да пропадне земљораднички покрет у Бугарској. Цвијић и Чопић су се саглашавали: треба „поћи у добровољце”, помоћи бугарском сељачком покрету.⁵⁶ Ускоро је и Коминтерна осудила пасивност бугарских комуниста, па је Г. Димитров повео нову линију, наглашавајући ипак да је Стамболијски крив што су фашисти дошли на власт.⁵⁷

Балканска конференција у Софији је онда саопштила да је реакција завладала у Бугарској, Југославији и Румунији.⁵⁸

Изложена оштрој критици, Бугарска партија се одлучила на устанак, у лето 1923. године. Основан је војни комитет који је сарађивао како са земљорадницима тако и са ВМРО, а Коларов је са ВМРО-ом уговорио да они признају радничко-сељачку владу.⁵⁹ Устанак је букнуо и КПБ је сматрала да је ослободила 440 села и 8 градова.⁶⁰

Посланик Ракић је из Софије јављао да се режим Цанкова боји како југословенске интервенције против бугарске револуције тако и југословенске интервенције која би срушила бугарски режим.⁶¹ Штампa КПЈ устала је против евентуалне интервенције; она је сматрала да је отпочела бугарска револуција и да је њен слом само привремен. Свакако, „ВМРО се показао као реакционаран”.⁶² Међутим, Социјалистичка партија је овим поводом иронисала на рачун С. Марковића, који критикује бугарске другове, а сам исто тако ништа није учинио у доба Обзнане; поука од 9. јуна је наводно да „не треба ни КПЈ ни Ракић”. А после септембарског устанка „наук” је био да „Коминтерна води у катастрофу и доводи тиме реакцију”.⁶³

У доба када се очекивала бугарска револуција и југословенско-бугарски сукоб, појавила се опасност за Балкан од стране Италије. Италијански ујатиматум Грчкој, окупација острва Крфа и насиље велике империјалистичке силе над малим балканским народом, слоњеним малоазијским ратовањем, веома је узбудио све балканске нације. Штампa КПЈ осудила је акцију италијанског империјализма, покушај „опкољавања Југоклавије“, Мусолинијево повезивање са

⁵⁵ *Radnik-Delavec* 2. IX 1923; *Glas slobode* 2. VII 1923; *Borba*, октобар 1923, 131.

⁵⁶ АРП, МГ, 1956, 128. — У октобру 1921. у Извршном комитету Коминтерне дискутовало се о ставу комуниста према рату: да ли бранити земљу од агресије реакционарне државе, у борби добити утицај, оружје и револуцију спровести кроз народноослободилачки рат (*Die Tätigkeit der Executive und des präsidium der KI*, 13. VII 1921—1. II 1921, *Hamburg* 1922, 276).

⁵⁷ Комунистически интернационал (часопис, Москва, у даљем тексту: *КИ*), 7/1924, 148, 150.

⁵⁸ *Radnik-Delavec* 16. IX 1923.

⁵⁹ Коларов, *Спомени*, 542.

⁶⁰ Ф. Христов, *Военно-револуционната дейност на БКП, 1912—44*, Софија 1959, 116.

⁶¹ ДАСИП, ЛП, Буг, 417, 421, 435. Извештај из Софије у извештајима из Београда од 20. IX, 22. IX, 28. IX 1923.

⁶² *Radnik-Delavec* 27. IX, 14. X, 28. X 1923; *Borba*, новембар 1923, 167.

⁶³ *Радничке новине* 31. VIII, 5. X 1923; *Pravo naroda* 4. X 1923.

Бугарском и Мађарском, против Југославије.⁶⁴ Одмах после тога, у вези са једним инцидентом, упућен је југословенски ултиматум Бугарској. Штампa КПЈ је оштро, осуђила и овај корак. Ратна опасност на Балкану је несумњива, југословенски ултиматум помаже бугарским фашистима да „бране домовину“ и још олакшава Мусолинијеву акцију.⁶⁵ У великој Резолуцији о међународној ситуацији коју је издала НРПЈ у јесен 1923, говорило се о балканском сукобу који олакшава Мусолинијево продирање. За Италију је Балкан „нова Америка“, која иде да покори мале земље; створен је енглески блок (Мађарска, Грчка, Бугарска), француски блок је све слабији, балкански ратови све више прете.⁶⁶

Тако је у редовима ЦККПЈ схватано да се сукоб на Балкану погоршава из дана у дан и да настају све нове његове фазе, и то у доба када је Коминтерна ишчекивала револуцију у Немачкој и Бугарској, као и евентуални напад Француске на националне и револуционарне покрете. Међутим, тада се ситуација окренула: немачка и бугарска револуција су сломљене, настала је нова осека, а у јесен 1923. дошло је до наглог зближења западних сила и СССР-а (августа 1923. посета енглеских бизнисмена и америчких сенатора, септембра посета француског политичара (Heriоа), па је у децембру 1923. немачки амбасадор у Москви оптужио Троцког да СССР прелази на сарадњу са Француском.⁶⁷ После 9. јуна југословенска службена штампа је тражила „југословенско-руско зближење“ и уговор из Бенове, од априла 1922. (Београд не помаже беле Русе, Москва не помаже Родића) истицан је као користан за државу.

Али и у Коминтерни се осетила нова струја. Парола о радничко-сељачкој влади појачана је управо сада када је на Западу настало замишљење. Други конгрес КП Чехословачке установио је, фебруара 1923, да су у Чехословачкој нације угњетеније него у старој Аустро-Угарској.⁶⁸ У СССР-у је Дванаести конгрес Партије одлучио да ће сељак дати средства за подизање индустрије (априла 1923); много се говорило о савезу радника и сељака, а чак је тридесет сељака непартијаца присуствовало Конгресу. Зиновјев је саопштио да ће се у свему помоћи сељаку, чак ће се у периферним крајевима и национално питање саобразити њиховим жељама; ускоро је изградња дошла у тешку ситуацију, број чланова синдиката је опао, порасла је незапосленост (крајем 1923 — 1,2 милиона) и морало се учинити све да сељак повећа производњу. После бугарског пуча у Коминтерни се поставило да и на Балкану сељак мора да игра важнију улогу, јер је развој сличан као у царској Русији. Коминтерна је поставила захтев за стварањем радничко-сељачких влада на Балкану; треба повести национално угњетено сељаштво у борбу.⁶⁹ Тако је крајем 1923. настала „сељачка линија“ за акцију на Балкану, а у октобру 1923. створена је у Москви Сељачка интернационала (Крестинтерн).⁷⁰ Стаљин, који је заједно са Зиновјевим и Камењевим потиснуо опас-

⁶⁴ *Radnik-Delavec* 5. IX, 30. IX, 2. XII 1923; *Borba*, 6. IX 1923; *Glas slobode* 25. X 1923.

⁶⁵ *Borba* 20. IX 1923; *Radnik-Delavec* 8. XI 1923.

⁶⁶ *Radnik-Delavec* 1. XI 1923; *Borba* 2. XI 1923; *Glas svobode* 8. XI 1923.

⁶⁷ ПА, Büro Reichsminister, Russland, Б. 6. Извештај из Москве од 16 XII 1923.

⁶⁸ *Protokol prvniho radneho sjezdu komunisticke strany Ceskoslovenska*, Praha 1923, 13, 15.

⁶⁹ *Borba* 6, IX, 13. IX 1923.

⁷⁰ *КИ* 3/1924, 171.

ног Троцког, саопштио је у децембру 1923. да Троцки не разуме сељака, коме не треба војни комунизам него слободна, богата производња; Стаљин је тражио национална права за сељака, резерву радничког покрета. Зиновјев је наступао „лево“ и у јануару 1924. напао је јединствени фронт, а посебно „социјалдемократију која је исто што и фашизам“; он је устао против деснице у Европи тражећи брзу леву борбу, усред европске осеке! Почетком 1923. је Четврта конференција балканске комунистичке федерације, одржана у Софији, затражила брзу акцију у крајевима са измешаним и угњетеним становништвом, с тим да КП Бугарске више ради у Македонији, Добруци, Тракији; ово није усвојено у КПЈ у целини, која је у фебруару 1923. сматрала да за Македонију „нису довољне просто бугарске књиге“. Пета конференција, одржана у Берлину децембра 1923, настојала је да најзад покрене национално и аграрно питање на Балкану. Југославија је проглашена за производ Антантине победе. Све партије имале су да покрену угњетене нације у борбу. Али је овде југословенска делегација критиковала КПБ што је радила и ван своје територије.⁷¹

Било је заиста дошло време да и КПЈ у својој балканској политици устане са националним паролама. У почетку КПЈ је показивала потпуно неразумевање овога проблема и веровала је у унитаристичку државу и нацију.⁷² Потом се испоставило да су национални сукоби оно што доминира у земљи! Загребачка *Борба* је оштро нападала хрватски Радићев покрет, исто као и великосрпска штампа! На конференцији у Бечу, 12. маја 1923, делегат Коминтерне је предложио да КПЈ покуша да преузме масе које је повео Радић. Требало је Радићу узети масе, пошто је национално питање оно главно питање на Балкану, које је склонило класну борбу. У лето 1923. свуда је КПЈ иступила са паролом о националном самоопредељењу до отцепљења од државне целине; тада је настала велика дискусија и најзад „резолуција о националном питању“. Сматрало се да поред Срба, Словенаца постоји и македонски народ.⁷³ Током дискусије се мислило о балканско-подунавској федерацији и о евентуалном формирању самосталних националних држава ван оквира Југославије, а у склопу балканске федерације. Требало је паролама о националном самоопредељењу покренути сељаштво угњетених нација и у борби створити радничко-сељачке владе. Резолуција је тражила права угњетених народа, борбу против хегемонизма и приближавала се захтеву за формирање посебних малих националних држава.⁷⁴

3. Национално питање као лозинка балканске револуције

У Москви је на Тринаестој конференцији СКП(б) у јануару 1924. саопштено да има сто милиона сељака, пет милиона радника; ускоро је Конгрес Партије прогласио здраву привреду и крупну сељачку производњу. Сељачка политика се наставља у СССР-у, што је морало деловати и на Коминтерну. В. Коларов се жалио да су масе у Југославији отишле у буржоаске, националне странке, и да време да се на Балкану решава национално питање.⁷⁵ На Трећој

⁷¹ *Radnik-Delavec* 6. I 1924; *Borba* 7. II 1924.

⁷² Ј. Марјановић, *Из историје комунистичке партије Југославије, Историјски гласник* 3/1949, 9.

⁷³ *Glas svobode* 26. VII 1923; *Borba* 16. VIII 1923. — Слично сматра и С. Марковић, *Национално питање у светлости марксизма*, Београд (аутономна Македонија, иако није нација).

⁷⁴ *Borba* 5. XII 1923.

⁷⁵ *КИ* 3/1924, 127.

земаљској конференцији, у Београду децембра 1923, донета је одлука да се покрену сељачке масе угњетених народа и да се поведе револуционарна борба за радничко-сељачку власт; одвајање од државне целине није било обавезно.⁷⁶ Затражене су аутономне Тракија и Македонија, изван дотадашњих граница, и ускоро је штампа писала о неопходности да се ослободи целокупна Македонија.⁷⁷ Социјалдемократи су у *Радничким новинама* писали да КПЈ не води више револуцију него националне покрете.⁷⁸

Почетком 1924. Европа се била стабилизовала, а револуције су пропале у Бугарској, Пољској, Немачкој.⁷⁹ Почетком 1924. Енглеска и Италија су признале СССР и успоставиле дипломатско-политичке односе са њиме; у марту је Пашићева влада укинула руско царско посланство у Београду. Мајски избори у Француској оборили су десницу и спречили револуционарну могућност.⁸⁰ КПЈ је тражила немешање у евентуални совјетски напад на Румунију. Београдски режим је са своје стране одлучио да остане ван сукоба.⁸¹ Чак је у јануару 1924. склопљен југословенско-италијански пакт о пријатељству, који је угасио дугогодишњи јадрански вулкан. КПЈ је, међутим, сматрала да овај пакт даје слободне руке београдском режиму против балканских суседа и против домаћих националних покрета.⁸² То је било тачно!

Балканска комунистичка федерација је у својој резолуцији устала против истеривања Албанаца из Југославије, тражила њихово ослобођење и радничко-сељачке владе на Балкану; на Седмој конференцији је Димитров саопштио да ће примити у чланство и КП Албаније, када се формира.⁸³ Онда су настале борбе качака и војске на Косову, па су у Коминтерни поверовали да су се партизански одреди појавили на Косову, у Македонији и у Црној Гори.⁸⁴ И тада се у Албанији догодила промена: пао је режим Ахмеда Зогуа, на власт је дошла Фан Нолијева коалиција, која је уживала италијанску подршку; током јуна 1924. Београд је прогласио немешање у албанске послове, али су цели досијеји дипломатских извештаја саопштавали да постоји италијански утицај у Тирани. КПЈ је устала против југословенске интервенције у Албанији. Онда је Балканска комунистичка федерација саопштила да се треба борити против италијанске експанзије као и против грчке и југословенске анексије албанске територије.⁸⁵

Али је најзад Коминтернин правац у рукама Зиновјева пошао сасвим улево, у револуцију усред европске стабилизације. У априлу 1924. уклоњени су десничари из немачке КП, Конгрес совјетске партије устао је против Троцког и европске деснице, а Конгрес Комин-

⁷⁶ *Radnik-Delavec* 16. I 1924; *Vorba* 24. I 1924.

⁷⁷ АРП, КИ 1924/28, 33; *Vorba* 6. III 1924. АРП, КИ 1924/16—5.

⁷⁸ *Радничке новине* 5. III, 12. III, 2. VII, 10. XII 1924.

⁷⁹ Коммунистический интернационал, Москва 1969, 215, 230.

⁸⁰ *КИ* 3/1924, 344.

⁸¹ *Историјски архив II*, 293; *Archiv ministerstva zahraničnich věci Praha. Juchoaslavia, Zpravu* (скраћено: АМЗV), 205. Извештај из Београда од 23. V 1924.

⁸² *Vorba* 31. I, 21. II, 24. IV 1924; *Radnik-Delavec* 20. I 1924. *Историјски архив II*, 291.

⁸³ *International Press Correspondence, English Edition* (скраћено: *Inprecor*) 10. IV 1924, 225; 29. V 1924, 313; 7. VIII 1924, 597.

⁸⁴ *Inprecor* 2. IV 1931, 345; *КИ* 2/1925, 69.

⁸⁵ *Vorba* 1. V, 12. VI, 19. VI 1924; *Radnik-Delavec* 5. VI, 7. VI, 12. VI, 22. VI, 25. VI, 25. VI, 2. IX 1924.

терне, од 18. јуна до 8. јула 1924, пошao је сасвим лево: против деснице, против јединственог фронта, за акцију радничко-сељачких влада на Балкану; порази 1923. су проглашени за „борбу претходница“ (ако су били „борба заштитница“). Зиновјев је сматрао да су радничко-сељачке владе малтене исто што и диктатура пролетаријата. Иако је Стаљин саопштио да је настала демократско-пацифистичка ера, Конгрес је донео одлуку да се на Балкану покрене акција. Треба поћи са лозинком радничко-сељачке владе, за нашу власт. Ф. Филиповић је изнео да се Балкан налази уочи рата, да се води борба за радничко-сељачке владе; Коларов је саопштио да је отпочео партизански рат. О Југославији су спремљене две алтернативе: разбити на независне државе или издвојити само уједињену Македонију.⁸⁶ *Радник* је пренео одлуку: направити посебне републике од бивше Југославије.⁸⁷ Пленум ЦК од 25. новембра 1924. поставио је да се од Југославије начини неколико независних националних република, иако је *Радничка борба* 11. септембра 1924. донела изјаву совјетске мисије у Лондону о могућности да Југославија постане федерална и сачува интегритет.⁸⁸

На Шестој балканској конференцији донета је одлука да се поведе борба за радничко-сељачке владе, за национално самопредељење и балканску федерацију. На Седмој конференцији, јула 1924, Димитров је саопштио да се очекује револуција у Југославији и Бугарској, а да и рат прети.⁸⁹

И заиста, КП Бугарске је у пролеће 1924. водила акцију споруума са целом опозицијом; чете су прикупљане и КПБ је приступила припреми партизанског рата.⁹⁰ У исто време је и шеф ВМРО Тодор Александров саопштио јавности да се бори за независну Македонију, а немачком посланику у Софији саопштио да може за један дан дићи устанак у Југославији.⁹¹ Румунска влада је већ зазирала од „бољшевичке револуције у Бугарској“.⁹² Онда је дошло до изјаве ВМРО-а да пристаје на заједничку акцију са КПБ. Бугарски комунисти су поверовали да је револуција сазрела.⁹³ По циркулару

⁸⁶ Коммунистический интернационал, 221, 230; S. Vietzke, — H. Wohlgemuth, *Deutschland und die deutsche Arbeiterbewegung in der Zeit der Weimarer Republik*, 1919—1933, Berlin 1966, 125; Молчанов, *Коминтерн*, 307; *КИ* 7/1924, 85; Пятти всемирнии конгресс ком. интернационала. 17 јуна - 8 јула 1924 г. Стен. отчет, Москва—Ленинград 1925. I, 77, 79, 196, 243, 276, 279, 456, 468, 497, 626, 627, 628; *Inprecor* 17. VII 1924, 424, 428, 520; 25. VII 1924, 530.

⁸⁷ *Radnik-Delavec* 25. X 1924.

⁸⁸ *Време* 19. VIII 1924; *Radnička borba* 11. IX 1924.

⁸⁹ *КИ* 3/1924, 134, 144; *КИ* 5—6/1924, 236; *Inprecor* 7. VIII 1924, 597. *Radnik-Delavec* 2. IX 1924.

⁹⁰ *Ст. Димитрова, Борба на БКП (т. с.) за изграднение на единен фронт на труда, Исторически преглед* 3/1959, 29; Христов, Военно-револуционарна дейност, 138, 154; Д. Мичев, Четническото движение у нас при условията на подготовка на ново вържено въстание, *Ист. преглед* 3/1959, 26, 37, 39, 47, 57.

⁹¹ *The Times* 4. I 1924; *Revolutionary Chief. Alexandroff of Macedonia. Ode for an outlaw.* »The population will not tolerate being ruled by Serbians, Greeks or Bulgarians« — ова парола је значила аутономну македонску државу. Александров и Немци — *РО*, II, *Ро*. 4, *Maz.* V. I. Sofia 10. I 1924.

⁹² ДАСИП, Збирка В. М. Јовановића, Ф. 7, Забелешке краља Александра, Извештај посланства из Букурешта од 22. III 1924.

⁹³ Расширенный пленум Исполкома Комм. Интернационала (21. III-6 IV 1925), Москва—Ленинград 1925, 475. Жак Натан, Борбата на БКП против „лявог“ сектанство, *Известия на институтот по история на БКП*, 11/1964, 127.

Југословенског министарства спољних послова, „докрет против режима у Бугарској све је јачи и добија комунистички карактер“, комунисти имају заједнички фронт са земљорадницима и делом ВМРО-а (16. јула 1924). Извештаји из Софије јављају да „чист комунистички режим изгледа неминован“ (августа 1924). Али је онда на састанку војних изасланика Југославије, Румуније, Грчке и Француске, 9. августа 1924, донето мишљење да бугарска влада претерује када говори о револуцији: режим само жели да добије дозволу за формирање веће војске.⁹⁴ О могућој револуцији говорили су бугарски дипломати у Берлину и Лондону, али се у Истанбулу оцењивало да је све то измишљено.⁹⁵

Па ипак европска штампа је у лето 1924. сматрала да би Југославија интервенисала ако у Бугарској дође до револуције.⁹⁶ Неки су сматрали да прети југословенско-бугарски рат⁹⁷, други су писали о савезу балканске реакције (Џанков-Пашић).⁹⁸

За то време се заоштравала ситуацију и у Југославији. Загребачка *Борба* је већ 27. марта 1924. ускликнула: „да живи слобода и независна Хрватска као радничко-сељачка република“, а љубљанска сељачка конференција је имала изборити независну Словенију. У Румунији је у марту 1924. формиран радничко-сељачки блок, који је устао за радничко-сељачку владу.⁹⁹ Док су совјетски дипломати у изјавама за југословенску штампу демантовали свако „мешање у југословенске унутрашње прилике“, међународна организација Крестинтерн се активизирала на Балкану. КПЈ је у мају 1924. одлучила да крене у борбу, у савезу са Радићем или хрватским сељачким масама, за национално ослобођење Хрвата; Радић је 1. јула приступио Крестинтерну. Сада је режимска штампа почела да напада СССР и „комунистичку опасност“. Када је краљ оборио Пашића и довео демократа Давидовића да умири сукоб, КПЈ је 18. јула 1924. саопштила да је Давидовић енглески човек који води балканску контрареволуцију и спрема напад на бугарску револуцију; на крају је позвала на стварање независних националних држава, против Давидовића, који масама доноси опијум смирења. КПЈ је иступила против Давидовићеве контрареволуције, за разбијање државе.¹⁰⁰ Међутим, против Давидовићеве владе устала је опозиција Пашић — Прибићевић, која је тврдила да је Давидовић — Керенски, полубољшевик који разбија државу. Министарство спољних послова је сма-

⁹⁴ ДАСИП, АП, 1924, Буг. 841, 867, Извештај из Софије од 20. VIII, 29. VIII 1924 и из Београда од 16. VII, 3. IX 1924. — Мусолини је почетком јула 1924. упозорио југословенског посланика на опасност од „бољшевизма“ у Бугарској.

⁹⁵ РА, III, Túrkei, РО. Извештај из Истанбула од 8. VIII 1924. РА, II, Bug-D, Ро. 3, В. 1. Извештај из Софије од 5. VII 1924. ДАСИП, АП, 1924, Буг, 1084. Извештај из Лондона од 29. XI 1924.

⁹⁶ *The daily Telegraph* 20. V 1924 (Bulgaria today); *The Morning Post* 11. VI 1924 (Bolshevism); *The Daily News* 2. VIII 1924 (Balkan War Danger); *The Daly Dispatch* 2. VIII 1924 (Balkan War Drums). — Серија чланака у *The Times* почела је 8. VIII 1924 па су о „бољшевизму“ изашли чланци 9. VII, 11. VII, 28. VII, 1. VIII, 4. VIII, 5. VIII 1924, али се није говорило о интервенцији. Маринковић је у име југословенске владе тражио да енглеско посланство у Софији спасе посланика Петринија, познатог „једнофронтвоца“ (ДАСИП, АП, 1924, Буг, 968. Маринковићево писмо од 23. X 1924).

⁹⁷ С т. Димитрова, *Борбата на БКП*, 5.

⁹⁸ *Radnik-Delavec* 13. VII, 3. VIII 1924.

⁹⁹ *Borba* 3. IV 1924.

¹⁰⁰ *КИ* 8/1924, 149 157; *КИ* 2/1925, 149, 151.

трало да из Беча долази акција да се разбије држава.¹⁰¹ И када се Пашић вратио на власт, КПЈ је позвала на устанак, верујући да је ситуација зрела за акцију.¹⁰² Истовремено је и Други конгрес КП Чехословачке осудио раније неразумевање националног питања и тражио да се споје класна и национална борба, да се створи савез радничке класе и унђетених Немаца, Мађара, Пољака, Словака.¹⁰³

Тако је КПЈ 1924. изашла са акционим програмом да разбије југословенску државу националним покретима и да посебне, независне радничко-сељачке државе касније уједини у балканској федерацији; за Македонију се захтевало уједињење и ослобођење и пре овога, када се није сматрало да се мора и може разбити Југославија. Наравно, на овом питању дошло је до расцепа у самој Партији, где опозиција није сматрала да се помоћу Радића може спровести револуција. Социјалдемократи су пакосно писали да је у КПЈ левица за качаке, комите, радићевце, а о пленуму КПЈ писали су да се „састао фашистички пленум“ (јер само о нацији говори).¹⁰⁴ Јаче је против КПЈ истурила буржоаска штампа, особито *Реч, Самоуправа, Политика*. Најзад је поведена кампања о „антибољшевичком фронту отпора на Балкану“. *Време* је 18. децембра 1924. донело уводник *Спасевање цивилизације, Политика* је 19. децембра 1924. саопштила да држава мора активно да уђе у фронт против бољшевизма, а *Самоуправа* је 27. децембра 1924. писала о балканском споразуму. Одамах је и радничка штампа напала овај фронт, којим се режим хвалио: то је балкански фронт контрареволуције и националног унђетавања.¹⁰⁵

Под маском антибољшевизма и сузбијања хаоса на Балкану Пашићева влада је у децембру 1924. омогућила емигранту Ахмеду Зогуу да провали у Албанију, сломије демократски режим и заведе своју власт.¹⁰⁶

Крестинтерн и КПЈ су у својим органима осуђивали антибољшевички фронт и интервенцију у Албанији.¹⁰⁷ У исто време је режим отпочео са прогоном КПЈ и Радићеве ХРСС, што је исто тако изазвало осуду КПЈ и лево орјентисане јавности.¹⁰⁸ Међутим, социјалдемократија је писала да „црвене акције очигледно дају повод белим да заведу терор“ и да је „последња нада бољшевика — сељак“, да су „московски агенти демаскирани“. Десни дисиденти из КПЈ, на челу са Ж. Милојковићем, доказивали су, да је било правилно што нису хтели да подстакну националне покрете и што су одбијали да Радића приме као део револуције.¹⁰⁹

¹⁰¹ ДАСИП, ЛП, 1924, Буг, 892. Извештај из Београда од 26. IX 1924; РА, Пб, Јус, Ро. 19. Извештај из Беча од 20. IX 1924. „Давидовић је дао маха разорницама, изгледало је као да улазимо у револуцију“ (*Балкан* 27. X 1937).

¹⁰² АРП, КИ 1924/74—5, 6; *Inprecor* 20. XI 1924, 898; *Borba* 21. XI, 5. XII 1924.

¹⁰³ *Protokol II radneho sjezda komunisticke strany Ceskoslovenska, Praha* 1925, 8, 120.

¹⁰⁴ *Радничке новине* 10. XII 1924; *Pravo naroda* 2. X 1924.

¹⁰⁵ *Borba* 19. XII, 31. XII 1924; *Комунист* 1. I 1925.

¹⁰⁶ Уп. V. Vinaver, *Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1919—33, Istorija XX veka, Zbornik radova V*, 143.

¹⁰⁷ *Inprecor* 15. I 1925, 40; 29. I 1925, 100; 16. IV 1925, 438; 20. IV 1925, 464; *Радничка борба* 5. II 1925; *Borba* 31. XII 1924; *Раднички глас* 19. IV 1925; *КИ* 2/1925, 59, 63, 69, 156; *КИ* 9/1925, 170, 174.

¹⁰⁸ *Inprecor* 22. I 1925, 69; 29. I 1925, 100; *Радничка борба* 22. I, 5. II 1925.

¹⁰⁹ *Радничке новине* 17. I, 18. III, 16. IX 1925; *Радничко јединство* 18. I 31. V 1925.

Један представник КПЈ је писао да се Југославија налази уочи грађанског рата.¹¹⁰ КПЈ је устајала против „балканске контрареволуције. за разбијање државне целине“, и чак и у априлу 1925. сматрала да има перспектива за успех, и поред избора на којима је победио режим (фебруара), и поред Радићевог примирја са режимом (марта).¹¹¹ Леци су тражили балканску федерацију на развалинама старе Југославије.¹¹²

После терора у Југославији и интервенције против Албаније дошао је покрет и слом у Бугарској. Коминтернини органи сада су само устајали против белог терора у Бугарској¹¹³, Румунији¹¹⁴, Југославији.¹¹⁵

У ЦККПЈ се веровало у споразум Пашић — Цанког против евентуалне бугарске револуције.¹¹⁶ Тада је заиста цар Борис саопштио немачком посланику да постоји „опасност од болшевизма“ (13. фебруара 1925), а бугарски посланик је немачком министру Штрезману 15. априла 1925. изнео да ако дође до револуције, суседне земље ће интервенисати и анектирати највећи део Бугарске! Онда је у Бугарској дошло до атентата и до општег прогона комуниста (16—17. априла 1925). Коминтерна је веровала да је Бугарска „у центру светске контрареволуције“.¹¹⁷ Органи КПЈ су устали против југословенске интервенције.¹¹⁸ После овога догађаја у европским левим круговима се сматрало да је сломљена балканска револуција: у национално-сељачком покрету у Бугарској је сломљено лево крило ВМРО-а, у Југославији ХРСС и КПЈ, у Албанији Фан Ноли, а онда је дошло до покоља комуниста у Бугарској. Сматрало се да је све то извела Енглеска.¹¹⁹ Демократско-пацифистичка ера Херио-Макдоналд била је наводно завршена и завладало је доба Чемберлен—Хиндебург, па је на Балкану ликвидирали сваки покрет. Све је пропало, саопштио је Димитров — сломљен је леви ВМРО (септембар 1924), Зогу је лишио македонску револуцију упориште у Тирани, Радић се предао, у Бугарској је прогон.¹²⁰ На Петом пленуму ИК Коминтерне, априла 1925, анализирана је ситуација на Балкану и истакнута лозинка радничко-сељачких република на Балкану. Сељаци и угњетене масе проглашени су за истоврсну ствар; путем националног питања могу се покренути сељаци (као што се у радничком покрету боре пролетери). Мануилски је мислио да је револуција на Балкану доживела пораз, као руска револуција 1905. године; Зиновјев је уверавао да на Балкану уопште нема стабилизације! Филиповић је признао да није било доста рада на селу, а Коларов је уверавао да је ситуација била револуционарна.¹²¹

¹¹⁰ *Inprescor* 15. I 1925, 40.

¹¹¹ *Inprescor* 15. I 1925, 39, 40; *Организовани радник* 29. I 1925; *Радничка борба* 5. II 1925; *Раднички глас* 22. III 1925; *КИ* 2/1925, 156.

¹¹² *Раднички глас* 1. V 1925; АРП, ЦКСКОЈ-а, 1925/5. (летак).

¹¹³ *Inprescor* 15. I 1925, 39; 12. III 1925, 272; 23. IV 1925, 476; 29. IV 1925, 521; 7. V 1925, 541; 21. V 1925, 567; 5. VI 1925, 638; 25. VI 1925, 705, 707; 13. VIII 1925, 911; 17. IX 1925, 1033.

¹¹⁴ *Inprescor* 8. I 1925, 22.

¹¹⁵ *Inprescor* 15. I 1925, 40; 19. III 1925, 289.

¹¹⁶ АРП, КИ 1925, 3, 8.

¹¹⁷ *КИ* 5/1925, 128; Уп. *Радничко јединство* 11. III, 26. IV 1925.

¹¹⁸ *Раднички глас* 19. IV 1925; *Радничка борба* 23. IV 1925.

¹¹⁹ *КИ* 7/1925, 49, 54.

¹²⁰ АРП, КИ 1925/11; *КИ* 7/1925, 49, 54, 65.

¹²¹ *Inprescor* 20. IV 1925, 464; *Историјски архив II*, 433; *КИ* 4/1925, 7, 13; *Расширени пленум Исполкома комм. интернационала* (21 III — 6. IV 1925), Стен отчет, Москва—Ленинград 1925, 16, 48, 321, 332, 429, 475, 521, 539, 497.

Крестинтерн је наставио са акцијом, одржао један сељачки конгрес у Београду, али је ускоро цела акција замрла.¹²² Балканска револуција, уз употребу револуционарног потенцијала угњетених нација, није успела. Балкан се стабилизовао, али је управо сада улазио у епоху империјалистичких сукоба Француске и Италије. КПЈ је балканску сарадњу сада замишљала као отпор империјалистичком сукобу и супротстављање балканском рату, што може да се искористи за спровођење револуције.

4. Борба против империјализма на Балкану

После проласка револуционарне еуфорије 1924/25. године, све партије су сагледале јачање национализма у балканским државама, опасност од контрареволуционарног савеза или од империјалистичког сукоба.

Неки листови су веровали у савез Пашић — Цанков — против маса и евентуално против Грчке. Зиновјев је очекивао југословенско-бугарски рат.¹²³ У јануару 1926. рачунало се, уобичајеним начином, да се и даље припрема балкански рат.¹²⁴ Када је дошло до кратког грчко-бугарског сукоба, Коминтерна је насупрот балканском рату поставила идеју балканске федерације.¹²⁵

Али је ове, 1925. године проблем Албаније опет био у центру пажње. Већ у фебруару 1925. Италија је одлучила да потисне југословенски утицај из Тиране.¹²⁶ Како се Зогу слагао са тим, Италија је доживела брзи успех, поготову што Београд није подржао Зогуа. Још децембра 1924. поведени су разговори о евентуалном англо-франко-италијанском споразуму о Балкану; то је тражио Чемберлен и јула 1925, када је Мусолини већ постигао успех у Албанији.¹²⁷ Како је од јесени 1925. ојачао италијански притисак на Балкан, Пашић је помишљао на додир са СССР-ом!¹²⁸ У септембру 1925. писао је и лист *Известија* о италијанском продору на Балкан, па је и штампа КПЈ писала о овом проблему.¹²⁹ Резолуција од 26. децембра 1925. саопштила је да Италија продире на Балкан, економски подјармљује Албанију. Одговор је и тада био — за савез радничко-сељачки, за самосталне републике Хрватску, Македонију, Србију итд.¹³⁰ Турска, у споразуму са СССР-ом, отпочела је акцију одбране Балкана.¹³¹

¹²² *Inprecor* 15. X 1925.

¹²³ *Radnička borba* 14. VII, 20. VIII, 5. XI 1925, 8. I 1926; *KH* 5/1925, 10.

¹²⁴ *Radnička borba* 8. I 1926.

¹²⁵ *Inprecor* 5. XI 1925, 1199; 29. X 1926, 1159; *Организовани радник* 5. XI 1925.

¹²⁶ M. Shuteriqi — D. Andoni, *L'activité antinationale du clergé catholique d' Albanie au service du fascisme italien*, *Studia albanica* (Tirana) 1/1969, 169.

¹²⁷ М. Јелић, *Албанија. Записи о људима и догађајима*, Београд 1933, 112, 136, 138; *I documenti diplomatici italiani*, VII serie, vol. 4, Roma 1962, 47, 53, 58, 71, 82; Ž. А. р а м о в с к и, *Италијанска економска пенетрација у Албанију, 1925—39, Историја XX века*, Зборник радова 1. V 1964, 151, 153.

¹²⁸ V. Vinaver, *Pašić, radikal i pitanje uspostavljanja jugoslovensko-sovjetskih diplomatskih odnosa (1919—26)*, *Pregled* 9/1927, 226; V. Vinaver, *Engleska i italijansko »zaokružavanje« Jugoslavije 1926—28, Историја XX века*, Зборник радова VII 1966, 79.

¹²⁹ *Radnička borba* 13. XI 1925.

¹³⁰ АРП, *KH* 1926/21—11.

¹³¹ РА, *Büro Reichsminister, Russland*, В13. Извештај из Истанбула од XII 1925.

У пролеће 1926. КПЈ је истицала да у земљи влада терор и да прети рат са Бугарском. Парола је била „за самоопредељење све до образовања независних република и њиховог слободног савеза, за балканску федерацију социјалистичких република“.¹³² Неопходност разбијања државе очигледно је напуштена. То се јасно видело на Трећем конгресу КПЈ, у Бечу маја 1926. године. Конгрес је закључио да је заиста настала стабилизација. Али се којављују војни сукоби, као и енглеска акција насупрот Француској. Енглеска жели да формира „балкански Локарно“ ван француског утицаја. Насупрот узајамним сукобима и насупрот англо-француској борби, КПЈ је за Балкан предлагала: окупити угњетене нације, покренути и активирати на Балкану сељачко-националне елементе.¹³³ Скојевски *Млади болшевик* је у мајском броју писао да у случају балканског рата треба спровести револуцију; у броју за октобар — новембар 1926. лист је писао да треба „окренути оружје“. На конгресу су власт преузели тзв. десничари, који су држали главне функције до априла 1927.¹³⁴

Ове промене су извирале из промена у Коминтерни: од 1925. до 1928. у СССР-у је спровеђена Стаљинова линија „социјализма у једној земљи“, подржавање сељачке производње; московска партијска организација била је у рукама десничара. Поред тога, унутрашњи сукоби у ЦКСКП(б) одражавали су се на Коминтерну и на све националне партије. Леви Зиновјев је на Четрнаестом конгресу већ био у опозицији, против Бухарина и његове „сељачке линије“; на Петом пленуму ИККИ осуђена је и међународна лева линија Зиновјева. Када је Зиновјев потиснут из СКП(б), он је напустио руководство и у Коминтерни, а у већини европских партија завладали су десничари. Бухарин је 1926. заменио Зиновјева, који је у јулу 1926. испао чак и из совјетског Политбироа, што се одразило и на Коминтерну, на Седмом пленуму, крајем 1926. Часопис *Крестинтерн* је последњи број штампао 3—4/1926, за март—април, а онда се угасио. Југословенска буржоазија је поздравила овај слом левичара: побеђује реалист Стаљин, који не извози револуцију.¹³⁵ У новембру 1926, на пленуму ИККИ, саопштено је да је Балкан стабилан, а Коларов је критикован.¹³⁶

Италијанско „присуство“ је постојало 1926. све осетљивије. Мусолини је од све своје медитеранске политике највећи успех постигао у Албанији, где је одмах дошао у сукоб са Југославијом; после пакта од јануара 1924. он се више није хтео задовољити „не-француском“ Југославијом него је захтевао да она уђе у његов блок; Мусолини је отворено претио Француској уколико потпише пакт са Југославијом (марта 1926).¹³⁷ У марту 1926. вођени су нови итало-југословенски преговори, са све већим италијанским притиском. Штампa КПЈ је поверовала званичној верзији да је у марту начињен нови споразум, па је напала ово договарање које Пашићу даје слободне руке на Балкану.¹³⁸ Када је југословенска влада хтела да

¹³² *Vorba* 27, II 1926. *Inprecor* 1. IV 1926, 377; АРП, КИ 1926/10. Билтен ЦК КПЈ. Но. 8, 16. IV 1926.

¹³³ АРП, КИ 1926/21-1; *Историјски архив II*, 103.

¹³⁴ Илдија Милкић је тада саопштио да је Зиновјевљева линија упропастила југословенски револуционарни покрет и поцепала га (*Радничко јединство* 5. IX 1926).

¹³⁵ *Самоуправа* 6. VIII, 5. XI 1926.

¹³⁶ *Inprecor* 23. XII 1926, 1555.

¹³⁷ *I documenti diplomatici italiani*, VII-4, 192, 243.

¹³⁸ *Организовани радник* 11. III 1926; *Delavsko-krmetski list* 4. III 1926; *Srp i čekić* бр. 2 април 1926.

ратификује тзв. Негунске конвенције (економски уступци), леци и штампа су жестоко устали против њих, против којих су се узбудили и националистички кругови. Штампа КПЈ је напала конвенције и попуштање на штету хрватског народа, продирање италијанског империјализма и југословенско „компензирање“ на Балкану.¹³⁹

Штампа КПЈ је писала о нормалном затегнутом стању на Балкану, када је *Време* запитало: „Јесу ли Бугари браћа? Је ли Албанија пријатељ?“ Орган ЦККПЈ *Срп и чекић* је у првом мајском броју 1926. напао бели терор на Балкану, а посебно „данковистичку хајку против радника“.¹⁴⁰ Истина, један од лидера ВМРО-а, генерал Протогеров, је у јуну 1926. саопштио немачком посланику да сада не води војне акције, али је затегнутост око „македонског питања“ била јасна. Коларов је запажао нов успон бугарског национализма и југословенску акцију против комита као опасне за балкански мир. Штампа КПЈ је оштро осудила владину ноту, предата у Софији поводом упада бугарских комита. Да се оправда пред Београдом, бугарска влада је говорила да комите шаље — Коминтерна!¹⁴¹

Штампа КПЈ је истицала да Албанија долази под италијанску власт јер англо-италијанска група потискује француски утицај.¹⁴² У септембру је Мусолини склопио пакт о пријатељству са Румунијом као корак у „пенетрацији“, а онда је 30. новембра 1926. склопљен тзв. Тирански пакт, којим је Италија гарантовала интегритет и режим у Албанији. Ово се узимало као стављање Албаније под италијански протекторат и изазвало је највеће узбуђење у Југославији; италијански посланик у Београду се веселио новим акцијама („продор македонске иреденте, успон македонско-албанске акције, слом балканске хегемоније Београда“). ЦККПЈ је говорио о проширењу продорне базе италијанског империјализма; још у октобру, а посебно после Тиранског пакта, сва је лева штампа писала да Италија продире на завађени Балкан, опкољава Југославију, да постоји могућност рата на Балкану.¹⁴³ Коминтерна је саопштила да Мусолини протерује француски утицај са Балкана.¹⁴⁴ КП Бугарске је саопштала да фашизам прети целом Балкану.¹⁴⁵

Коминтерна је од јесени 1926. сматрала да Енглеска припрема антисовјетски блок у који покушава да увуче и балканске земље.¹⁴⁶ На Седмом пленуму ИК Коминтерне дискутовано је о супротности француског и италијанског блока на Балкану и о окружењу Југославије, а онда је у јануару 1927. светска штампа почела да пише како Енглеска припрема блок против СССР-а, привлачи Мусолинија и одобрава му акцију на Балкану, како би се Италија наградила и припремио балкански блок.¹⁴⁷ Изгледало је као да Мусолинијева

¹³⁹ АРП, КИ 1926/19 (летак); *Radnička borba* 12.VI, 31. VII 1926.

¹⁴⁰ *Време* 4. V 1926; *Srp i čekić* 1/1926.

¹⁴¹ РА, II, Ро. 4, Маз, В. 2. Извештај из Софије од 20. VI 1926; *Inprecor* 26. VIII 1926, 967; *КИ* 9/1926, 18 19, 20, 23, 26; *Borba* 14, VIII 1926, *Време* 5. IX 1926.

¹⁴² *Borba* 31. VII, 11. IX 1926; *Mladi Boljševik*, септембар 1926. — Уп. чланак О. Кершованија у *Раду* 16. VIII 1926.

¹⁴³ *Klasna borba* 1/дец. 1926; *Организовани радник* 25. XI, 12. XII 1926; *Bilten СК КПЈ*, No, 9, октобар 1926; *Borba* 11. XII 1926.

¹⁴⁴ *Inprecor* 2. XII 1926, 1440; 16. XII 1926, 1497; *КИ* 14/1926, 31. — О албанском пакту говорио се и на састанку немачког и совјетског динистра спољних послова (РА, Büro Reichsminister, Russland, Br. 16, Berlin 2. XII 1926).

¹⁴⁵ ДАСИП, ЛП, I-12, 56. Циркулар о Бугарској из Београда од 27. XII 1926.

¹⁴⁶ *КИ* 36/1927, 3, 5.

¹⁴⁷ *Jutarnji list* 16. I 1927; *Novosti* (Загреб) 22. I 1927.

акција на Балкану долази као последица енглеске антисовјетске акције. Публикације КПЈ сада су устале против енглеског антисовјетизма, против Мусолинијеве балканске акције, за сарадњу са СССР-ом. „Албанија је јуче постала колонија, сутра могу то постати и остале балканске земље.“ Пошто Енглеска хушка Мусолинија на Балкан, то се треба ослонити на СССР, на савез балканских држава.¹⁴⁸

Лист *Известија* је 26. марта 1927. писао да иза Мусолинија стоји Енглеска, као раније иза Аустро-Угарске — Немачка. *Борба* је доносила да ће англо-италијански савез против СССР-а Југославија платити својом кожом.¹⁴⁹ У мају се много писало о „антибольшевичком фронту“, па су се 13. маја 1927. у Женеви састали представници СССР-а и Југославије, верујући да су ове земље угрожене. Рус је наглашавао да су непријатељи исти и да су обе земље опкољене.¹⁵⁰ Совјетски дипломати су југословенским новинарима давали интервјуе о коезистенцији и симпатијама за Југославију.¹⁵¹ Сада је и орган Коминтерне писао о новом блоку, у који Југославија одбија да уђе.¹⁵²

У марту 1927. одржан је Трећи пленум ЦККПЈ о међународној ситуацији. Иза Мусолинија стоји Енглеска, која спрема антисовјетски блок, али и иза Југославије стоји — француски империјализам. Југословенски режим тврди да је реч о одбрамбеном рату једне мале балканске земље, па и целог Балкана, против страног империјализма. То треба демаскирати, јер је само рат за поделу и превласт на Балкану. Ако наступи империјалистички рат, ми ћемо га претворити у грађански рат, у револуцију. Југославија јесте усамљена и опкољена, али она не води чисту одбрану. Одбијамо буржоаску паролу „Балкан балканским народима“, јер је то маска за француско-великокрпску хегемонију. ЦК је као пароле у критично доба поставио: радничко-сељачку власт, претварање италијанског напада у југословенску револуцију, а не пуцати на војнике нападачких војски (Италије и Бугарске).¹⁵³ Одмах је и Коминтерн часопис донео начелан чланак о проблему националног рата: италијанско-југословенски рат биће империјалистички рат. КПЈ ће се борити за разбијање државе када Мусолини нападне, за формирање независних држава: Хрватске, Далмације, Словеније, Војводине, Босне, Црне Горе, Македоније.¹⁵⁴ Ове идеје су очигледно биле дијаметрално супротне тенденцијама совјетске спољне политике.¹⁵⁵

¹⁴⁸ *Borba* 15. I, 22. I, 26. III, 2. IV, 9. IV, 1. V 1927; *Mladi boljševik*, фебруар 1927. С. Петровић, *Седам секретара Скоја*, Београд 1962, 278, 279. Уш. С. А. Выгодский, *Внешняя политика СССР, 1924—29 г.* Москва 1963, 155, 162.

¹⁴⁹ *Borba* 26. III 1927; *Jutarnji list* 29. V 1927.

¹⁵⁰ Документи внешней политики СССР, X, Москва 1965, 200, 205; ДАСИП, Стална Делегација при Друштву народа, Ф. и, I, 127. Извештај из Женева од 14. V 1927.

¹⁵¹ *Време* 24. V, 2. VI, 3. VI 1927.

¹⁵² *КИ* 29/1927, 29.

¹⁵³ АРП, *КИ* 1927, 9, 10, 11. — Пети конгрес Комунистичке омладинске интернационале из 1928. године похвалио је акцију КПЈ и КП Италије за време овога сукоба (брошюра 5. конгрес комунистичке омладинске интернационале, 20 VIII — 17 IX 1928, без године, 24).

¹⁵⁴ Г. Ремеле, К. вопросу о национальной войне, *КИ* 28/1927, 23, 25, 29.

¹⁵⁵ Дискутујући о овом проблему са немачким министром, совјетски министар спољних послова Чичерин закључио је да Коминтерна јако отежава посао совјетској дипломатији (РА, Büro RM, Russland, В. 18. Берлин 2. VI 1927).

Од лета 1927. ЦККПЈ је сматрао да у тешкој ситуацији режим припрема рат и диктатуру, па је као пароле дао: борбу против завођења „војно-фашистичке диктатуре“ и рата. ЦК је јула — августа 1927. сматрао да се припрема англо-италијански балкански блок.¹⁵⁶ Млади бољшевик је у априлу 1927. писао да италијански напад треба претворити у устанак, у мају 1927. саопштавао да је Мусолинијев напад — део великог напада на СССР, али је тражио устанак у случају рата.¹⁵⁷ Политбиро је 25. августа видео „перспективу распада Југославије“ у случају италијанског напада.¹⁵⁸ Ово је доказ крајње хладне трезвености у расуђивању о међународним догађајима, с обзиром на то што је у фебруару 1927. Социјалистичка интернационала упозорила свет на ратне планове Мусолинија и била дочекана са презрењем од стране Коминтерне — „ови социјалисти хоће да бране своју земљу, као да је само Италија капиталистичка земља“, као и с обзиром на то да је западно јавно мњење увек посматрало Мусолинија као човека који воли наслове преко целе прве стране, а не и реалну акцију. ЦККПЈ је устао против евентуалне могућности великог напада на Југославију, који би извршили Италија и њени савезници, а, што је било могућно у доба итало-југословенског сукоба и оштрог става Југославије према готово свим балканским државама. Наравно, ЦККПЈ је устао и против југословенске политике: напад Италије, колико год био насилнички, империјалистички, фашистички, ипак неће бити истовремено само одбрана мале балканске земље него сукоб два завађена империјалистичка блока. Штампa КПЈ је упозоравала на италијанске претње, али и на југословенску политику балканског хегемонизма, која је олакшавала посао Мусолинију. Листови су напали политику режима када је дошао до прекида дипломатских односа са Албанијом. Ако Мусолини прави савез са Бугарском или Албанијом, у томе му је несвесно помагао београдски хегемонизам.¹⁵⁹

Штампa КПЈ је све јаче устајала против сукоба због комитских упада који је претио југословенско-бугарским ратом, био саставни део француско-италијанског сукоба и истовремено део општег угњетачког режима у целој држави. Она је саопштавала да комите нису неки национални македонски борци него просто фашистички агенти; ако дође до рата, у ствари ће заратити француски и италијански сателити.¹⁶⁰ Против југословенско-бугарских сукоба и против италијанског продора КПЈ је предлагала стари, опробани теоријски лек: балканску федерацију социјалистичких република; увек су дељени леци те садржине.¹⁶¹ Али је током 1927. године „италијанска политика опкољавања“¹⁶² успоставила чврсте политичко-војне односе са албанским режимом као и са албанским комитетима, са прваком опозиционе хрватске странке права, Павелићем, па су прогласи КПЈ са пуно права предсказивали постојање ратне опасности. „Јачање италијанског империјализма и његова експанзија на Балкану јесте плод енглеске антисовјетске политике“, извештавао је ЦККПЈ Бал-

¹⁵⁶ АРП, КИ 1927/14, 17, 18 и 24-1, 24-3; *Самоуправа* 11, VIII 1927.

¹⁵⁷ Млади бољшевик је излазио у око 400 примерака (*Време* 2. IV 1927).

¹⁵⁸ АРП, КИ 1927/17.

¹⁵⁹ *Borba* 11. VI, 2. VII, 9. VII, 16. VII 1927; *Организовани радник* 28. VIII 1927; *Borba* 26. III, 16. VII 1927.

¹⁶⁰ *Borba* 15. X, 5. XI, 26. XI, 17. XII 1927; *Организовани радник* 30. X 1927.

¹⁶¹ *Време* 6. V 1927 (вест).

¹⁶² Ур. D. Mitrany, *Italiens Balkanpolitik, Europäische Gespräche*, 1927, 335.

канску комунистичку федерацију при Коминтерни. Парола је зато била јасна — национално самоопредељена све до отцепљења од југословенске државе.¹⁶³

Класна борба је крајем 1927. писала да је Југославија опкољена и да зато тежи да обезбеди комуникације са Француском, а то је наравно Солун, према коме се пружа хегемонистичка рука режима. Часопис ЦККПЈ се залагао за независну републику Македонију и независну Тракију.¹⁶⁴

Велики сукоб се смирио када је Југославија успела да потпише пакт о пријатељству са Француском.¹⁶⁵ Одмах после тога Париз је покушавао да се помири са Мусолинијем, па је изгледало да је борба заустављена. *Борба* је овај пакт жигосала као отпор једног империјалистичког блока другоме, али је и она, као уосталом цела југословенска штампа, сматрала да пакт „привремено одлаже рат“.¹⁶⁶ Пленум ЦККПЈ је 27. новембра 1927. говорио о опкољавању Југославије, а онда је Политбиро саопштио да се око Југославије већ налази гвоздени обруч италијанског империјализма.¹⁶⁷

Ситуација око Југославије је свима била јасна, па је и штампа КПЈ почетком 1928. године писала да је Југославија стално опкољена; истина, и даље је реч о сукобу италијанског и француског блока.¹⁶⁸ Али се сматрало да Мусолини опкољава Југославију зато што као представник енглеског империјализма настоји на да Балкану формира антисовјетски блок.¹⁶⁹ Када је у Албанији проглашена монархија која је истакла иредентистичке претензије према Југославији, штампа КПЈ је сматрала да се појачава италијански притисак на Балкан.¹⁷⁰

Штампа КПЈ је схватала да се око Балкана боре две империјалистичке силе и није пристајала да усвоји режимиску паролу „одбрана домовине од Мусолинија“. Када су у јануару 1928. прваци Демократске странке и њен члан, министар спољних послова Маринковић дали изјаве да су спремни да оружјем дочекају бугарски напад, *Борба* је 28. јануара 1928. писала да се и даље сукобљавају два блока на Балкану. Жестоко је опет нападан и ВМРО.¹⁷¹ Али када су у августу велике западне силе учиниле корак у Софији да се спрече нови комитски упади и тиме смањи балканска затегнутост, КПЈ је сматрала да је ово један сасвим нови моменат: велике силе смирују балканске сукобе, јер сада управо те силе, Француска и Енглеска, припремају на Балкану антисовјетски блок.¹⁷²

Ова веома нагла промена — не англо-италијански блок против СССР-а, него баш француско-енглески блок — огледала се и у ставу према тзв. Нетунским конвенцијама. *Импрекор* је 7. и 28. јуна писао о окружењу Југославије од стране итало-енглеског блока, а 26. јула саопштавао да постоји антисовјетски блок на целом Балкану. *Билтен ЦКСКОЈ-а* од августа 1928. сматрао је да усвајањем Нетунских конвенција (и смиривање сукоба са Италијом) значи да Југославија

¹⁶³ АРП, КИ 1927/14.

¹⁶⁴ *Klasna borba* 6/1927, 25-33.

¹⁶⁵ V. Vinaver, *Da li je jugoslovensko-francuski pakt iz 1927. godine bio vojni savez? Vojnoistorijski glasnik* 1/1971, 145—183.

¹⁶⁶ *Borba* 12, XII 1927.

¹⁶⁷ АРП, КИ 1927/24-3.

¹⁶⁸ *Inprecor* 14. I 1928, 75; *Riječ radnika i seljaka* 14. I, 3. III 1928; *Enotnost* 9. III 1928; *Borba* 10. III, 19. V 1928.

¹⁶⁹ *Inprecor* 19. IV 1928, 440; 28. VI 1928, 638; *Borba* 5. V 1928.

¹⁷⁰ *Borba* 19. V, 20. VI, 26. IX 1928; *Организовани радник* 6. IX 1928; *Inprecor* 31. VIII 1928, 993.

¹⁷¹ *Borba* 28. I 1928; *Riječ radnika i seljaka* 7. IV 1928; *Bilten SK Skoja*, бр. 3, августа 1928.

¹⁷² *Inprecor* 24. VIII 1928, 955; *Borba* 5. IX 1928.

добија слободне руке на Балкану. У вези са тада актуелним „отвореним писмом“ сматрало се да је одлагање решења о писму „злочин према радничком покрету на Балкану и Југославији“. *Класна борба* у броју 7 од маја 1928. саопштавала је да постоји опасност од рата због агресивног француско-југословенског империјализма! У октобарском броју исти часопис већ сасвим на новој линији сматра Југославију за тамницу угњетених народа, за земљу робова и фашистичке диктатуре.¹⁷³ Комунистичка штампа је дуго веровала у англо-италијански блок на Балкану, о коме се навелико писало у целој европској штампи, у блок који организује балканске земље у антисовјетски блок, па покушава и „француску“ Југославију да увуче у исти; Београд одбија да уђе у антисовјетски блок јер види да га Мусолини води; зато режим одбија Нетунске конвенције, уступке који би смирили односе на Јадрану. Како је хрватска опозиција оштро устајала против ових конвенција, то је изгледало да опозиција спречава улазак Југославије у антисовјетски блок, Користећи огромну политичку затегнутост у држави, КПЈ је на питању конвенција стала уз опозицију, против режима који је полако пристајао да усвоји конвенције. КПЈ је током сукоба, који су прерасли у убиство хрватских народних посланика усред Народне скупштине, устајала против режима и за пароле опозиције, идући, наравно, све више лево и тражећи одбијање конвенција, стварање независне хрватске републике и формирање балканске федерације.¹⁷⁴

Нагло је у свету настајало лево доба у историји Коминтерне и радничког покрета, и то у истом часу када је та парола у Југославији изгледала невероватно реална и стварна: опет се „разбијала Југославија“, као 1924. године.¹⁷⁵

5. КПЈ у борби за револуцију и балканску федерацију 1928—1932.

Од јесени 1927. у Коминтерни се променила генерална линија: не више јединствени фронт него „класа против класе“. Пленум ИККИ (Девети) у фебруару 1928. то је и службено прокламовао.¹⁷⁶ Петнаести конгрес КПСССР, децембра 1927, одлучио је да се СССР, довољно опорављен од рата и интервенције, може кренути у борбу за социјалистички преображај земље. Парола је била нова „лева“: колективизација и брза индустријализација; већ у јануару 1928. почела је кампања против кулака. Ову линију је одмах спровела и Коминтерна, поготову од јесени 1928, када је у СССР-у започела пјатољетка, а на територији Коминтерне „трећа епоха“. Пленум ЦККП Француске је 10. октобра 1927. одлучио да крене у борбу „класа против класе“ и јануара — фебруара 1928. одиграла се овде велика промена, касније толико осуђивана као секташење, али сада у Коминтерни слављена као револуционарна самосвест.¹⁷⁷ После Деветог пленума ИККИ дошао је од 17. јула до 1. септембра 1928. Шести конгрес Коминтерне, који је свечано саопштио да настаје треће доба, после револуције и привремене осеке, — долази нови

¹⁷³ *Билтен МК београдске организације КП*, 1928; *Класна борба* бр. 7, мај 1928, 8; *Класна борба* бр. 9, октобар 1928, 3.

¹⁷⁴ *Inprecor* 7. VI 1928, 568; 17. VIII 1928, 202; *Borba* 16. VI, 18. VIII 1928; *Bilten SK Skoja* бр. 3, август 1928; *Mladi boljševik*, септембар 1928.

¹⁷⁵ V. Vinaver, *KPJ i balkanska politika Jugoslavije (1929—34)*, *Balkanica* 3/1972, 441.

¹⁷⁶ Комунистический интернационал, Москва 1969, 285.

¹⁷⁷ С. Н. Гурвич, *Комунисты и социалисты во Франции в 1926—29 гг. „Европа в новое и новейшее время“*, Сборник статей памяти акад. Н. Н. Лукина, Москва 1960, 644, 646, 652, 658.

нови револуционарни талас; све то кочи европска социјалдемократија и зато се мора уништити. Пошто СССР изграђује социјализам, то је могућно да ће капитализам покушати са новом интервенцијом, а дужност свих партија је да то спрече; интервенционистички рат против СССР треба претворити у револуцију, империјалистички рат претворити у грађански рат, као 1917. године.¹⁷⁸

У Бугарској су тада Партију држали „леви“, који су поверовали да настаје револуционарна ситуација! У исто време су неке европске новине почеле да пишу о некаквим антисовјетским припремама, што је одмах преузела сва светска „лева“ и сва совјетска штампа. Већ у лето 1928. писао је *Inprecor* да Енглеска и Француска окупљају балканске државе ради рата против Москве.¹⁷⁹ Вести о ратним припремама преносила је и југословенска штампа.¹⁸⁰ Пошто се тако у многим партијама узело да настаје трећа епоха, епоха новог револуционарног таласа, и то у истом часу када капиталистичке силе припремају напад на СССР, то је дужност комуниста у целом свету била да примене теорију „класа против класе“, како да спрече интервенцију тако и да узму власт у повољној трећој епохи, када је то могућно.

У мају 1928. писала је *Класна борба* да се на Балкану боре конкурентске велике силе, што изазива и сукоб међу балканским земљама. У јуну је лист, заједно са загребачком *Борбом*, саопштавао да две западне силе увлаче Југославију у свој антисовјетски блок, ради напада на СССР; тада је штампа КПЈ сматрала да се припремају диктатура, рат, а да опозиција Мачек — Прибићевић само обмањује и издаје масе, којима је право место на страни КПЈ. После убиства у Савезној Скупштини од 20. јуна КПЈ се нагло еманциповала од опште опозиције која се унутра противила централизму а споља — Негунским конвенцијама.¹⁸¹

На сам дан 20. јуна 1928. покрајински комитет секретаријат КПЈ за Србију издао је саопштење у којем је јасно затражио „независну самосталну хрватску републику“. Истовремено је истакнута парола о „уједињеној и независној Словенији“, као члану балканске федерације (заједно са Хрватском, Србијом, Бугарском, Румунијом, Албанијом итд. ван оквира старе југословенске државе). Лидер КП Бугарске Кабакчијев сматрао је да је на Балкану створена акутна револуционарна ситуација. Током септембра 1928. прогласи, саопштења, леци, штампа итд. тражили су у име КПЈ „државу независност“ појединих југословенских нација и формирање балканске федерације уједињењем постојећих балканских држава и делова раније Југославије.¹⁸² *Класна борба* је нешто касније, марта—априла 1929, веровала да англо-француски режими спремају Балкан за напад на СССР, па је одговорила позивом „за балканску федерацију“; тада је и Балканска комунистичка федерација позвала на стварање овојених република на рушевинама старе Југославије. Ово се одиграло после шестог јануара, али је већ од јуна 1928. настала атмосфера устанка и разбијања Југославије, у оквиру опште Коминтернине политике.

¹⁷⁸ Коммунистический интернационал, Москва 1969, 284, 288, 289, 295, 297, 299; Vietzke — Wohlgemuth, *Deutschland*, 158.

¹⁷⁹ *Inprecor* 26. VII 1928, 719.

¹⁸⁰ *Одјек* 18. X, 22. XII 1928; *Правда* 25. X 1928.

¹⁸¹ *Borba* 25. II, 3. III, 24. III, 1. V, 5. V, 21. V, 14. V 1928; *Enotnost* 9. III 1928; АРП, КИ 1928/24, 41, 45.

¹⁸² АРП, КИ 1928/43, 50, 74, 76а; *Inprecor* 26. VII 1928, 718, 719; *Bilten СК Скоја* бр. 4, септембар 1928; *Srp i čekić*.

Штампа КПЈ саопштавала је да је Југославија ушла у анти-совјетски блок балканских држава и да ујурбано врши војне припреме за поход на СССР.¹⁸³

У таквој „клими“ — директиве Коминтерне да је настала трећа, опет револуционарна епоха, коју треба искористити, погодност што ће се тиме осујетити напад на СССР — у редовима КПЈ се могло сматрати да је после Радићевог убиства заиста дошло до револуционарне ситуације и да угњетене хрватске масе спремно чекају да приступе Партији; у таквим условима је одржан и Четврти конгрес КПЈ, у атмосфери рата, интервенције, револуције и устанка. Конгрес у Дрездену, октобра 1928, саопштио је да прети рат, како империјалистички (Југославија против суседа на Балкану) тако и интервенција (Југославија напада СССР), па је позвао целокупно чланство да у таквом случају крене у револуционарни дефетизам. Потпуно је усвојена директива Коминтерне да је ратна опасност оно што је главно у свету; одлучено је да се разбије империјалистичка Југославија која спрема рат, интервенцију и угњетава сав народ. Ако Мусолини нападне на југословенску границу, дужност је комуниста да одмах окрену пушке као и да подрже устанак националиста угњетених народа против режима, у доба спољног италијанског напада.¹⁸⁴

Конгрес је говорио и о сукобу Југославије са Бугарском, Грчком и Албанијом, које београдски режим жели да нападне и анектира. Затражена је целокупна и уједињена Албанија (која би се створила од постојеће Албаније и од територије суседних држава насељене Албанцима. Пошто је главна парола имала да поведе хрватске масе против режима, то су главне пароле биле: „Живела слободна Хрватска“, „Доле целокупна Југославија“, „Живела балканска федерација“. Имао се срушити цели балкански систем, па би се формирале уједињена, целокупна национална република Албанија, Македонија и Словенија, као посебне јединице у балканској федерацији.¹⁸⁵ У јесен, а нарочито крајем 1928. године, парола комуниста била је „разбити Југославију“, али наравно не само Југославију него и сав капиталистички поредак на европском југоистоку, без чега нема слободне Словеније, Албаније или Македоније. А када је шестог јануара 1929. краљ укинуо Устав и завео диктатуру, то је Партији личило на стару Обзнану из 1920. године — поновни покушај насилне стабилизације ради скорог напада на СССР. За ЦККПЈ је шести јануар био сигнал који означава почетак антисовјетског рата а истовремено и сигнал да је могућно извести задатке треће епохе — револуцију. ЦККПЈ је у духу одаука Коминтерне и конгреса КПЈ донео одауку о оружаном устанку, а то је режим искористио да заведе нечувен прогон комуниста и свих противника режима.¹⁸⁶ Коментатор Ф. Филиповић је сматрао да диктатура припрема балкански рат и напад на СССР, па је позвао Партију да окупи угњетене масе и дигне на устанак. Горкић је веровао да диктатура значи припрему уласка у антисовјетски блок, па је предложио излаз — оружани устанак. В.

¹⁸³ *Borba* 24. X, 22. XI, 24. XI, 9. XII, 12. XII, 12. XII 1928; *Mladi boljševik*, октобар 1928.

¹⁸⁴ *Историјски архив II*, 215; *Петра Дамјановић, Etape i smisao sporova između KPJ i rukovodstva komunističke internacionale*. Naučni skup *Oslobodilačka borba naroda Jugoslavije kao opštenarodni rat i revolucija*, Ljubljana 1972, 7.

¹⁸⁵ *КИ* 4/1929, 43, 44.

¹⁸⁶ *РА*, II, *Jug. Po.* 19, В. 1. Зарепб 31. VII, Београд 16. X 1929.

Коларов је исто тако био уверен да диктатура значи улазак у балкански блок који припрема поход на СССР.¹⁸⁷

КПЈ је зато одмах после јануара 1929. избацила парољу оружаног устанка. Препоруке Коминтерне о ставу према рату и револуцији, усвојене на Четвртм конгресу КПЈ, морале су се сада применити на диктатуру: она је објавила рат масама које већ дуго жељно чекају на прилику да изађу из југословенске тамнице народа, она припрема напад на СССР и зато се мора срушити оружаним устанком, који је због „објаве рата народу” и могућан. Али од марта 1929. у ЦККПЈ се схватило да устанак не може бити одмах изведен.¹⁸⁸

Разбијање Југославије није, дакле, реакција Партије на диктатуру: *Срп и чекић* је у октобру 1928. тражио радничко-сељачке републике — Хрватску, Словенију, Македонију, Црну Гору, Војводину, Србију и федерацију самосталних радничко-сељачких република на Балкану. Тада је загребачка *Заштита човјека* од августа 1928. саопштавала да на Балкану нема федерације, али да бели терор свуда бесни, то је „федерисани терор балканско-подунавске антифедерације”, терор у Хрватској, Бугарској, Румунији, Грчкој.¹⁸⁹ Иако су директиве од пролећа 1929. ублажене (наступити припремни за устанак), ипак се тражила независност југословенских нација и њихово демобилисање против централизма, уз касније окупљање у балканској федерацији. Балканска федерација — то је била борбена лева парола ове треће револуционарне епохе.¹⁹⁰

Србијански орган СКОЈ-а тражио је тада „савез совјетских социјалистичких република на Балкану”. Обласни комитет за Србију избацио је парољу: „Живеле радничко-сељачке републике Србија, Хрватска, Македонија”.¹⁹¹

Истовремено је КПЈ у целој држави покренула кампању активирања угњетене нације да би остварила устанак сељачких маса. Уводник *Пролетера* од 15. децембра 1929. саопштавао је да режим води прави рат против Хрвата, Албанаца итд., а сада чак спрема и рат против Албаније и Бугарске. Пленум од новембра 1929. истакао је да на Балкану постоји антисовјетски блок и да у случају напада на СССР треба одмах подићи устанак угњетених нација; ипак је Ф. Филиповић мислио да још није настала револуционарна ситуација.¹⁹² Тада је ЦККПЈ веровао да је дошло до револуционисања сељака у Србији и да је борба комуниста повезана са радничко-сељачком револуцијом на целом Балкану. Војвођански лист *Комунист* писао је о револуционарном пожару и тражио „радничко-сељачку Југославију” (тј. не разбијање!).¹⁹³

Коминтерна је сматрала да је нови југословенско-грчки уговор у ствари почетак припрема за напад на СССР. ЦККПЈ је сматрао да и југословенско-бугарски пиротски споразум служи за брзи рат против СССР-а.¹⁹⁴ *Пролетер* је 1929/30. стално упозоравао да краљ Александар, заједно са осталим балканским диктаторима, убрзано при-

¹⁸⁷ *КИ* 5/1929, 6, 10, 11; *КИ* 11/1929, 25, 30; *КИ* 28/1929, 11, 13.

¹⁸⁸ Д. Пешић, *Обнова организација КПЈ у Србији у периоду од 1930. до 1934. Токови револуције VII/1971*, 6, 7; *Proleter*, орган централног комитета КПЈ, 1929—1942, Београд 168, 3; *Klasna borba* 13—14, март—април

¹⁸⁹ *Srp i čekić* 1/октобар 1928; *Zaštita čovjeka* 2. VIII, 9. VIII, 16. VIII, 30. VIII 1928.

¹⁹⁰ *Proleter* 3, 21; АРП, *КИ* 1929/14, 19, 24, 25, 33.

¹⁹¹ *Crvena garda* 1/1929; АРП, Србија, I/7, 65 (летци ПК).

¹⁹² *КИ* 21/1930, 50, 54, 56, 57; *Klasna borba* 15/1929, 15, 23.

¹⁹³ *A komunista* 1/1930; *Комунист*, март 1931, бр. 3.

¹⁹⁴ *КИ* 18/1929, 9.

према напад на СССР.¹⁹⁵ *Класна борба* је сматрала: „главно обележје политичког положаја на Балкану састоји се у припремању против-совјетског, противбољшевичког фронта на Балкану“.¹⁹⁶ У органу Коминтерне, *Комунистичком интернационалу* писао је коментатор С. Степњак да Југославија зveckа оружјем и ускоро прелази у напад на СССР. Када је сазвана аграрна конференција у Синаји, то је опет оцењено као антисовјетско окупљање. Нарочито је жестока кампања била против атинске Балканске конференције, одржане у октобру 1930. године. Лист *Известја* је 13. октобра 1930. најоштрије напао ову „антисовјетску“ конференцију, па је велики део совјетске штампе писао о скором нападу малих балканских држава на СССР. Није онда чудо што је проглас свих балканских партија (Југославије, Румуније, Бугарске, Грчке) оштро устао против сваке аграрне конференције.¹⁹⁷ Међутим, нити је било балканске револуције нити је било напада балканских држава на СССР. *Комунистичкиј интернационал* је чак у априлу 1930. критиковао линију КПЈ: она мало ради против рата, а има много нејасности о националном питању! Тезе ЦККПЈ за први мај 1930. биле су опет стандардне: за независне републике у балканској федерацији. То су тражили и сви други прогласи.¹⁹⁸ Коминтерна је укорила КП Грчке што је пасивна према македонском питању; КПЈ је тада сматрала да је Грчка слаба алка у балканском империјализму и обраћала је у своме органу велику пажњу на Грчку и Бугарску. Истовремено је Коминтерна оптужила турског председника Кемала Ататурка што је стао на пут сарадње са империјализмом.¹⁹⁹

У исто време је КПЈ устајала против евентуалног рата, иако се сматрало да су западне силе смириле све супротности како би балканске земље могле поћи у рат против СССР-а. *Пролетер* је 1929—1933. писао да режим изазива рат са Бугарском, да прави провокације и сукобе и да у ствари жели да анектира бугарску Македонију.²⁰⁰ КПЈ и Балканска комунистичка федерација су оштро осудили сарадњу Павлића и ВМРО.²⁰¹ У јесен 1929. издале су бугарска и југословенска партија прогласе против рата, за балканску федерацију, у којој ће бити независне јединице Македонија, Тракија итд.²⁰² ЦККПЈ је сматрао да „Италија, Маџарска и Бугарска и једним делом Румунија стално чекају згодан моменат да би поправили своје границе на рачун Југославије“. Истина је да су „поједине империјалистичке државе данас, исто као и сви угњетени народи Југославије, у великој мери заинтересоване државним слабљењем ове младе творевине империјалистичког рата“.²⁰³ Ипак, *Пролетер* је писао да у случају заједничког напада трупа из Албаније, Бугарске, Италије не треба бранити земљу него окренути оружје.²⁰⁴

¹⁹⁵ *Proleter*, 5, 6, 14, 32, 38, 43, 44, 50, 55, 57, 62, 66, 67, 74, 77, 79, 80, 81, 88, 93, 96, 98; АРП, КИ 1929/53-1.

¹⁹⁶ *Klasna borba* 15/1929, 10; *Klasna borba* 17/1931, 43.

¹⁹⁷ *Inprekor* 25. IX 1930, 934 (уп. и 7. VIII 1930, 701; 2. X 1930, 979), КИ 27/1930, 37, 39, 42; *Proleter*, 93. РА, IV, Russland, Ро. 1, В. 9. Извештај из Москве од 29. X 1930; *Mladi boljševik*, мај 1931; ДАСИП, АП- I-19, 993. Извештај из Београда од 24. XII 1930.

¹⁹⁸ КИ 11/1930, 61, 62, 63; АРП, КИ 1930/15, 37; АРП, КОИ, 1930/6; *Delo* 20. VII. 1930.

¹⁹⁹ КИ 9/1930, 62; КИ 16—17/1930, 135; КИ 1/1930, 48, 52; *Klasna borba* 16/1930, 52; *Klasna borba* 17/1931, 55.

²⁰⁰ *Proleter* 43, 61, 148, 249.

²⁰¹ *Proleter*, 18, 21; АРП, КИ 1929/30.

²⁰² АРП, ЦК Скоја 1929/18, 19.

²⁰³ АРП, КИ 1929/38.

²⁰⁴ *Proleter*, 21, 43, 61, 83, 84, 96, 112, 141, 148.

Током 1930. године је на „дан борбе против рата“, 1. августа, покренута велика акција против балканских сукоба уз паролау да на балкански рат треба одговорити — оружаним устанком. Обласни комитет за Србију је тада избацио паролау: „Доле са империјалистичким ратовима, живео оружани устанак радника и сељака“ и позвао масе у борбу за српску совјетску републику, у савезу југословенских и балканских совјетских република.²⁰⁵ ЦККПЈ је сматрао да је тачно да је Југославија опкољена, али да њен режим ипак спрема освајачки рат против балканских суседа.²⁰⁶

Многи су били заинтересовани да не дође до југословенско-бугарског споразума, а пре свега Италија, Мађарска и бугарски ВМРО.²⁰⁷ Италијанска акција је порасла током 1930. године; тада је турски амбасадор у Берлину саопштио да Мусолини припрема рат, устанак у Југославији, интервенцију и деобу југословенских територија.²⁰⁸ У ЦККПЈ су наравно схватили да је реч о итало-француском сукобу и његовом одјеку на Балкану; ЦК је устао против итало-југословенског рата, истовремено захтевајући да се разбије Југославија, а њене националне области као републике укључе у балканску федерацију.²⁰⁹ Треба поменути да је емигрантска „бела“ руска штампа писала да баш Коментерна изазива итало-југословенски рат!²¹⁰

Настојећи да сузбије француски блок, совјетски министар спољних послова Литвинов трудио се крајем 1930. да формира дипломатски блок СССР — Немачка — Италија, који би уза се привукао и остале „побеђене земље“ — Мађарску, Бугарску, Турску, Грчку, наравно без профранцуске Југославије.²¹¹ СССР није, дакле, просто осуђивао формирање француског и евентуалног итало-немачког блока него је предузимао мере да ојача „ревизионистички блок“ насупрот победничком версајском блоку, несумњиво друкчије него што је у то доба чинила Коминтерна, која је просто нападала оба блока.

Године 1931. „ратна опасност“ је и даље била присутна у штампи КПЈ, иако не више као скоро будућност. У марту 1931. Енглеска је настојала да се једноставно угасе опасни пактови, и то како југословенско-француски тако и италијанско-албански, како би дошло до мира на Медитерану; у истом тренутку када је текла енглеска пацифичка офанзива Немачка је покушала да спроведе спајање са Аустријом, марта 1931! Одмах затим, априла 1931, југословенска влада је отпочела да преговара са Италијом о „паралелним правима у Албанији“, очигледно у нади да ће моћи да потисне Мусолинија, који се био уплашио немачке акције! Али је Мусолини то одбио; он је од Албаније затражио да усвоји царинску унију са Италијом и дао јој политички зајам. Између Рима и Тиране није било све у реду, и то је хтела да искористи југословенска влада. Краљ Зогу је још у октобру 1930. причао југословенском посланику овако: „нас је Италија везала обручком и ми сви увиђамо да нам је једини излаз да се вежемо за Балкан, а прво са Југославијом“. И крајем 1931. дошло је до албанско-италијанског заопштравања. Услови за балканске сукобе

²⁰⁵ *Proleter*, 50; АРП, Србија, I, 18 (летак ОК).

²⁰⁶ *Inprecor* 9, I 1930, 22, 23; *Delo* 20, VII 1930; АРП, КИ 1930/8-3.

²⁰⁷ РА, RM, Russland, В. 26. Берлин 28 XI 1930; РА, RM, Ungarn, В. 3. Берлин 25. XI 1930; РА, II, Ро. 4, Маз. В. 4. Софија 18. III 1930; Државни архив у Будимпешти, Министарство иностраних послова (скраћено: ОЛ, Kúm), res. pol. 16a, 235, Софија 5. III 1931.

²⁰⁸ РА, RM, Griechenland, В. 2. Берлин 31. X 1930.

²⁰⁹ АРП, КИ 1930/1, 2, 3; *КИ* 3/1930, 37; *КИ* 16—17/1930, 19, 26.

²¹⁰ Новое время (Paris) 20. VI 1930. — То се говори и у једном југословенском документу (ДАСИП, ЛП, I-11, 724. Београд 15. VIII 1930).

²¹¹ РА, RM, Russland, В. 26. Берлин 3. XI 1930.

је очигледно увек било, па је ЦККПЈ морао опет да устаје против рата, против шовинистичког хушкања према Бугарској и Италији. У јуну 1931. ЦК је писао у Црну Гору да у случају рата око Албаније треба „радити на дезорганизацији и припремању пораза југословенске војске”. Београд и Рим интригирају око Албаније, а Београд поред тога угњетава и Косово, док је краљ Зогу — италијански лакеј.²¹²

ПК Војводине је 1930. позвао у борбу раднике, сељаке и угњетене нације, тражио „совјетску Југославију”, а 1931/32. позвао на формирање локалних совјета и на оружани устанак.²¹³ Очигледно је у јесен 1931. опет дошло до оживљавања пароле о оружаном устанку!

На јануарској седници ЦККПЈ, 1931. године, поставило се питање да Југославија и Француска траже излаз из кризе — путем рата против СССР-а (Ф. Филиповић). Маврак је мислио да криза још није на врхунцу, нема још предуслова за устанак; погрешна је садашња оријентација на устанак; прво треба ући у масе. Међутим, југословенску кризу може искористити Мусолини са масезницима!²¹⁴ Једанаести пленум ИККИ, марта—априла 1931, устао је оштро против Француске и њених сателита који припремају напад на СССР; револуција је близу, али се империјалисти ипак спремају на рат. Ово је била парола која је у СССР-у била актуелна од 1928. године: наступа западна интервенција, треба зато бити дисциплинован и више радити. Када је настала светска економска криза, у СССР-у се није могло знати да је то нормална криза, давно проречена као једна од цикличних криза још у доба Маркса и Енгелса, него се веровало да је то последња, самртна криза капитализма. Случајна је била коинциденција да је СССР имао огромну изградњу, а Запад — очајну беду неке капиталистичке силе могле организовати рат против СССР-а, и хаос; али се могло мислити да би у очајању због кризе и пропасти као излаз из кризе. Западна криза и наводна западна припрема интервенције давали су извесан изглед вероватноће дотадашњој агитацији која је у циљу боље стимулације совјетског рада говорила о интервенцији. Ове су гласине о припреми напада на СССР, међутим, прешле из совјетских листова у Коминтерну и у стандардни пропагандни артикал сваке Партије, па је и КПЈ била обавезна да говори како Југославија припрема рат против СССР-а. Партијска агитација против режима краља Александра као организатора напада на СССР није дакле била нека површна агитација него део опште европске „леве” климе, у којој се много говорило о кризи запада и о припреми западне интервенције. Више пута су појединци из земље на састанцима са члановима ЦККПЈ изражавали сумњу да баш краљ Александар припрема напад на СССР, али је ЦК остајао непоколебљиво уверен у то, и стално бивао од стране Коминтерне присиљаван да појача борбу „против припреме југословенског напада на СССР”. Од 1931. године Коминтерна је почела да тврди да готово све капиталистичке државе, то јест све „фашистичке” државе (а у ове је 1931/1932. рачуната пре свега француска влада) убрзано припремају рат. Исто тако све балканске земље спремају поход на СССР.²¹⁵

Резолуција балканских омладинских организација сматрала је да се треба борити против балканских припрема рата против СССР-а. У Коминтерни су били чврсто уверени да је „Грчка — карика у лан-

²¹² АРП, Ки 1931/2, 6, 11, 28; *Mladi lenjinist* бр. 2, новембар 1931.

²¹³ АРП, Србија, I/90, 92, 93, 94, 101.

²¹⁴ АРП, Ки 1931/6-1.

²¹⁵ Коммунистический интернационал, Москва 1969, 325, 327, 328, 330, 340, 348. Ки 13—14/1931, 85, 86, 87; *Inprecor* 27. IV 1931, 417.

цу против СССР-а", да Румунија увек спрема напад преко Дњестра. У Бугарској су „леви" успешно нападали режим који „крече у поход на СССР".²¹⁶ Наравно, и ЦККПЈ је издавао прогласе у прилог стварању независних националних република и формирању балканске федерације. Али је активист Драгољуб Марјановић у септембру 1931. писао у Москви да је сав партијски рад — издати летак са бомбастим фразама, и ништа више.²¹⁷ У окружници из 1932. каже се „обично се на састанцима третирају општа политичка питања, региструју политичку догађаји, какве су политике у Совјетском Савезу итд.; такав рад у хелијама не користи никоме".²¹⁸

Али у јесен 1931. опет се мислило да наступа револуционарна ситуација: не само економска криза него и попуштање режима који је дао нови устав и отпочео са кампањом за нове изборе. ЦККПЈ и Обласни комитет Србије били су уверени да попуштање режима значи да је дошло време да се крене у нову борбу: прво спонтане сељачке побуне у које ће комунисти прихватити, припремити и организовати и онда покренути све угњетене нације, раднике и сељаке. Обласни комитет Србије саопштавао је у новембру 1931. да тражи балканску федерацију („живеле совјетске републике Хрватска, Словенија, Србија, Црна Гора, Македонија") и поводом избора позвао на општу политичку акцију — за нормалне демократске слободе, уз истовремено бојкотовање избора и правац на устанак.²¹⁹

Тада је КП Француске довела кампању против француског империјализма, организатора напада на СССР, уверена да пацифист Бријан припрема рат, а да је парламент — ратни парламент.²²⁰ У Амстердаму је најзад, на иницијативу Коминтерне, одржан конгрес против рата, на коме су заједно седали комунисти, социјалисти, пацифисти, демократи; то Коминтерна иначе није дозвољавала комунистима, али пошто се радило о државној ствари, о одбрани СССР-а, широки састав је био могућан. Конгрес се пре свега осврнуо на јапанске припреме напада на СССР. Југословенски емигрант, поручник М. Миладиновић, саопштио је да југословенски режим припрема освајање бугарске Македоније, Печуја, аустријске Корушке, Трста, а од јануара 1932. мисли и на освајање СССР-а. Делегат Д. Влахов изнео је да је за десет година југословенске државе убијено педесет хиљада Албанаца; др Кежман је саопштио да је Југославија једна тамница која спрема рат. Проглас Конгреса осудио је све припреме напада на СССР и затражио слободу за угњетене нације. Требало је ослободити угњетене Судетске Немце и разбити, наводно, фашистичку Чехословачку као и Југославију, а дати слободу Алзасу. Осуђене су Мусулинијеве претње Балкану.²²¹ У јесен 1932. Дванаести ИККИ саопштио је свету да је настао коначан крај стабилизацији, дошао је доба ратова и револуција. Француска, у којој је победила радикалска левица, брзо спрема војску за напад на СССР, а уз њу и Југославија, Румунија итд. Сазрева револуционарна криза — напред у

²¹⁶ *Mladi lenjinist*, новембар 1931; *КИ* 10—11/1931, 3, 36, 54, 63; Р. А в р а м о в, Некои въпроси в вѣрска с Народни фронт в Франция, Исторически преглед 1/1967, 42.

²¹⁷ АРП, Збирка Профинтерне, 1931/250; АРП, КИ 1931/6-1, 2.

²¹⁸ АРП, Србија, I/34.

²¹⁹ АРП, КИ 1931/53, 55, 61; *Inprecor* 19. XI 1931, 1059; АРП, Србија, I/10, 11, 12, 14.

²²⁰ *Inprecor* 1. I 1932, 3; *Inprecor* 14. I 1932, 22; 21. I 1932, 41; 12. V 1932, 406; М. Thorez, *Oeuvres, livre II*, t. 3, Paris 1951, 40, 79.

²²¹ Брошура *Protiv rata. Svjetski kongres protiv imperijalističkog rata*, Amsterdam 1933, стр. 8, 9, 11, 21; Ур. René Cheval, *Romain Rolland, L. Allemagne et la guerre*, Paris 1963, 713.

борбу за совјетску власт.²²² КП Бугарске је устала против бугарског напада на СССР.²²³ ЦККПЈ је одлучио да спречи напад на СССР. Поведена је цела кампања против рата.²²⁴

Револуција у Југославији, Румунији и Бугарској имале су да спрече велики напад на СССР.²²⁵

Током 1932. године ЦККПЈ је саопштио да се у Италији, Југославији, Пољској фашизам распада, али да он ипак спрема рат и да га зато треба што пре срушити, пре него што нападне на СССР. Истовремено је ЦККПЈ сматрао да и даље постоји латентна опасност од балканског рата, поготову кад је од лета 1932. Мусолини обновио своју акцију против Југославије. Листови КПЈ устајали су против јадранског сукоба и упозоравали да ни Бугарска ни Италија не могу донети слободу угњетеним нацијама у Југославији.²²⁶ Како је Хитлер ишао ка власти у Немачкој, то се заоштравала могућност рата и на Западу, па је Коминтернин конгрес западних партија у Есену, јануара 1933, одлучио да уништи цео версајски систем пре него што он загази у рат. Немачка треба да добије Алзас, Лорену, пољски коридор — Данциг, Аустрију, Судетску област; морају се ослободити и балкански угњетени народи, пре свега Хрвати, Македонци као и Бесарабија.²²⁷

Током 1932. ЦККПЈ је почео акцију за „слободну Хрватску“, поготову после снажније политичке акције у вези са јесењим изборима 1931. Штампa КПЈ је писала да је заиста дошло време револуције и да чак раднички покрет заостаје за општим покретом сељака који су устају у борбу. Сматрало се да свуда већ постоје партизански одреди.²²⁸ Брошуре су објашњавале како да се ослободи хрватски народ.²²⁹ Сви леци, плакати, новине, прогласи итд. захтевали су подизање националних устанака који би довели до стварања националних совјетских република; у Црној Гори је Обласни секретаријат скупљао оружје, спремајући устанак и „совјетску Црну Гору као саставни део СССР-а“. Усташки упад на Велебит који је Мусолини организовао, сматран је у ЦККПЈ за сељачки устанак.²³⁰ У свакој прилици се сада, као почетком 1929. и у јесен 1931, опет захтевао оружани устанак свих угњетених нација и касније формирање балканске федерације уједињењем ових националних совјетских република (Црна Гора је, међутим, хтела да се прикључи СССР-у). Али од средине 1932. долази до новог руководства у ЦККПЈ и линија секретара Мартиновића постепено се мења, а крајем 1932. ЦК долази до уверења да неће бити ни југословенске ни балканске револуције.²³¹

²²² *КИ* 28—29/1932, 51, 52; *КИ* 32/1932, 12, 15; *Proleter*, 177, 183.

²²³ Ј. Тенчев, Из борбата на РМС през периода на икономическата криза от 1929. до 1934 г. Исторически преглед 4/1966, 53; Христов, Н. д., 170, 174.

²²⁴ АРП, *КИ* 1932/173; *Proleter*, 106, 107, 108, 109, 111, 116, 123, 130, 133, 137, 142, 146, 148, 150, 156, 161.

²²⁵ *КИ* 14/1932, 42—50; *Inprecor* 25. VIII 1932, 798.

²²⁶ *Mladi boljševik*, април 1932; *Inprecor* 21. VIII 1932, 659.

²²⁷ *Inprecor* 12. I 1933, 36, 37; *КИ* 2/1933, 35; *Proleter*, 198; *КИ* 3/1933, 55.

²²⁸ *Комунист* 1/1932, јуни 1932 (Босна); Б. Бошковић, Балканы и международний империализм, Москва 1936, 67.

²²⁹ То је било у вези са национално-револуционарним организацијама, о којима се овде не може говорити, а које су издавале много материјала.

²³⁰ АРП, ЦК КОЈ 1932/7; АРП, *КИ* 1932/150, 199; *КИ* 6/1933, 32.

²³¹ АРП, *КИ* 1933/1; *Proleter*, 195, 227, 255; *КИ* 6/1933, 32.

Србијански Ударник је у јесен 1932. писао да Срби ни сами не могу бити слободни ако дозволе да режим угњетава друге нације у држави. Лист је доста писао о терору у Бугарској, о барикадама у Грчкој.²³² Крајем 1932. посветио је велику пажињу Грчкој, где је КПГ „једна од најбољих на Балкану“, и поздравио Грчке комунисте.

6. Против рата и фашизма на Балкану 1933—1935.

Коминтерна је на свом Дванаестом пленуму, у јесен 1932. саопштила свету да долази доба ратова и револуције. Међутим, ако на Балкану није баш изгледало да долази револуција, од краја 1932. чинило се да може доћи до рата, у оквиру епохе „ратови и револуције“.²³³

Мусолини је, и сам притешњен кризом и жељан спољнополитичких успеха за десетогодишњицу фашизма (крај октобра 1932), сматрао да се Југославија распада у општем народном незадовољству, а да је Француској потребна италијанска подршка против све немирније Немачке; он је сматрао да може рачунати на извесно француско „разумевање“ за италијанску акцију против Југославије, поготову после патетичних француских усклика о „латинској солидарности“. Крајем 1932. италијанска штампа је писала о распаду Југославије, а у Албанији се говорило о италијанском нападу на Југославију.²³⁴ Московски лист *Известија* је 4. јануара 1933. сматрао да се на Јадрану може очекивати рат; извештај југословенског Министарства спољних послова од 27. децембра 1932. уверава да Мусолини на граници врши ратне припреме и да има за циљ да цео Балкан стави под свој утицај.²³⁵ Србијански Ударник у трећем броју од јануара 1933. доноси уводник *Барут мирише — Балкану прети да постане поприште нове ратне кланице*, са вестима о акцијама бугарских радника. У броју 4 лист пише о непосредној ратној опасности и опет доноси вести о бугарским шрајковима.²³⁶ И заиста, децембра 1932 — јануара 1933. Мусолини је озбиљно припремао напад на Југославију и „устанак у Хрватској“; југословенска влада се жаала на италијанске ратне припреме у вези са Албанијом, Маџарском и Бугарском.²³⁷

Очигледно се више није радило о „претећем империјалистичком рату“ него о реалној ратној опасности! Тек постепено се Мусолини хладно и од јануара 1933. приоритет је дао новој жртви — Абисинији, држећи, наравно, Југославију и даље на списку, уколико тамо дође до унутрашње „револуције“. Зато је ЦККПЈ са правом отпочео нову велику кампању против рата, против италијанско-југословенског рата, против стварања ратног расположења, против сукоба међу балканским државама; о томе су писале све резолуције, леци, новине.²³⁸

²³² *Udarnik* 1, новембар 1932; *Udarnik* 2, децембар 1932.

²³³ E. Robertson, *Mussolini and Ethiopia. The Prehistory of the Rome Agreement of January 1935. Studies in Diplomatic history. Essays in Memory of David Bayne*, London 1970, 353, 355.

²³⁴ *Documents diplomatiques français* (скраћено: DDF), 1 serie, vol. II, Paris 1960, 833, 835; Vol. III, 1967, 185, 186.

²³⁵ ДАСИП, Посланство у Турској, 1933. Ф. 18. Јефтићев гиркулар из Београда 27. XII 1932, с. пов. 595.

²³⁶ *Udarnik* бр. 3, јануар „а“ 1933; *Udarnik* бр. 4, јануар „б“ 1933.

²³⁷ P. Aloisi, *Journal*, Paris 1957, 41, 42, 48, 49, 60, 61; ДАСИП, Друштво народа, Ф. 20, Но. 10, 188. Јевтићев гиркулар из Београда од 11. III 1933.

²³⁸ АРП, КИ 1933/1, 6, 42; *Proleter*, 186, 199, 223, 224, 249; *Udarnik* бр. 3, јануар „а“ 1933; *Udarnik* бр. 6, фебруар „б“ 1933; *Hrvatski put*, јануар—фебруар 1933; *Rdeći signali*, фебруар—март 1933; *Proletarka*, лето 1, шт. 1/1933. *Borbent student*, јуни 1933; *Inprecor* 30. VI 1933, 630.

Брзо је дошло до интернационалистичке сарадње: споразум КПЈ и КП Италије захтевао је 1933. године ослобођење Албаније, Косова, Хрватске и Истре. Нападнуте су организације ВМРО, косовари, усташе.²³⁹ Међутим, како је у Немачкој дошао Хитлер на власт, то је изгледало да се европско тежиште ратне опасности помиче на Рајну, где је Коминтерна сматрала рат за веома вероватан, и све се мање говорило о итало-југословенском сукобу и о балканском рату.

КП Немачке је тада сматрала да је немачка демократска влада у ствари „фашистички режим“; нацизам је ефемерна појава, Хитлер је пролазно дете кризе. Емигрант Троцки је узалуд 1931. упозоравао да ако Хитлер дође на власт, сав дотадашњи фашизам изгледаће као „хумано дело“; ако Хитлер дође на власт, треба одмах мобилисати; али је Мануилски у Коминтерни доказивао да су Хитлер и вајмарска демократија једно те исто — фашизам, и да зато фашизам не може доћи на власт, пошто (тобоже) већ седи на власти.²⁴⁰ КП Немачке је на председничке изборе у јануару 1932. изашла са паролом „Класа против класе, црвени јединствени фронт против реакције коју сачињавају сви, од социјалдемократа све до Хитлера, за совјетску Немачку“.²⁴¹ У Немачкој се ситуација толико заоштрила да се умешао и краљ Александар, дајући немачком посланику искусан савет да и у Немачкој треба забранити КП и све ће бити у реду!²⁴² Сличан савет дао је крајем 1932. наводно и совјетски министар спољних послова Литвинов: ако Хитлер води кампању против наводне опасности од совјетске Немачке и тиме добија присталице међу малограђанима и буржоазијом, влада би могла да забрани Партију (она би за неко време прешла у илегалност) и тиме би се Хитлеру узео ветар из једара.²⁴³ Литвинов је савршено схватио да Хитлер са кампањом против бољшевика, Јевреја, „новембарских издајника који су изгубили рат“ итд. устаје против „јеврејске демократије“ у земљи, да ће после тога послати тенкове против „јеврејског парламентаризма“ у Паризу и „јеврејског социјализма“ у Москви. У јануару 1933. Хитлер је на легалан начин дошао на власт, као председник највеће парламентарне фракције. Одмах се у Европи стало говорити да ће сада нацистичка Немачка настојати да изврши „ревизију“ версајског поретка. Коминтерна је одмах, у марту 1933, устала против ревизије, јер „ревизија значи рат“. Коминтерна је саопштавала да фашизам уопште значи рат, али је под фашизмом подразумевала, наравно, не само Немачку него и готово све остале државе. Она је веровала у скори сукоб француског и итало-немачког блока као и у скори напад на СССР.

Линија Коминтерне и совјетске владе разилазиле су се: СССР се 1933. спектакуларно приближавао Француској и Малој Антанги, док се у Коминтерни све једнако сматрало да управо Француска и Мала Антанта убрзаним темпом спремају поход на Москву. *Пролетер* је зато 1933. стално писао да Југославија спрема напад на СССР.²⁴⁴

²³⁹ *Proleter*, 219, 236; *Delo*, март 1933.

²⁴⁰ *КИ* 13—14/1931, 62, 63; *КИ* 35—36/1932, 81.

²⁴¹ Cuno Horkenbach, *Das deutsche Reich von 1918. bis heute, Jahr 1932*, Berlin 1933, 33.

²⁴² Ulrich von Hassel, *Persönliche Andeken an König Alexander I von Jugoslawien Berliner Monatshefte*, August 1939, 692.

²⁴³ K. Weingartner, *Stalin und der Aufstieg Hitlers*, Berlin 1970, 196.

²⁴⁴ *Proleter*, 174, 183, 203; *Комунистичка партија и револуционарни раднички покрет у Војводини 1919—1941*, II, Нови Сад. — С. Карловци 1971, 86, 95, 117; АПЈ, *КИ* 1933/24.

Коминтерна је чак била уверена да светски рат не спрема мирољубиви Хитлер него агресивни лидер прашког фашизма, Бенеш!²⁴⁵ КПЈ је сматрала да прети опасност од империјалистичког рата Рим — Београд, па је довела кампању против њега. Ф. Филиповић је чак био уверен да Београд припрема напад на своје суседе, и да је зато излаз из кризе и рата: стварање независних совјетских република у оквиру балканске федерације. Мусолинијев напад на Југославију треба претворити у револуцију.²⁴⁶

Србијански Ударник је у фебруару 1933. очекивао рат са Италијом, Мађарском, Бугарском, Албанијом и захтевао претварање овог империјалистичког рата у устанак, грађански рат, ради стварања совјетске власти. У марту је лист очекивао блиски рат, уверен да ће онда настати совјетска власт како у Југославији тако и у Италији и Мађарској: сматрао је да у Грчкој револуцији већ тече. У другом мартовском броју лист у име србијанских комуниста захтева претварање Југославије у више совјетских радничко-сељачких република и опет поздравља покрет у Грчкој. У априлу пише о терору у Бугарској и о ратним припремама у Албанији.²⁴⁷

КПЈ је тада већ била напустила теорију оружаног устанка и скорог стварања федерације на Балкану, и избацила је нову паролу о уласку у масе као „корениту преоријентацију“, јер је у јесен 1933. било само 1.400 чланова Партије. КПЈ је и даље сматрала да треба разбити државну целину и формирати независне националне совјетске републике; Филиповић је мислио да би балканска федерација обухвата Словенију, Хрватску, Македонију, Србију, Црну Гору, Албанију, Бугарску итд.²⁴⁸ У једној брошури КПЈ захтева совјетске републике — Србију, Хрватску, Македонију, Косово, Црну Гору, Босну, Војводину; једна друга брошура мисли на совјетску власт у тим областима.²⁴⁹

Коминтерна је тада устала против целог капиталистичког света, против фашизма и рата који спремају све државе; ако је нападан Хитлер, исто тако је нападан Бенеш, који спрема напад на Хитлера! Коментерна је жестоко критиковала француску и чехословачку партију које су се пред нацистичком опасношћу почеле споразумевати са социјалистима.²⁵⁰ У децембру 1933. Тринаести плену ИККИ напао је поново европску социјалдемократију, и то врло актуелним аргументима: ти издајници радничке класе чак желе да бране своју домовину против Хитлера!²⁵¹ Пленум је годину дана после Хитлерове победе у Немачкој донео саопштење да брзо сазрева револуционарна ситуација у целом свету. Парола дана била је — борба за

²⁴⁵ *Inprecor* 8. IX 1933, 854; 24. XI 1933, 1158.

²⁴⁶ АРП, КИ 1933/113, 283, 365; *Inprecor* 30. VI 1933, 630; КИ, 13—14/1933, 35, 37, 40; *Mladi boljševik*, јануар 1934; АРП, КИ 1934/22; Б, Милановић, *Обнављање и јачање комунистичке активности у Војводини од 1932. до 1934. Токови револуције V* (1970), 128, 130.

²⁴⁷ *Udarnik* бр. 6, фебруар „б“ 1933; *Udarnik* 7, марта „а“ 1933; *Udarnik* бр. 8, март „б“ 1933; *Udarnik* бр. 9, април „а“ 1933; *Udarnik* бр. 10, април „б“ 1933.

²⁴⁸ КИ 13—14/1933, 40.

²⁴⁹ *Komunist za dobro sela. Zahtevi i program KPJ za selo*, 1933, стр. 16.

²⁵⁰ КИ 6/1933, 5, 7, 10, 11; КИ 36/1933, 57; КИ 1—2/1934, 36; КИ 7—8/1934, 11.

²⁵¹ КИ 1—2/1934, 8.

совјетску власт.²⁵² Југославија је поменута као једна од многобројних фашистичких држава које спремају рат; похваљене су партије Румуније, Бугарске, Грчке.

Сасвим је друкчији био став совјетске владе; она је истина почетком 1933. веровала да планирани „пакт четири силе“ спрема напада на СССР и да чак Енглеска спрема рат (после хапшења групе енлеских саботера).²⁵³ СССР је у јулу 1933. чак потписао уговор са државама Мале Антанте, па дакле и са Југославијом (уговор о „дефиницији агресора“) и децембра 1933. заопштио је да је могућан совјетско-француски пакт насупрот агресорима. Стаљинов (необјављени) чланак од 19. јула 1934, у виду „рецензије“ за друго издање Енгелсовог дела *Спољна политика руског царизма*, саопштавао је да Енгелс није схватао значај немачког империјализма, који је доминирао како 1890, тако и 1934. године. Сада су са СССР-ом успоставили дипломатске односе југословенски савезници Чехословачка и Румунија; такве су односе имали и савезници из Балканског пакта — Турска и Грчка а односе су успоставили и југословенски суседи и противници, Мађарска и Бугарска; само је режим краља Александра бежао од односа са СССР-ом, страхујући да би „руски посланик“ брзо постао утицајан као стари руски посланици 1912. године.²⁵⁴ Полузванично *Време* је доносило интервјуе Литвинова о борби за мир.²⁵⁵

Ипак, у ЦККПЈ је и даље сматрано да постоји могућност југословенског напада на СССР.²⁵⁶ У Бугарској је КПБ била уверена да режим спрема поход на СССР, и то чак са Француском, новим совјетским пријатељем!²⁵⁷ ЦККПЈ је издао прогласе против Мале Антанте, против Балканског пакта (чију су акцију поздравили представници совјетске владе); оштро је чак нападнао акција француског министра Бартуа против Хитлера.²⁵⁸ Све до краја 1934. говорило се о могућности југословенског напада на СССР.²⁵⁹ На децембарском Четвртом пленуму, 1934. још се увек дискутовало о анти-совјетском рату који се планира у Београду.²⁶⁰ Све ово, наравно, није било само линија КПЈ него директива Коминтерне, која је водила своју политику. Коминтерна је била уверена да у Немачкој настаје револуција, да Француска 1934. постаје фашистичка; парола за Први мај 1934. била је „у империјалистичком рату спровести социјалистичку револуцију“. КП Чехословачке је у јануару 1934. захтевала да се раскомада и разбије чехословачка фашистичка држа-

²⁵² *КИ* 36/1934, 3; *КИ* 9/1934, 3; *КИ* 1—2/1934, 37, 41.

²⁵³ Ово је афера инжењера фирме »Wickers«, која има модеран одјек у романима о тајном агенту који се бори против совјетских противника, а који је „рођен“ 1922. године као син инжењера који ради код фирме викерс (Jan Fleming, *You only live twice*, глава 21). Флеминг је био енглески новинар за време процеса у Москви, 1933. године.

²⁵⁴ В. Винавер, *Прилог историји југословенско-совјетских односа, 1929—1934*, *Историјски гласник* 1/1965, 47; В. Vinaver, *O jugoslovensko-sovjetskoj trgovini između dva rata*, *Pregled* 1—2/1967, 104.

²⁵⁵ *Време* 20. IX 1934.

²⁵⁶ *Rdeći prapor*, мај 1934; *Mladi udarnik*, мај 1934; *Комунист* бр. 6—8/1934, јуни—август; АРП, КОИ 1934/35.

²⁵⁷ Христов, Н. А., 177, 179; С. Радулов, *За идеологијата на бугарски фашизам*, *Исторически преглед* 5/1968, 90.

²⁵⁸ АРП, *КИ* 1934/135; *Proleter*, 292.

²⁵⁹ АРП, КОИ 1934, 96, 35, 42, 46а, 48, 62; *Borbени student*, октобар 1934; *Proleter*, 314, 317, 319, 320, 323, 324; М. Васић, *Прилог изуцавању развојка Скоја и напредног омладинског покрета у Југославији, 1933—34 године*, *Istorija radničkog pokreta*, *Zbornik radova* II 1965, 263, 274, 282; АРП, *КИ* 1934/265, 276.

²⁶⁰ *Историјски архив* II, 224, 243, 246.

ва, у којој чаме Судетски Немци.²⁶¹ Зато је и КПЈ водила политику револуције, по идејама Коминтерне.²⁶²

Србијански *Млади комунист* је у мају 1934. позивао у борбу за „совјетску власт“, а у другом броју од јуна 1934. изјаснио се за револуцију, а против идеје о неком „демократском блоку против фашизма“. *Комунист*, орган Обласног комитета Србије, у броју за април—мај 1934. напао је опционара Св. Прибићевића који је захтевао демократизацију и целокупност државе, уверавајући да је терор у Шумадији исти као у Хрватској, Македонији и Црној Гори.²⁶³ ЦККПЈ је позивао у борбу за совјетску власт. У Србији је тада покренута велика кампања против социјалиста, који су хтели да обнове своју „социјалфашистичку партију“; србијанска партијска конференција, септембра 1934, устала је оштро против грађанске опозиције, против левих земљорадника Драгољуба Јовановића.²⁶⁴ Прогласи за Први мај и први август тражили су совјетску власт и одвојене републике ван оквира старе југословенске државе. Увек се клицало независној Хрватској, Словенији, Македонији и Црној Гори, у којима ће постојати совјетска власт. Војвођански проглас од новембра 1934. устаје против режима јер спрема напад на СССР; захтевао је совјетску власт.²⁶⁵ Међутим, током 1934. КПЈ све мање тражи балканску федерацију совјетских република, јер су уместо балканске федерације, коју су нагостили комунисти, и уместо балканских завађених држава, које су постојале 1933. године, на Балкану сада битисале државе организоване у оквиру Балканског споразума. Ипак је ЦККПЈ стално инсистирао како на совјетској власти и на разбијању југословенске целине, против балканског ратног сукоба и против балканске буржоаске стабилизације. За то време, 7. априла 1934. Стаљин је разговарао са тек ослобођеним Димитровом, функционером Коминтерне, који му је поставио питање: ако смо ми ваза у праву — зашто онда милиони радника одазе фашистима и социјалфашистима? Димитров је 11. маја разговарао са француским лидером Торезом и убеђивао га да је неопходан јединствени фронт комуниста и социјалиста; Димитров је 19. маја сматрао да се мора начинити савез двеју партија, што је Стаљин још одбијао; Стаљин је пристао на стварање формалних савеза комуниста и социјалиста крајем јуна 1934; четвртог јула 1934. Он је у ужем кругу изјавио да је неопходна нова политика — савез двеју радничких

²⁶¹ *КИ* 18/1934, 37.

²⁶² Колико је коминтерна рачунала на КПЈ, види се из једне хронологије објављене у *КИ* 7—8/1934, 144, 147, 153: од толиких датума, нема чак ни датума оснивања Партије него искључиво „чињенице“ из националног питања: „устанак у Црној Гори, августа 1919“, оснивања Балканске федерације јануара 1920, Стаљинова дискусија из марта 1925 и „сељачки устанци у Хрватској, маја 1932“.

²⁶³ *Комунист* год. I, бр. 4—5, април—мај 1934; *Млади комунист* год. I, бр. 1, мај 1934; бр. 2, јуни 1934.

²⁶⁴ АРП, КОИ 1934/26; АРП, КИ 1934/228; *Proleter*, 308, 321; Уп. *Радничке новине* 27. VII 1934. — Управо тада је краљ Александар држао опозиционаре интерниране у Санџаку, као у неком Сибиру царистичком: Драгољуб Јовановић је био у Тутину, Сјеници, Дуда Бошковић у Новом Парзру, др. Ж. Јакшић у Новој Вароши, Сима Марковић у Тутину, Сјеници, Пљевљу, др. Владко Мачек у Сјеници (Д. Јовановић, *Људи, Људи*, Београд 1973, 409, 410).

²⁶⁵ АРП, КОИ 1934/3, 9а, 9б, 26, 36, 89; *Proleter*, 275, 276, 308; *Млади комунист*, мај 1934; АРП, ЦК Ско'а, 1934/29; АРП, КИ 1934/217; АРП, Хрватска, I/6, 122; АРП, Србија, I/96; *Rdeči signali*, фебруар 1934. Исто, мај 1934; ОЛ, КЉм, пол. 16/7, 3908. Извештај из Загреба од 8. XI 1934.

партија у отпору против надирућег фашизма.²⁶⁶ У исто време СССР је отворено поздравило формирање чвршћег пакта Мале Антанте, фебруара 1933, и нарочито потписивање Балканског споразума, 9. фебруара 1934. (Југославија, Румунија, Турска, Грчка).

ЦККПЈ је тада још оштро нападао не само грађанску опозицију него и „социјалфашисте“, као и Малу Антанту и Балкански споразум.

У јануару 1934. ЦККПЈ је одлучио да евентуални италијански напад на Југославију претвори у оружани устанак, јер је настало „доба ратова и револуција“. Током целе 1934. очекивао се италијански напад и рат на Балкану. Међутим, од јесени 1933. дошло је до ближег везивања балканских држава пред претећим европским променама.²⁶⁷ Балкански пакт о узајамном гарантовању граница (без Албаније и Бугарске) ишао је за одржавањем постојећег стања, па је поздрављен од стране совјетске владе. Међутим, балканске партије нису мислиле тако, јер су не само водиле револуционарну политику Коминтерне него су и морале гледати своје интересе, интересе своје борбе, а не само светске интересе мира и поретка. Декларација балканских партија саопштавала је да је Споразум само епизода прегруписивања ради рата; пакт је оруђе рата, он чува неправедне балканске границе, он изазива угњетене балканске нације које су припојене туђим државама (Добруџа, Ердељ, Македонија, Хрватска). Балкански пакт је оруђе против револуције.²⁶⁸ СССР је поздравно овај пакт.²⁶⁹

Србијански *Млади комунист* у броју 1. за мај 1934. пише да Балкански споразум спрема империјалистички рат против италијанског блока; да би се спречио рат, треба завести совјетску власт.²⁷⁰ ЦККПЈ је стално устајао против Балканског пакта, уверен да он повећава ратну опасност, пошто се био створио и италијански блок Рим — Беч — Будимпешта.²⁷¹ Тада су у Коминтерни сматрали да на Балкану свуда царује фашизам. У Румунији је КПП устала против високог војног буџета, али је већ новембра 1934. КПП склопила формални пакт са румунском социјалдемократијом.²⁷² У Грчкој је КПП сматрала да постоји опасност од војне диктатуре фашистичког типа.²⁷³ У Бугарској је преврат од 19. маја 1934. довео на власт „војнофашистичку диктатуру“, па је КПБ повела акцију против фашизма на власти; Кабачкијев је сада захтевао и формирање независне Македоније.²⁷⁴ Наравно, ове „полу-фашистичке државе“ нису

²⁶⁶ Д. Мичев, Георги Димитров и подготовка на Седмия конгрес на Комунистическаа интернационал (март—јули 1934. г.), *Векове* 2/1972, 34, 38.

²⁶⁷ Турска од овога времена, до 1937, постаје главни југословенски балкански пријатељ (ур. V. Vinaver, *Jugoslavien und die Türkei, 1918—34, Tarih arastirmalari dergisi*, 1967. cilt V, sayi 8—9, 241—286).

²⁶⁸ *Proleter*, 298, 299.

²⁶⁹ Е. Самрус, *Intelegeri Balcanica*, București 1971, 130, 158; OL, Кум, пол. 23/28, 3273. Извештај из Москве од 18. VI 1934. Занимљиво је једно ново мишљење у *История южных и западных Славян*, Москва 1969, 424.

²⁷⁰ *Mladi komunist*, мај 1934.

²⁷¹ АРП, ЦК Скоја, 1934/11.

²⁷² *КИ* 6/1924, 36; Gh. Zaharia — D. Tutu, *Aspecte ale politiciii externe a Romanii in ani 1933—1939, Analele* 5/1965, 118, 119; F. Nedelcu, *Conceptia tactica si experienta de lupta a PCR in fruntea fortelor antifasciste in perioada 1933—35*, »In slujba cercetarii marxiste a istoriei PCR«, București 1971, 285. — КПП имала је 23% чланова румунске националности (*КИ* 11—12/1934, 71).

²⁷³ *КИ* 36/1934, 35.

²⁷⁴ Н. Баров, КПБ в новия подем на антифашисткото движение 1929—1935, София 1968, 194. *КИ* 3/1938, 51, 55.

спремале ратове него су највећим делом стајале уз Балкански споразум, који је имао силом да спречи рат; при слабости Француске, неке су се земље припремале на пронемачку оријентацију. Иако су постојале два блока, италијански (Рим — Беч — Будимпешта) и француски (Мала Антанта и Балкански споразум), они се нису толико ни сукобљавали, нису спремали рат него су се сами распадали! Хитлер је у сваком блоку имао своју жртву (Аустрију односно Чехословачку) и по једог пријатеља (Мађарску односно Југославију) и борба против оба блока, против Мале Антанте и италијанског блока водила се — из Берлина, који је истовремено настојавао да разбије и балкански блок. Балкански блок је у великој мери значао и повлачење Југославије на Балкан, далеко од опасне средње Европе, што је користило Хитлеру. Балкански блок је пружао пре свега отпор италијанско-мађарском ревизионистичком блоку; у ЦККПЈ се с правом страховало од сукоба балканског блока са Италијом. Летак ЦККПЈ за Први мај 1934. упозорава на рат који прети од судара балканског и италијанског блока. Стаљано се тада писало да француски балкански блок гази у рат против италијанског блока.²⁷⁵

Комунист, орган ПК Србије, писао је у броју за јун—август 1934: „ратоборни део француског империјализма спрема се за рат против Немачке“ и пренео резолуцију Светског конгреса жена против фашизма и рата (фашизам узима маха у Француској, Енглеској, Чехословачкој, Скандинавији). За први август 1934. ЦККПЈ је издао проглас против рата, против оних који хоће да бране фашистичку домовину, за пораз у рату. „Раскринкати и разјашњавати масама да путовања Јевтића, Бартуа и других дипломата, разне конфедерације Мале Антанте, склапање Балканског пакта, говори Узуновића и других представника владајуће буржоазије не значе само неопасно звекетање оружјем него дипломатску, идеолошку, припрему рата, који је пред вратима.“²⁷⁶

Не може се закључити да је реч о неком „заостајању“ у Коминтерни или у балканским партијама: ако је светској политици СССР-а у једном тренутку одговарала француска политика, па докле и политика полуфранцуског сателита Југославија, француско-југословенска буржоазија није могла „одговорати“ једној револуционарној партији. Међутим, нападајући југословенску владу као ратоборну, као део француског ратног блока, у ЦККПЈ је стара гарнитурa из 1932. сматрала да је за начелну осуду влада која се везује за империјализам великих сила, биле то Француска или Италија; при томе се губило из вида оно што су тада уопште сви губили из вида: франкофилска Југославија полако је ступала на пронемачки друм. Југославија је 1934. дошла у релативно тесне везе са нацистичком Немачком.²⁷⁷ Јако се бојећи од евентуалне рестаурације Хабсбурга у Аустрији (што би била мера да се Аустрија лакше брани од Хитлера), Београд и Берлин су лако нашли заједнички језик.²⁷⁸

У КПЈ су ово одмах јасно проценили и почели да говоре о рату око Аустрије: Мусолини брани Аустрију од Хитлера, Александар улази са друге стране да спречи „италијанску Аустрију“. Зато је споразум три партије, аустријске, италијанске и југословенске, имао да онемогући рат на овом подручју, при чему би се на рушевинама

²⁷⁵ АРП, КИ 1934/96, 157; АРП ЦК КПЈ 1934/2; АРП, КОИ, 1934/96; *Mladi komunist*, мај 1934.

²⁷⁶ АРП, КИ 1934/135.

²⁷⁷ Уп. В. Винавер, *Промене у југословенској спољној политици 1927—34. г. у вези са националним питањем*, *Историјски гласник* 2/1969, 134.

²⁷⁸ ОЛ, Кѓм, пол. 11/27, 2682. Извештај из Рима од 6. VIII 1934; РА, II, *Öst-Un*, В. 3. Извештај из Будимпеште од 3. IX 1934.

империјалистичких држава формирала уједињена Словенија.²⁷⁹ Тада се видело да постоји опасност од итало-југословенског рата око Аустрије, али не и да је главна опасност — Хитлер. То је било од битног значаја, поготову што се краљ Александар критички изражавао о Француској; после његове смрти сумњичавост београдског режима према Француској још се појачала.²⁸⁰ Када је краљ у марсејском атентату убијен акцијом итало-мабарско-усташком, ЦККПЈ је устао против рата југословенског и италијанског блока, а за револуцију на овом подручју.²⁸¹ Још у децембру 1934. говорило се у ЦККПЈ да режим може поћи на освајање Албаније, Солуна, Бугарске, и поред сукоба са Италијом.²⁸² На Четвртој земаљској конференцији, децембра месеца поново је критиковано постојање саме југословенске државе као нежељене тамнице властитих народа; нападнути су Балкански пакт и ратна опасност коју изазива управо београдски режим. Оружани устанак је проглашен илузијом, али су и даље тражили разбијање државне целине. Основна парола је у децембру 1934. била у складу са Тринаестим пленумом ИК Коминтерне: „борба за совјетску власт“. Треба навести угуњетене нације, формирати независне републике. Београд жели да осваја бугарску Македонију и спрема напад на Италију, па је зато обезбедио себи заштите кроз Балкански пакт.²⁸³ Посета краља Александра Софији оцењена је као део припрема за напад на Италију. Међутим, иако су задржаване старе идеје, кроз њих су се јасно истичале нове. Учињен је крај левом секташењу из Коминтерне треће епохе; уместо оружаног устанка, Партија је кренула у масе; уместо голе пароле „Доле рат на Балкану“, почело се више мислити на нове спољнополитичке пароле мира и европске стабилизације против фашизма.

Није марило што је, на пример, србијански *Комунист* у мају 1934. писао да се спрема напад на СССР; у априлу — јуну 1934. лист је устао против режима који припрема напад на СССР, у броју јуни — август напао режим који мисли да нападне СССР. Број од септембра — новембра 1934. устао је против краља Александра који окупља војску за рат против СССР-а; и у децембру 1934. сматрао је лист „код нас постоји фашизам“ и да Југославија припрема војни поход на СССР. О томе се говорило и са Земаљској конференцији у Љубљани, децембра 1934. године. Конференција је сматрала да треба разбити Југославија и завести совјетску власт, али је о спољнополитичким питањима заузела потпуно нов став.

Током 1934. ЦККПЈ је запажао да је ипак Немачка онај главни изазивач светског рата и да се формира немачки војни блок; ако монархофашистички режим спрема империјалистички и антисовјетски рат, он то чини више везивањем за Немачку а мање појединачним нападом на СССР. Стално је осуђивано везивање режима за Берлин.²⁸⁴ На конференцији се поставило ново питање: да ли је

²⁷⁹ *Mladi udarnik*, мај 1934; *Delo*, јулиј 1934; *Proleter*, 296; ТРП, КИ 1934/12, 69, 87; АРП, ЦК КПЈ 1934/1; АРП, КОИ 1934/18, 62.

²⁸⁰ АМЗВ, Београд 21. X 1935, 1316.

²⁸¹ АРП, КИ 1934/217, 233, 235, 241; АРП, ЦК КПЈ 1934/9; Р. Солаковић, *Kazivanje o jednom pokoljenju*, II Сарајево 1968, 299—302; Т. Вујасиновић, *Mићне године*, Сарајево 1965, 62.

²⁸² АРП, КИ 1934/265.

²⁸³ АРП, КИ 1934/276—1; *Proleter*, 351, 356; *Историјски архив II*, 224, 228, 243, 244, 252, 262.

²⁸⁴ *Комунистичка партија и револуционарни раднички покрет II*, 112; *Delo*, август 1934; *Proleter*, 311, 318; АРП, КИ 1934/157; *Revolucionarni front radnika i seljaka*, септембар—октобар 1934.

режим за Француску или за Немачку?²⁸⁵ Иако се сматрало да је готово свеједно уз који се империјалистички блок режим везује, већ се говорило да француски блок није за осуду, иако се нешто каснило у позитивној оцени Француске. Истина, Коминтерна је у јуну 1934. саопштила да се обуставља борба за непосредну револуцију, у јулу 1934. су француски комунисти и социјалисти потписали уговор о акционој сарадњи, 9. октобра 1934. на састанку мешовите комисије двеју партија Торез је саопштио да жели не више заједнички фронт него и народни фронт, заједно са „средњим класама“ (радикалима), али је основна оштрица комунистичко-социјалистичке сарадње у Француској ишла управо против француског режима, оног истог режима у коме је министар спољних послова Барту припремао савез са СССР-ом. Ако је КПЈ осуђивала француски режим, то је чинио и савез КПФ-СФИО у Паризу, ма колико одпоздрављао спољну политику Бартуа. У јануару 1935. је србијански *Комунист* тражио „совјетску власт у свим земљама Југославије“, очигледно мало мислећи на балканску федерацију ван старе државне целине! У фебруару је лист тражио „совјетску власт“ али и нормалне демократске слободе (тајно гласање, слободу штампе итд.). *Млади комунист* је у марту 1935. саопштио да је почела отворена масовна борба против велико-српске војнофашистичке диктатуре; треба повезати борбу у Србији са борбом угњетених нација и створити совјетску власт. Окружница ПК Србије од 20. марта 1935. тражила је легалну акцију и нормалне грађанске демократске захтеве. То је очигледно нешто сасвим ново, иако су задржаване старе пароле о совјетској власти.

КП Грчке је у марту 1935. изашла са паролом „за совјетску власт“. Она је водила рат против режима и против десничарских фашиста и припремала оружани устанак.²⁸⁶ Осми конгрес КПСАД оштро је устао против Рузвелта, „који заводи фашизам“, и позвао масе на устанак.²⁸⁷ Почетком 1935. када су нове идеје већ завладале у ЦККПЈ, он је одлучио да поведе масе у јуриш против Јевтићевог реакционарног режима, са још пуно парола из „леве епохе“.²⁸⁸ У првим месецима 1935. КПЈ је кренула у борбу против режима, тражећи „пораз у империјалистичком рату“, уверена да настаје велики покрет угњетених нација, радника и сељака, доба револуције на Балкану.²⁸⁹ И даље је важила парола о „независној Хрватској“.²⁹⁰ Директиве ПК Србије су у марту тражиле: „демаскирати буржоаске опозиционе вође, демократе, земљораднике“; налагало се чланству да „раскринка све говоре и иступе социјалдемократских вођа и буржоаске опозиције“; од краја марта и током априла ситуација се мења чак и у фразеологији: мало се помиње совјетска власт а траже се права за сељака, занатлију, које нови позиви ускоро зову у борбу. Када је Љуба Давидовић у априлу 1935. пред изборе обилазио Војводину и Македонију, народ је свуда падао на колена пред легендарним симболом поштења и демократије. За Први мај 1935. ЦККПЈ је тражио савез са ХСС, али против Давидовића и Мачека, све по

²⁸⁵ АРП, КИ 1934/260, 276—1, 276—8. — Брошура са насловом *Шта значи твоје име а унутра Одлуке IV. земаљске конференције КПЈ, децембра 1934*, страна 43.

²⁸⁶ *Proleter*, 381; КИ 5—6/1936, 70.

²⁸⁷ КИ 1/1935, 50, 54.

²⁸⁸ *Proleter*, 335; Уп. В. Винавер, *КПЈ и питање „ратне опасности“ 1919—35, Историјски гласник 1—2/1970*, 107.

²⁸⁹ АРП, КИ 1935/131, 135, 166; АРП, КОИ 1933/3, 16, 37; АРП, Хрватска, I/122; *Proleter*, 353, 368, 371, 375, 376, 382.

²⁹⁰ *Hrvatski put*, април—мај 1935.

старом!²⁹¹ *Комунист* је у марту 1935. оштро напао социјалисте и земљораднике; у броју 4—5/1934, за април—мај, лист је тражио да се раднички штрајкови претворе у политичке и тражио нормална демократска права као штампу, изборе, слободу збора, дипломатске односе режима са СССР-ом. Петомајски избори срушили су Јевтићеву владу, баш у тренутку када је 2. маја 1935. Француска склопила војни савез са СССР-ом. Министар спољних послова Лавал, против чије је владе оштро устајао француски леви покрет, стигао је у Москву и од Стаљина искамцио изјаву којом СССР поздравља француско наоружање, ону армију против које су комунисти и социјалисти увек тако жестоко устајале. Стаљинова изјава од 12 маја 1935, међутим, уопште није послужила десничару Лавалу да отежава акцију левици; изјава није послужила као националистичко-милитаристички чекић који разбија левицу него се показала као цемент који спаја левицу и флотантне грађанске радикале; управо ова изјава била је један од каменова-темељаца народног фронта против управо оне владе која је искамцила Стаљинову изјаву! ЦККПЈ је, међутим, издао окружницу бр. 27 од 25. маја 1935. у којој демантује аутентичност Стаљинове здравице; КПЈ је поздравила француске комунисте, који се и даље боре против фашизма и рата.²⁹²

Сва ова борба у Југославији у пролеће 1935. — широки покрет КПЈ у сарадњи са ХСС и паралелно са Удруженом позицијом против Јевтићевог режима, особито на петомајским изборима и у лето 1935. кроз акцију за народни фронт — има необично велики значај и за спољнополитичке концепције у ЦККПЈ. Крајем 1934. добро се схватило да је Јевтићев режим на страни Француске, која је у савезу са СССР-ом, а да постоје и пронемачки елементи; против Јевтићевог режима поведена је велика борба управо као што је у француској поведена борба против режима Тардијеа и Лавала, иако је баш Лавал склопио и формални савез са СССР-ом. Као што се у Француској оправдано сматрало да треба срушити режим и онда још продубити његову просовјетску оријентацију, тако да се и у Југославији морало мислити да је неопходно рушење Јевтићевог франкофилског, реакционарног режима и онда у левој или народнофронтској Југославији створити савезе са демократизованом Француском и са СССР-ом. Велико лево лето 1935. године имало је и старе пароле: у августу 1935. црногорски покрет против фашизма и рата саботирао је организовање аеромитинга у Беранама.²⁹³ Али је тада стари режим био срушен и нови премијер Стојадиновић је саопштио да враћа стари парламентарни систем, а сузбија „југофашизам“. Историјска је судбина показала да је управо нови премијер, доведен на власт у доба рушења одозго и разбијања одозго старог, „монархофашистичког“ режима, кренуо не ка Француској, него ка Немачкој, и да је извесна обнова парламентарне демократије у Југославији коинцидирала управо са спољном оријентацијом не ка Француској (према којој је био оријентисан „фашистички“ режим) него према Хитлеру! Збачени премијер Јевтић, у жестокој десничарској опозицији према Стојадиновећевом режиму, касније је почео да тражи сарадњу са комунистима против режима — на платформи заједничке борбе против спољне оријентације режима; Стојадиновећева „демократија“ коинциди-

²⁹¹ АРП, Хрватска, I/6; *Proleter*, 375, 378, 387. — Тада је Раде Драинац оштро нападао Драгољуба Јовановића (Р. Драинац, *Драгољуб Јовановић или селачки Наполеон*, Београд 1935, 2, 3, 8); њему се Јевтићев систем чинио гори од „владановштине“ (Р. Драинац, *Узурпатори*, Београд 1935, 10).

²⁹² АРП, КИ 1935/284.

²⁹³ Б. Јовановић, *Комунистичка партија Југославије у Црној Гори, 1919—41*, Београд 1960, 120, 264.

рала је са променом спољне оријентације режима у истом часу када је и Партија променила своју спољнополитичку оријентацију.

Реакционарни француски режим, имајући пакт са СССР-ом, стао се повезивати са Италијом; ниједан од нових француских савезника није се свиђао београдском режиму, ни Јевтића ни Стојадиновића. Већ франкофилски премијер Јевтић био је спреман да заједно са Хитлером поведе акцију против рестаурације у Аустрији.²⁹⁴ У априлу 1935. Јевтићева влада жестоко је пребацила западним силама што су оћутале Хитлеров проглас опште војне обавезе (насупротив Версајском уговору). Јевтић је сматрао да несолидном политиком западне силе терају Бугарску и Мађарску у немачко наручје.²⁹⁵ Југославија, Румунија и Турска нису хтеле да се замере све јачем Хитлеру. Овај је и поред француско-руског пакта успешно преговарао са Енглеском, споразумевао се и са премијером Лавалом; у Београду уопште нису хтели да се замере Хитлеру, поготову што је Хитлер режиму нудио помоћ према Италији, Мађарској, Бугарској, док је Француска желела само мир, али не и да се бори. Мусолини брани Беч, Стаљин брани Праг, а итали-мађарско-бугарске трупе угрожавају Југославију, којој француске трупе и не мисле притећи у помоћ — то је била мора београдског режима; зато у Хитлеру је пронађен „спасилац“ режима према спољним и унутрашњим опасностима. Касније се у Удруженој опозицији говорило да је она срушила франкофила и диктатора Јевтића и силом прилика довела на власт германофила и демократа Стојадиновића и тиме некако кумовала довођењу на власт немачке оријентације у Београду. То је, наравно погрешно: комунисти и сва опозиција водили су борбу против диктатуре, а ако се нови режим окренуо према Хитлеру, корени за то постављени су већ у доба франкофила Александра и Јевтића. Владајућа гарнитурa променила је спољнополитичку оријентацију у часу када је то учинила и КПЈ, па се КПЈ одмах морала поставити на новим линијама: борба за народни фронт, за коначно рушење старог режима, али и против југословенско-немачког повезивања. И баш на тој линији, кроз борбу са германофилским режимом, КПЈ је задобила нови утицај у масама.

7. Борба против Хитлеровог продора на Балкан 1935—1939.

Апсолутна супротност између социјализма и западњачког капитализма постала је 1935. готово споредна ствар: акутна је била релативна супротност између социјализма и десног облика капитализма. КПЈ је 1934. знала да је Немачка главни „подстрекач рата“, али је напоредо са немачким фашизмом устајала против француског и италијанског блока. Када је КПЈ почела са продором у масе, она је стварала антифашистички (у смислу антирежимски) фронт и устајала против режима за коју је сматрала да се повезује са Хитлером. Фашизам против којег се КПЈ борила у пролеће 1935. није био немачки или италијански, него домаћи, југословенски фашизам, у ствари режим. Омрзнати фашистички режим је затим пао, а почетком јуна 1935. КПЈ је одржала пленум ЦК у Сплиту. Овде је под утицајем директива које је Паровић донео из Москве констатовано да права ратна опасност прети само од Немачке; Паровић је додао да уз Хитлера ратом прети и београдски режим, али то је била фраза из старог доба. Током дискусије се одустало од старе пароле разбијања југословенске државе, чије само име раније

²⁹⁴ ДАСИП, ЛП, I—4, 156. Јевтићев телеграм из Београда од 14. II 1935.

²⁹⁵ ДАСИП, ЛП, I—2, 326. Извештај из Београда од 17. IV 1935.

нико није волео да изговори.²⁹⁶ Прогласи за први август 1935. више нису нападали југословенски режим да оружја војску за напад на СССР, Италију, Бугарску, него су га осудили што „штурује“ са Немачком и што одбија систем француско-чешких савеза са СССР-ом.²⁹⁷ Али ако се изменила линија КПЈ, ако је ЦККПЈ у новим условима хтео чувати државу и сматрао да је актуелна демократизација а не револуција и да треба спречити повезивање режима са Хитлером, ако је КПЈ устала у одбрану домовине и европског мира и поретка, велика се промена одиграла у редовима режима. Нови премијер Стојадиновић је 4. јула 1935. у Скупштини истина саопштио да је „зло од југофашизма“ и кренуо ка ликвидацији најгорих облике диктаторског режима, али је истовремено пошао „независним путем“ у спољној политици. Већ у мају 1935. за време своје турнеје по Балкану немачки министар авијације Геринг је у Београду саопштавао да не треба стајати уз „бољшевичку Чехословачку“. Геринг је у Будимпешти молио да све снаге упере против Прага, а да Београду пружи пријатељску руку. Истовремено, Хитлер је чак молио мађарску владу личном поруком да не омета Јевтићеву владу уколико овај дође у сукоб са Мусолинијем, приликом италијанског спречавања „аншлуса“! Немачка је почела кампању против бољшевизма, против „француско-бољшевичког пакта“, против „бољшевичког Прага“, док су се француске позиције редом распадале. Париз је желео савез са Москвом и Римом, али и нагодбу са Берлином.²⁹⁸

У борбу против аустријске рестаурације (извођене полако, као неки лек против Хитлера) дошло је до тесне сарадње Београд — Берлин до те мере да су у Берлину морали да кажу да Трећи Рајх није Стојадиновићев најамник који спречава рестаурацију. Југословенски владини циркулари саопштавали су крајем 1935. да су ослабљени односи са Француском.²⁹⁹

Када је у лето 1935. Коминтерна службено лансирала политику народног фронта против фашизма, у Паризу су за празник четрнаестог јула заједно манифестовали комунисти, социјалисти, радикали — сви заједно против премијера Лавала који се приказао парламенту у истом часу када и премијер Стојадиновић: у фебруару 1936. Народни фронт је срушио Лавала због унутрашње и због спољне проиталијанске политике. Али у Југославији КПЈ није успела да брзо окупи масе у антирежимски фронт слободе нити да брзо покрене народ против пронемачког Стојадиновића.³⁰⁰ ЦККПЈ је оштро устао против Стојадиновића јер је овај само мало ублажио стари режим, а споља скретао ка Берлину и одбијао склапање пактова по француско-руском узору.³⁰¹ Коминтерна је тражила народни фронт против фашизма, а КПЈ је устала за демократске слободе, била спремна да подржи владу Маџека и Давидовића и говорила о спремности да брани домовину. КПЈ је тражила рушење Стојадиновићеве владе. Режим је био слаб и у кризи, без сопствене партије, свуда су били митинзи народног фронта; Стојадиновић је саопштио немачкој влади да се налази у „одбрамбеној борби против комунизма“ и крајем 1935. отпочео јуриш против КПЈ у нади да ће је вратити у стару изолованост.³⁰²

²⁹⁶ Солаковић, *Kazivanja II*, 385; АРП, КИ 1935/316—1.

²⁹⁷ АРП, КИ 1935/373, 374.

²⁹⁸ Уп. Jules Romains, *Le couple France-Allemagne*, Paris 1935, 50, 90, 91.

²⁹⁹ ДАСИП, ЛП, I-6, 946. Извештај из Београда од 30. XII 1935.

³⁰⁰ Солаковић, *Kazivanja*, 339, 665.

³⁰¹ АРП, КИ 1935/374, 378, 379, 381, 382, 401; *Proleter*, 391, 392.

³⁰² *Proleter*, 391; АРП, КИ 1935/520, 622; АРП, ЦК КПЈ 1935/8; РА, *Gehimakten*, Jug. Po. 19, Извештај из Берлина од 5. X 1935; РА, *Jug-Ungarn*,

Абисински рат, од октобра 1935. до маја 1936, донео је велику промену у Европи: Мусолини се сукобио са западним силама и подало стао да прилази Немачкој; Југославија је видела да Енглеска и Француска не могу да заштите мале народе од италијанског напада. Излаз је режим, од децембра 1935, нашао у демонстративном „пријатељству са Немачком“; то је онемогућило сваки додир са СССР-ом. Мусолини, увек антијугословенски расположен, чак је „ту-жио“ Стојадиновића совјетској влади: Југославија прилази немачком блоку, за који свако зна да је антисовјетски.

Коминтерна и КПЈ су устали против италијанског напада на Абисинију. На једном састанку активиста у Загребу, 6. октобра 1935, присутни су се изјаснили да бране Југославију, ако би је Мусолини напао; рад на поразу је био заборављен.³⁰³ Поново је било искрсло питање рестаурације крајем 1935 — почетком 1936, што је још више везивало Београд и Берлин, у доба када је Хитлер кампањом против „бољшевичке опасности“ настојао да разбије европски отпор. Немачка штампа је навелико славила југословенску политику: она се бори против рестаурације, против бољшевизма, не признаје СССР. Онда је Хитлер 7. марта 1936. увео немачке трупе у дотад демилитаризовану зону западно од Рајне. Француска је оћутала овај политички порез, а француски „сателити“ схватили су да Француска неће моћи више да их брани. Стојадиновић је повео политику невезивања за блокове, неутралности и напуштао систем колективне безбедности који није давао сигурност малим земљама. Тако је после италијанске победе над Енглеском (абисински рат) и немачке победе над Француском (милитаризација Рајнске области) фашистички блок био у формирању и тријумфу; поред тога, после пада Адис Абебе Мусолини је хтео даље, према Београду! Мусолини се зближавао са Немачком али је задржао своје позиције у Бечу и Пешти, наоружавао аустријску војску, новим пактом привезао Албанију; у априлу 1936. југословенска ситуација је постала критична!³⁰⁴ Мусолини је пред 120 генерала, 17. априла 1936, саопштио да ће запалити балканско буре барута и напасти Југославију.³⁰⁵ У јуну су вођени итало-мађарски преговори, Павелић је ослобођен, а победоносне италијанске трупе су се враћале из Африке и масовно стизале на југословенску границу; напад је спречио Хитлер интервенцијом у Будимпешти и Риму.³⁰⁶ У истом часу, јуна 1936, у Паризу је после победоносних избора формирана влада народног фронта. Леви заокрет Француске није се свидео ни Београду ни Букурешту, а у Прагу су саопштавали да ће умети то да спрече. Југословенска влада је сада бежала у неутралности и ка Балкану, одржавала Малу Антанту и Балкански пакт само зато да би се одупрла опасном Мусолинију и зато се 1936. све више приближавала Хитлеру. Тада су се већ били зближили Хитлер и Мусолини, настала је „осовина“, а Аустрија је као проблем уклоњена; Румунија је падом Титулеска од „спроводника“ постала „изолатор“ према СССР-у.

Све је ово ишло нагло и није се манифестовало конкретним догађајима и променама. ЦККПЈ је устао против „очијукања са Не-

В. 3, Извештај из Будимпеште од 29. VIII 1935. — Ово доба прелаза од отворене борбе у народни фронт 1935. лепо описује М. Алаић, *Зло прољеће*, Београд 1967, 295, 328.

³⁰³ АРП, ЦК КПЈ, 1935/9; АРП, КИ 1935/521; *Proleter*, 380, 412.

³⁰⁴ РА, Југ-Ун. В. 3. Извештај из Београда од 22. IV 1936.

³⁰⁵ Aloisi, *Journal*, 369.

³⁰⁶ Adam Magda, *Magyarország és a kisantant a hármincas években*, Budapest 1968, 78; *Diplomáciai iratok Magyarországi külpolitikája II*, Budapest 1968, 134.

мачком“. Порастао је штрајкачки покрет, масовна лева штампа је тражила народни фронт и борбу против режима, али ЦККПЈ није успео 1936. да се споразуме са грађанским лидером Трумбићем, Давидовићем, Прибићевићем. Стојадиновићев експлозе од 6. марта 1936. саопштио је да влада одржава најбоље односе са Француском и Чехословачком (дакле брани европски поредак против освајача), а онда је на премијера извршен атентат, који је свету приказан као фашистичка акција против демократије. Московски лист *Известија* је 10. фебруара 1936. писао да су узалудне немачке интриге у Југославији; атентат је у московској штампи проглашен за „немачки пораз“. *Известија* су 12. маја јавиле да Југославија само економски а не и политички сарађује са Хитлером; 5. јула је лист писао да се Београд налази између Француске и Немачке, у новембру да се Југославија неће упецати на фашистичке удице. Стога није чудо што се на пленуму ЦККПЈ, априла 1936, опет поставило питање да ли треба одржавати целокупност државе, када режим угњетава нације, сарађује са Немачком, одбија односе са СССР-ом, кочи Мауу Антанту, а опозиција је бедна. Овај рецидив старе политике већина је одмах одбацила; сви су тражили одбрану против немачког пробоја, поготову после мајске посете пољског министра спољних послова Бека у Београду. У јулу 1936. је пољском абасадору у Москви саопштено да се СССР залаже за Друштво народа и колективну безбедност, да се одупре немачко-итало-јапанском блоку, док Пољска стоји у немачкој орбити.³⁰⁷ Путовање немачког министра привреде по југоистоку коначно је отворило очи људима у Коминтерни.

Пролетер је покушавао да продре у суштини југословенско-немачких односа: изгледа да режим сарадњом са Берлином покушава да се брани од Рима. „Бежећи од колере, тражи спас у кући.“³⁰⁸ КПЈ је сада водила кампању за регионалне пактове против Немачке.³⁰⁹

Избијање шпанског грађанског рата, 18. јула 1936, показало је свету шта се у ствари дешава. Почетком јула 1936. разговарали су нови италијански министар спољних послова гроф Бано, присталица немачке линије, који је управо обуставио акцију против Југославије, и совјетски амбасадор Штејн. На Баново питање да ли Шпанија иде у бољшевизам (као што је писала десна штампа после фебруарске победе народног фронта), Штејн је одговорио одречно, а онда је Бано додао да ће у Шпанији ствари можда кренути у правцу фашизма.³¹⁰ У Шпанији је наћен излаз из дилеме „како тући фашизам“ — зар тући фашизам у име сопственог империјализма, који се брани од фашистичке конкуренције? У Шпанији је свако могао да туче фашизам и да учврсти шпанску народну власт. Италијанска интервенција у Шпанији одвукла је наравно Мусолинијев притисак са Балкана. Титов чланак у *Пролетеру* од новембра 1936. истиче да београдски режим пристаје на међународну политику немешања, којој је приступио и СССР, али да се Стојадиновић сигурно боји да се немешање једном не примени на Југославију. Шпанија је ускоро постала „савест човечанства“ и свако се опредељивао за или против слободе и демократије; чак је режимско *Време* два-три месеца писало уводнике као да су објављени у каквом левом листу — Стојадиновић

³⁰⁷ M. Wojciechowski, *Stosunki polsko-niemieckie 1932—1938*, Poznan 1965, 332.

³⁰⁸ *Proleter*, 416, 420, 243.

³⁰⁹ *Proleter*, 423, 424; *Историјски архив II*, 398, 399; M. Vasić, *Problemi »reorganizacije« Skoja u periodu poleta revolucionarnog omladinskog pokreta u Jugoslaviji, Istorija radničkog pokreta*, Zbornik radova III, Београд 1966, 315.

³¹⁰ DDF, II-1, 775.

је допуштао да се пише у прилог Шпанији, како би само могао на-
пасти опасног Мусолинија. Шпанија је, наравно, заострила сукоб
осовина — СССР.

У Шпанији је свет видео велику борбу, али је овај рат донео и
две велике заблуде — тобоже је осовина јача од СССР-а и његових
савезника, а и тенкови су споредна ствар у модерном рату. Друга
заблуда ће довести до Хитлерове победе над западним силама, а све
заблуде ће уништити фашизам. У 1936, међутим, дрскост фашистичке
интервенције у Шпанији присиљавала је сваког поштеног човека да
се одупре фашизму; шпански грађански рат је ускоро довео и до
рашчишћавања ставова у ЦККПЈ у вези са европском политиком.
Сарадња шпанских комуниста са шпанским демократима била је
пример за сличну политику и на Балкану. Поред тога, од септембра
1936. Хитлер је отпочео нову громогласну кампању „против бољше-
визма.“³¹¹ Овој кампањи се ускоро придружила Италија. Хитлер и
џански политичара који су, преливени антибољшевичким хлоро-
формом, имали бити освојени и окупирани као да су заиста „бољше-
вници“! Кнез Павле, који је водио југословенску политику, почео је
сада да страхује од „комунизма“. Када је Хитлер присиљавао мађар-
ског регента Хортија да сарађује са Југославијом, Хорти се наивно
пратио да Југославија уопште није антибољшевичка држава (а
што фирер тврди), па је помињао акције КПЈ и студената у Србији!
Хитлер је истицао да он брани европску цивилизацију од бољше-
визма.³⁰⁸ Овој кампањи се ускоро придружила Италија. Хитлер и
Мусолини су захтевали да се зближе Мађарска и Југославија, како
би се изоловала „бољшевичка Чехословачка“; истовремено је Му-
солини почео да спроводи итало-југословенско зближење, за које је
Рим истицао да се заснива на „антибољшевичкој бази“.³¹²

У Москви је совјетска влада савршено тачно схватила да се не
ради о идеолошкој борби фашизма против комунизма него о акцији
тоталитарних држава да поробе како западне капиталистичке силе, та-
ко и СССР. Совјетска влада је октобра 1936. саопштила француским и
енглеским представницима да је реч о освајачком карактеру фашиз-
ма, који се маскира антибољшевичком; Литвинов је говорио да жели
отпор против осовине, па макар отпор пружили француски партиоти
и енглески империјалисти.³¹³

Тако је у пребогатој догађајима и променама 1936. години
дошло до нагле поларизације, против и за осовину, али истовремено
и до струје која је напуштала борбу. КП Румуније је одлучно
ушла против разбијања румунске државе (раније је захтевала
комадање фашистичке вештачке творевине), супротстављала се при-
ступању Румуније фашистичком блоку; али од августа 1936, када је
из владе испао министар Титulesко, режим је повео нову политику:
без савеза са СССР-ом, ослањање на Хитлера (као одбрана против
ревашистичких тежњи Мађарске и Бугарске), остајање у францус-
ком блоку али без борбе. У Грчкој је Шести конгрес Партије, де-
цембра 1935, донео одлуку о народном фронту; КПГ је одбијала да
се у доба англо-италијанске затегнутости (абисински рат) изјасни за
Лондон или за Рим. У мају 1936. КПГ је устала да сруши десничарски
режим генерала Метаксаса, повела велике штрајкове и са левим ли-
бералима организовала снажну политичку акцију. На то је Метаксас
укинуо парламент, 5. августа 1936, „да спречи генерални штрајк и
народни фронт“. Немачка пропаганда је клицала новом балканском
фашизму; Гебелс је посетио Атину. КПЈ је оштро осудила грчки

³¹¹ DDF, 2—3, 128, 729.

³¹² DGFP, C-5, 1043, 1063; OL, Küm, пол. 23/7, 4190. Извештај из Рима
од 21. XII 1936.

³¹³ DDF, 2-III, 1966, 559; 2-IV, 1967, 82.

државни удар и ЦККПЈ је сматрао да управо због овог продора фашизма треба срушити југословенски режим и заменити га народном владом.³¹⁴ Истовремено је и Турска, за коју се у Москви од 1920. рачунало да је верни совјетски пријатељ, почела да мења политику: она је одбијала да се експонира насупрот Немачкој; већ августа 1935. тражила је од Стојадиновића да се не излаже као противник Немачке; турске влада је лабавила везу са СССР-ом и јачала своје односе са Енглеском (ради одбране од Мусолинија), као што је раније одржавала добре односе са СССР-ом ради одбране од Енглеске; то турско хлађење према Москви личило је на југословенско хлађење према Паризу.

КПЈ је током 1936. стицала све већи утицај, особито међу омладином, што је било слично целом европском левом покрету.³¹⁵

КПЈ је поздрављала отпор Балканског пакта осовинском притиску, захтевала ослонац на Француску и СССР, саопштавала да би Хитлер раскомадао Југославију. Међутим, све дубље везивање режима за Немачку није могло бити до краја схваћено, у доба када је и совјетска штампа, крајем 1936, веровала да је Београд још увек у француском блоку; Хитлер је био разбио версајску фасаду и она се, јако напукнута, одржавала још годину и по дана и није се све могло видети. У Коминтерни су почетком септембра 1936. жестоко критиковали рад ЦККПЈ који не води борбу „против Хитлерових покушаја да увуче Југославију у сферу свога утицаја”. *Пролетер* је у октобру 1936. још увек писао о „колебању југословенске спољне политике”, о немачким „интригама” и о „неискрености режима”.³¹⁶ Али је лист *Известија* (3—4. новембра 1936) писао да се Београд не хвата на фашистичке удице!

Режим је био отклонио спољну опасност (итало-мађарски напад је спречио Хитлер, а шпански рат је коначно скренуо Мусолинијеву силу на другу страну) и створивши нову режимску странку кренуо да сузбије опозицију; осовини је било сасвим довољно да се режим неутралише. Истовремено је Стојадиновић у лето — јесен 1936. доставио совјетској влади да никада неће ући у неки Хитлеров антисовјетски блок.³¹⁷ Наравно, иако је режим истицао да неће ући у велике блокове, да је ван сукоба два блока, прогони КПЈ, антисовјетске изјаве, страх кнеза Павла од „комунизма” итд. довели су Југославију у ред осовинских пријатеља, бар што се тиче немачко-совјетског сукоба. *Пролетер* је у новембру 1936. писао: „Ван са хитлеровским агентима из Југославије”, јер се још није схватала неутралистичка суштина режимске политике. Али је ЦККПЈ у новембру 1936. самокритички изјавио да се није сувише залагао у борби против немачког продора и ратне опасности. Састављен је нацрт прогласа против Хитлеровог продора на Балкан, али је *Пролетер* и у децембру напао само „очијукање са Хитлером” и упозоравао на то да Немачка опкољава Југославију.³¹⁸ У ЦККПЈ су схватили да Хитлер придобија реваншистичку Бугарску, заплашену Румунију и дикторску Грчку и да ће најзад задобити и Југославију. У јануару 1937. објављен је велики проглас против ратне опасности, против напада фашистичке реакције.³¹⁹

³¹⁴ *Proleter*, 446.

³¹⁵ *Стен. белешке Народне скупштине 1937—38*, III, 117, 119, 224, 283, 292.

³¹⁶ *Proleter*, 446, 455, 456; АРП, ЦК КПЈ 1936/36; АРП, КИ 1936/310.

³¹⁷ В. Винавер, *Неуспех тајних југословенско-совјетских преговора 1934—38. године*, *Зборник МС за историју* 3/1971, 65.

³¹⁸ АРП, КИ 1936/305; *Proleter*, 470, 476, 478.

³¹⁹ *Proleter*, 500, 501; АРП, ЦК КПЈ 1937/1; АРП, КИ 1936/389.

По овом прогласу, Хитлер већ држи Аустрију, Мађарску, Бугарску, Грчку, разбија Балкански пакт, а Италија поново насрће; уместо да се брани, режим се „зближава“ са агресорима који прете Балкану. Проглас је захтевао интегритет и независност државе, демократију и народну владу. Проглас је објављен и у органу Коминтерне у јануару 1937.³²⁰ *Пролетер* је у марту 1937. напао „служење Хитлеру и Мусолинију“ показујући да „неутралност значи служење“.

Бугарска је 1936. ступила у веома тесне везе са Немачком, како је запажено у Коминтерни; немачки економски продор се овде јасно видео.³²¹

У јуну 1936. је бугарска влада почела са великим прогонима против комуниста; у јулу је југословенски посланик јавио да „влада све више добија фашистичко обележје“, у августу је цар Борис посетио Берлин, у септембру су одржавани процеси против комуниста; у октобру је забрањено седамнаест левичарских листова, док су истовремено изрази југословенско-бугарског пријатељства били све јаснији. Јануарски пакт о пријатељству 1937. је наравно „разлабавио“ Балкански пакт и дао режиму велико осећање безбедности, још потенцирајући неутрализам. У Риму се говорило да је овај пакт „антибољшевички“.³²² Литвинов је сматрао да би он увек поздравио пријатељство два суседна, блиска народа, али да то сада спроводи осовина. Истовремено су бугарска и југословенска Партија издале саопштење против овога пакта као оруђа рата које служи Хитлеру.³²³

Мусолини је у свом говору од првог новембра 1936. пружио руку југословенској влади и затражио „правду за Мађарску“, желећи да привуче Југославију и разлабави Малу Антанту. КП Румуније је одмах одговорила нападом на фашистичку акцију, залажући се за верност Балканском пакту и француско-совјетској групи мира.³²⁴

У јануару 1937. Енглеска је склопила „дентаменски споразум“ са Италијом по којем обе силе признају туђа права у Средоземљу, док Италија обећава да неће тражити територијалне користи од Франка, када овај победи. Тада су већ текли италијанско-југословенски преговори. У марту 1937. склопљен је итало-југословенски пакт о пријатељству, по коме је Југославија добила изричну гарантију својих граница и обуставу усташког рада. Гроф Фано је долетео у Београд и чехословачки президент Бенеш, у оквиру састанка савете Мале Антанте. Бенеш је свечано поздрављен великом војном парадом, па му се учинило да „штета у Југославији и није тако велика“. ЦККПЈ је сада одлучио да уђе у борбу по спољнополитичким питањима, упоредо са Удруженом опозицијом.

У децембру 1936. Удружена опозиција издала је летак против режима: напуштена је политика пријатељства са Француском и Малом Антантом. Значајно је за ниво састављача летка, дра Лазу Марковића, да он једва и помиње узмицање Француске пред осиељеном Немачком, марта 1936, а што је већина осталих коментатора већ проглашавала „првом битком будућег светског рата“. Паралелно са опозицијом у то време је и Партија издала проглас против сарад-

³²⁰ *КИ* 1/1937, 47, 50, 51.

³²¹ *КИ* 4/1936, 55; *КИ* 11—12/1936, 80; *КИ* 18/1936, 98; *КИ* 16/1936, 60—69; *КИ* 1/1939, 51, 56, 57.

³²² *OL*, *Křm*, pol. 23, 178. и 23/7, 52. Извештај из Рима од 4. I, 14. I 1937.

³²³ *АРП*, *КИ* 1937/125; *Proleter*, 499, 511.

³²⁴ G. Zaharie, *Romania si rezistenta popoarelor din Centrul si sud-estul Europei in preajma si in timpul celui de-al doilea razbol mondial*. »*Rezistenta europeana*«, Bucuresti 1973, 390.

ње са Немачком. Када је гроф Гано, организатор интервенције у Шпанији, стигао у Београд, ЦККПЈ је наредио да му се приреде демонстрације. Када је стигао Бенеш, опозиција се обратила чешком посланику и упозорила нека саопшти председнику: кнез Павле, англо-фил и демократ, у ствари је на страни Хитлера.³²⁵ ПК Србије је организовао манифестације за Бенеша.

Генерални секретар ЦККПЈ Горкић је 22. априла 1937. сматрао да режим већ напушта „дотадашњу политику враћања, очијукања са Хитлеровом политиком, седења на две столице и сада прелази на пут Осовине Берлин — Рим“. Ове манифестације у марту—априлу биле су право иступање КПЈ на пољу међународне политике. Поред тога, две Партије, југословенска и италијанска, устале су против овога пакта: он зближава потпаљиваче рата и везује земље чланице Мале Антанте и Балканског пакта за Италију, води у рат.³²⁶ Приликом оснивања ПК Словеније опет је саопштено да Немачка угрожава све мале земље и да је ослабио Балкански пакт.³²⁷

КП Румуније је у мају 1937. устала против немачке опасности и против евентуалног румунско-италијанског пакта.³²⁸ Овај пакт, међутим, није остварен, јер Мусолинију је посао спречио савезник, Мађарска, а Румунији је ствар забранио савезник, Француска.

Слабљење и повлачење Француске доносило је аутоматски климу слабљења отпора против европске агресије. Стојадиновић није изгледао сувише удаљен од свог традиционалног француског савезника, јер се ни Париз није много противио Хитлеру! Режим се повлачио на Балкан и пристајао да овде сарађује са осовином. Насупрот режиму, КПЈ је сматрала да управо због слабости францускога става не треба попуштати на Балкану: овде треба повести борбу за стварање бране против Немачке и самим тим ојачати отпор целога система. Ако је режим говорио о „бољшевичкој акцији“ и у априлу 1937. саопштавао да ће из „Јерезе“ истерати како комунисте тако и фашисте, ЦККПЈ је баш сматрао да мора појачати своју акцију.³²⁹ *Пролетер* је у мају 1937. позвао на рушење Стојадиновићеве владе, како би се земља вратила у демократски блок. У јесен 1937. ЦККПЈ је поздравио формирање блока Удружене опозиције. Све је већа била разлика између режима и маса о основним спољнополитичким питањима.³³⁰

Напад на Нојрата (von Neurath) био је много јачи него акција против Бана.³³¹ Све је више агитација КПЈ нападали режим да се не одупре осовини, да занемарује Балкански пакт. Најзад, крајем 1937. године манифестације у славу француског министра спољних послова Делбоса (Delbos) биле су изведене директно по Титовој наредби: „дигните све на ноге, старо и младо“.³³²

³²⁵ AMZV, Београд к IV 1937, 183; OL, Kúm, pol. 16, 1359. Извештај из Београда од 16. IV 1937.

³²⁶ АРП, ЦК КПЈ 1937/4; *Proleter*, 548; *КИ* 5/1937, 30; *КИ* 6/1937, 55, 59.

³²⁷ *Историјски архив II*, 404, 407.

³²⁸ D. Tutu, *Contributii cu privire la politica externa a Romaniei dupa inlaturarea lui Titulescu (1936—37) aprecieri al PCR referitor la aceasta problema.* »In slujba«, 311.

³²⁹ AMZV, Београд 14. I, 23.. IV, 11. VIII, 15. XI 1937, с. 307, 598, 1053, 1361; OL, Kúm, pol. 16/7, 1456. Извештај из Прага од 22. IV 1937.

³³⁰ A. Тоунбее, *Survey of International Affairs*, 1937, I, London 1938, 342.

³³¹ *Proleter*, 558; *КИ* 9/1937, 44; *Der Hochverratsprozess gegen dr Guido Schmidt, vor dem Wiener Volksgericht*, Wien 1947, 546.

³³² *Proleter*, 507 509; *Комунистичка партија и револуционарни раднички покрет, II*, 224, 225; АРП, КЈ 1937/118; АРП, КОИ 1937/1; *Стен бел. Нар. скупштине, 1937—38*, III, 283, 292, 1021, 1060.

Године 1937. није било спектакуларних промена у Европи; у Шпанији се народ борио против фашиста, али је ова борба прикривала оно шта се догађа. Хитлер је спремао оружје и полако пристајао на споразум са Енглеском — да Немачка добије оно „шта је право“, па да онда у Европи не буде разлога за сукобе.

У марту 1938. Хитлер је одлучио да анексира Аустрију. „Аншлус“ је изведен без отпора великих сила. ЦККПЈ је одмах наредио да се организује демонстрације против немачког надирања, против рата и фашизма. У Хрватској су заједно са комунистима учествовали чак и неки чланови националистичке Јевтићеве ЈНС! Јевтић је у фебруару 1938. чак покушавао да дође у везу са ЦККПЈ: он се надао да би кнез Павле могао срушити Стојадиновића и заменити га не „левом“ Удруженом опозицијом, него десним, франкофилским режимом Јевтића; раније толико омрзнути руководилац режима из 1934/35. сматрао је да би ЦККПЈ морао да се уздржи од напада на евентулану Јевтићеву владу, па је нудио у замену 1) тренутно укидање закона о заштити државе, 2) тренутно успостављање дипломатских и политичких односа са СССР-ом, 3) прелазак из немачке у француску орбиту. После „аншлуса“, ЦККПЈ је саопштио да је угрожен европски мир, земљи прети опасност, па је затражена влада демократије и одбране.³³³ Међутим, ЦККПЈ је све мање говорио о Балканском пакту; овај блок није још био директно угрожен, јер је централно питање европског мира било усредсређено на Праг. Тада је и совјетска дипломатија сматрала да нема сувише интереса за полу-фашистичке режиме на Балкану, иако, наравно, не треба да постану плен осовине.³³⁴

КПЈ је сада, међутим, мање говорила о балканској федерацији, која је била и сувише далеко; није се сувише говорило ни о Балканском пакту, јер је била угрожена Чехословачка и борба се окретала око спаса или пропасти Прага. Све балканске партије устале су у одбрану Чехословачке, против немачке агресије, па су и позиви југословенских комуниста били део општебалканске солидарности са угроженом Чехословачком. Тада је опет успешно наступила и немачка КПД, за коју се сматрало да је или веома јака или да је готово уништена. Све балканске партије су увек сложено устајале против нацистичког режима, тражиле ослобођење Телмана, осуђивале немачку експанзију итд.; изгледало је да и немачка Партија (раније прва до Бољшевичке) опет може да ступи у акцију.

ЦККПА је у фебруару 1933. изашао пред масе са прогласом да се сруши нацистички режим, у заједници са социјалдемократијом, али је Управа Социјалдемократске партије одбила да сарађује са комунистима, који су их називали „социјалфашистима“; тада није успео јединствени фронт радничке класе против нацизма.³³⁵ Социјалдемократија је капитулирала, вођство је емигрирало и КПД је сматрала да је СД извршила дело издаје.³³⁶ Међутим, и овде од лета 1934. корак по корак напредује идеја акционог јединства двеју партија,

³³³ *Proleter*, 730, 732; АРП, Хрватска, I/16; АРП, КИ 1938/18; АРП, ЦК КПЈ 1938/1.

³³⁴ H. Nicolson, *Diaries and Letters, 1930—39*, London 1967, 356, 357.

³³⁵ W. Schumann, *Zur führenden Rolle unserer marxistischen-leninistischen Partei und ihres Zentralkomitees im Kampf gegen Faschismus und Krieg, (1933—1945)*, *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* (ЗГ) 5/1962, 1020; S. Vietzke, *Deutschland und die deutsche Arbeiterbewegung 1933—1939*, Берлин 1962, 44, 47, 69, 121; S. Vietzke, *Die Kapitulation der rechten SPD-Führung vor dem Hitlerfaschismus Ende Januar—Anfang Februar 1933*, ЗГ I/1963, 111.

³³⁶ Kurt Hirsch, *Die Blutlinie. Ein Beitrag zur Geschichte des Antikommunismus in Deutschland*, Frankfurt/M. 1960, 117.

па пленум ЦККПД, 1. августа 1934, издаје проглас да треба одмах сарађивати са социјалистима и ликвидирати секташење; одлуке Политбироа крајем 1934. већ су биле у вези са новом линијом Седмога конгреса Коминтерне, који се припремао. У јануару 1935. КПД је иступила са два упоредна захтева: пролетерски јединствени фронт радничке класе и антифашистички народни фронт; на Тринаестом конгресу, октобра 1935. дошло је до коначног прелома у редовима КПД: цео народ треба повести против диктатуре, у савезу са Социјалдемократском партијом; у борбу против диктатуре, а не за револуцију; али преговори двеју партија у Прагу, новембра 1935, остали су без успеха. Онда је у јануару 1936. ЦККПД устао за демократску републику, а у Паризу су комунисти и социјалдемократи појединачно формирали народни фронт, на челу са Хејнрихом Маном, демонстрирајући национално јединство против фашизма.³³⁷ Овај све снажнији покрет, на терену у Немачкој и у групама у Шпанији, Чехословачкој итд. повео је у септембру 1938. велику акцију против рата, за демократску републику; свет је сматрао да је акција КПД зауставила Хитлерове ратне одлуке и натерала га да у Минхену без рата прими оно што је хтео да осваја светским ратом.³³⁸ КПД је у октобру напала западне силе, које су „спасле хитлеровски режим од слома”. Нови, Четрнаести конгрес, јануара 1939. у Берну, саопштио је да СД и даље одбија јединствени фронт, јер социјалдемократи желе заједнички опозициони блок са грађанским странкама. КПД је позвала немачки народ да сруши Хитлера и тиме спречи рат. ЦККПД је у борбу позвао раднике, сељаке, средње слојеве и интелегенцију. Овај немачки развитак, од истог значаја за историју Европе и Балкана као и развитак немачке освајачке политике, имао је великог значаја на Балкану, где се у партијским прогласима истичало да у Немачкој јача отпор против нацизма. Резолуција ЦККПД од децембра 1938. саопштила је да је нацизам угрозио свет, да прети ратом, да осовинске чланице Бугарска и Албанија већ и са Балкана угрожавају Југославију.³³⁹

Акција КПЈ је у марту 1939, када су немачке трупе окупирале Праг, достигла велике разmere; бранићемо нашу земљу. Апел ЦККПЈ је сада саопштио да је актуелан балкански блок за одбрану.³⁴⁰ Слично акцији КПД и осталих европских партија, КПЈ у пролеће води политику националне одбране и сарадње са свим антинемачким елементима. То је политика која је КП Француске 1936. називала „француски фронт”, али коју социјалисти нису усвајали до марта 1938. У Србији настаје доба студентских батаљона за одбрану земље, у чије почасне одборе улазе солунци генерали, на велику жалост београдске полиције.

КП Румуније је у фебруару 1939. устала против економског потчињавања Румуније немачком економском простору. У Москви је марта 1939, на Осаместом конгресу КПСССР-а, саопштено да су непосредно угрожене Југославија и Румунија. После немачког уласка у Праг, марта 1939, енглеска влада је одлучила да заустави просте

³³⁷ W. Ulbricht, *Referat zum »Grundriss der Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung«*, ZG 6/1962, 1310.

³³⁸ П. У. Рашмир, К историји антифашистичкој борби у Германији (1935—39), Учение записки, XXI-1, Пермь 1962, 54, 55; D. Lange, *Haltung des sozialdemokratischen Parteivorstandes (Sopade) bei Ausbruch des zweiten Weltkrieges*, ЗГ 6/1964, 953; K. Mammach, *Die KPD und das Münchener Abkommen 1938*, ЗГ 8/1968, 1036—1047.

³³⁹ АРП, ЦК КПЈ 1938/4; АРП, КИ 1938/6, 11, 36.

³⁴⁰ АРП, КИ 1939/11; АРП, ЦК КПЈ 1939/1; ОЛ, Кум, пол. 16/7. Извештај из Београда од 16. III 1939.

немачке анексије, па су отпочели англо-совјетски преговори о формирању блока против Хитлера. У оквиру ових преговора је помоћник Литвинова, Патјомкин, обишао неке балканске државе. СССР је тражио да Бугарска уђе у Балкански споразум и обећавао совјетску подршку за одбрану Балкана.³⁴¹

КП Бугарске устала је против везивања земље за Немачку. Одмах после Минхена у Бугарској нагло оживљава шовинизам и реваншизам према неким суседним државама; режим отворено захтева јужну Добруцу од Румуније, а у резерви држи захтеве према осталим суседима. Наравно, опет се поставило „питање Македоније”, као старе јабуке раздора на Балкану. Дугогодишња пропаганда је снажно деловала: братучед самога Васила Коларова погинуо је као борац у Македонији 1903. године.³⁴² Када се 1915. године Бугарска определила за рат, социјалисти су устали у Собранију: против германо-филске владе, против антантофилске опозиције. Када је Бугарска постепено улазила у немачки блок, ЦККПБ је у марту 1935. устао против уласка у немачки блок и тражио споразум са балканским суседима око мирног регулсања бугарских територијалних захтева; успех КПБ, видљив после Шестог пленума марта 1936, показао је крај секташења и уласак у националну политику. КПБ је за Први мај 1936. позвала масе против шовинизма и ревашизма: неправедни мировни уговор у Неји ће се срушити споразумом са суседима, а не ратом. У лето 1936. КПБ је устала против везивања за Немачку, апеловала за формирање народног фронта и крајем 1936. потписала уговор са опозиционим буржоаском групом, у циљу да се спречи десничарски преврат и везивање за Немачку. ЦККПБ је организовао софијске студенте у контраманифестације о годишњицама Нејијског мира, 27. новембра 1936. и 1937: за територијалне захтеве, али мирним путем. ЦККПБ је августа 1937. затражио мирну ревизију и враћање Бугарској јужне Добруце и западних крајева, устајући поново против везивања земље за Хитлера. Отворено писмо КПБ од јанвара 1938. устало је против везивања Бугарске за агресивни немачки блок и напало бугарско-југословенски пакт, изведен „по немачкој жељи”. У изборима марта 1938. КПБ је ушла у друштво са грађанском опозицијом и добила шест народних посланика (социјалисти 8, земљорадници 32). У доба минхенске кризе ЦККПБ је 10. септембра 1938. устао „за независну Бугарску”, против везивања за Немачку, за пријатељске односе са свим балканским суседима. Велики проглас од октобра 1938. саопштио је да су западне силе предале Чехословачку, а сутра ће Хитлер узети Југославију, Бугарску, Румунију („Балкан не сме бити колонија”). Проглас се завршавао паролом: „Живели балкански народи”. Други проглас од 11. октобра 1938. указао је на опасност од Немачке, али и затражио — „ни француска ни немачка хегемонија”; у новембру је ЦККПБ опет устао против сарадње Хитлер — Чемберлен, која упропаштиће мале народе. У име КПБ, Васил Коларов је писао о „балканском блоку одбране против фашистичких агресора” и тражио да се на Балкану формира нови балкански блок за спасавање од немачке најезде.³⁴³

Слична је тада била и тактика КПЈ: одбрана земље, балкански савез постојећих балканских држава (то јест не блок Балканског спо-

³⁴¹ А. Нери, *Istoricul unui tratat inrobitor*, Bucuresti 1965, 245, 246, 251, 261, 264, 273; *КИ* 4/1939, 90, 91; *РА*, StS. Bulgarien, Б. 1. Извештај из Софије од 8. V 1939; ДАСИП, АП, I-3, 500. Извештај из Лондона од 12. V 1939.

³⁴² В. Коларов, *Спомени*, Софија 1968, 24; Уп. М. Кремен, *Брегалница*, Загреб 1925, 37, 44.

³⁴³ В. Коларов, *О балканском блоку одбрани против фашистичких агресора*, *КИ* 7/1939, 20, 21, 25.

разума за себе).³⁴⁴ КПЈ је у пролеће много говорила о балканској солидарности, особито после априлског пада Албаније у италијанске руке; у мају је тражен савез балканских земаља с ослонцем на Енглеску и СССР.³⁴⁵

8. Против империјалистичког рата на Балкану

Немачко-совјетски пакт о узајамном ненападању, неулажењу у супротне блокове и о консултовању одредио је судбину територија између Немачке и СССР, али је Балкан оставио отвореним; у доба када се Хитлеру журило да од Стаљина добије пакт и спасе се борбе на два фронта, он је био спреман да пола Балкана теоријски препусти Стаљину.³⁴⁶ Када је пакт потписан, бугарска и југословенска влада су немачким представницима саопштиле да поздрављају пакт, јер је он доказ исправности њихове пронемачке политике, коју сада као води и СССР.³⁴⁷ У Берлину се сматрало да је пакт у ствари обезбедио мир и равнотежу на Балкану.³⁴⁸ Француски амбасадор је већ 24. августа 1939. јавио из Берлина да после овога пакта Немци сматрају да сва питања источне и југоисточне Европе спадају у област немачко-совјетског одлучивања.³⁴⁹ Енглески краљ је у свом дневнику записао да сада Хитлер не може освојити Балкан; енглески посланик у Софији Рендел сматрао је да је пакт донео стабилност Балкану, а то је говорио и француски посланик у Београду. Такво је мишљење имао и кнез Павле: совјетско-немачки пакт обезбеђује Балкану мир и онемогућава немачко напредовање.³⁵⁰

Ако су Коминтерна и КПЈ сматрале да је пакт обезбедио мир Балкану, то очигледно није била пуста агитација.³⁵¹

Када је отпочео други светски рат, материјали КПЈ још неко време говоре о балканском пакту одбране, продужујући наведену пролећну паролу. Један скојевски летак од краја септембра 1939. тражи „савез балканских народа, балкански блок мира у ослоњу на СССР“. Један проглас ЦККПЈ напада немачко-италијанске агенте који око „македонског питања“ доносе рат на Балкан; хрватски леци нападају западне и италијанске „освајаче и ратне провокаторе“ који донесе рат на Балкану.³⁵² Тада, у септембру и КП Румуније осуђује

³⁴⁴ АРП, Полицијска управа у Берлину, К III/227. Извештај из Београда од 29. III 1939; АРП, КИ 1939/1.

³⁴⁵ АРП, КОИ 1939/1; *Proleter*, 639, 640; *Ком. партија II*, 258, 293, 295; Архив Војноисторијског института у Београду, поп. 17, кут. 6, 8/2. Извештај Управе града Београда од 1. VI 1939; АРП, Полицијска управа у Берлину, К III/227. Извештај из Београда од 29. VIII 1939.

³⁴⁶ A. Hillgruber, *Hitlers Strategie. Politik und Kriegsführung, 1940—41*, Frankfurt/M. 1965, 107; *Document on German Foreign Policy*, D-10, 11.

³⁴⁷ DGFP, Д-7, Лондон 1965, 187, 320; DGFP, Д-9, Лондон 1956, 285.

³⁴⁸ Philipp Fabry, *Der Hitler-Stalin Pakt, 1939—1941*, Darmstadt 1962, 80, 222. PA, StS, Ungarn, B. 1. Извештај из Берлина од 18 IX 1939.

³⁴⁹ *Le livre jaune français. Documents diplomatiques 1938—39*, Paris 1939, 307.

³⁵⁰ G. Rendel, *The Sword and the Olive*, London 1957, 168; *Documents on British Foreign Policy*, III-7, London 1954, 248; ДАСИП, ЛО, I-11, 1948. Извештај из Софије од 27. IX 1939.

³⁵¹ КИ 8-9/1939, 5; АРП, ЦК КПЈ 1940/12, 13.

³⁵² АРП, ЦК КПЈ 1939/6; АРП, Хрватска, I/8, 9, 13; АРП, ЦК СКОЈ-а, 1939, 39, 41.

немачку агресију на Пољску и позива Румунију на одбрану од Хитлера.³⁵³ Али после слома „панске Пољске“ дошло је до совјетско-немачке понуде за мир у Европи, јер рат више није имао сврхе. То је пренела и *Политика* 30. септембра 1939, а *Време* је 1. октобра 1939. донело и карикатуру: Рус и Немац у чамцу пецају са удицом „понула мира“ а две западне рибе не знају да ли да загризу. Онада је Коминтерна осудила западне силе које су одбиле да склопе мир и све партије су устајале против западних сила као главних криваца за рат, како у Европи тако и на Балкану.

Хитлер је мислио да му је боље да ратује када има педесет година него касније, када буде старији а када се и друге силе наоружају; он је морао да ратује, али је тражио мир на Балкану, док не сврши посао на Западу.³⁵⁴ Исто тако је и СССР захтевао мир на Балкану, па је и балканским владама и дипломатима саопштавао да је неутралан у рату и да препоручује и жели мир и ред на Балкану.³⁵⁵ Када је Коминтернин часопис саопштио да су западни потпаливачи рата убили румунског премијера Калинеска зато што је био добар германофил, идућег месеца дошла је исправка (јер ипак су Калинеска били убили фашисти из „Гвоздене гарде“); али је линија у овој публикацији била јасна: западне силе увлаче Балкан у рат.³⁵⁶ То се одмах видело и на совјетско-бугарским односима, када је СССР био одлучно решен да не дозволи формирање солунског фронта и евентуални западни напад на пронемачку Бугарску.³⁵⁷ Истовремено је СССР деловао у правцу бугарско-југословенског зближења.

ЦККПЈ је после закључивања немачко-совјетског пакта и почетка другог светског рата доживео промену своје спољнополитичке линије, у складу са променом европске ситуације, исто као и све европске партије и Коминтерна. Директивни чланак секретара Коминтерне, Георги Димитрова, саопштио је да се води империјалистички рат, при чему западне силе желе продужење рата. Одбачен је јединствени фронт, народни фронт, полази се у револуцију.³⁵⁸ Тада је КП Немачке поздравила пакт, али су њени локални листови и даље тражили борбу против нацизма.³⁵⁹ У свим европским партијама сада је дат знак: борба против рата, за револуцију, као 1917. или 1928—1933. године.³⁶⁰ Један члан ЦККПЈ је у марту 1940. писао да је дошло до велике промене; ми сада нећемо рат за рачун западних сила, а раније, када је СССР био у сукобу са Немачком, били смо

³⁵³ Cherghie Zaharia, *Romania si rezistența popoarelor din Centrul si sud-estul Europei in preajma si in timpul celui de-al doilea razboi mondial. »Rezistentă europeană«,* București 1973, 398.

³⁵⁴ *Политика* 22. IX, 7. X, 18. XI, 9. XII 1939; Fabry, *Der Hitler-Stalin Pakt*, 208, 209; *Израз* 4/1940, 182, 183; DGFP, D-8, 1954, 6, 534, 632, 732, 746. — Наравно, жеља за миром значила је да се нико други не умеша, управо онако као што је раније цар Виљем II узвикивао „Напоље Јенки из Европе“ (K. Schwabe, *Deutsche Revolution und Wilson-Frieden*, Düsseldorf 1971, 93).

³⁵⁵ ДАСИП, ЛП, I-15, 1372. Извештај из Лондона од 11. IX 1939.

³⁵⁶ *КИ* 10/1939, 30, 36. Исправка: *КИ* 11—12/1939, 184.

³⁵⁷ *I documenti diplomatici italiani*, IX-1, Roma 1964, 218, 378; DGFP, D-8, London 1954, 277, 534, 485; D-11, 1961, 757, 773.

³⁵⁸ Г. Димитров, *Война и рабочий класс капиталистических стран*, *КИ* 8—9/1939, 24, 25, 26, 31, 34.

³⁵⁹ Детаљније уп. у ZG 3/1963, 1118.

³⁶⁰ *Narodni front i komunisti 1938—1944*, Beograd 1970, 151, 152, 157, 158, 285, 286, 298, 299, 401, 423, 463, 537, 583, 614, 637, 668.

спремни сви заједно да ратујемо против Хитлера.³⁶¹ ЦККПЈ је позвао у борбу против империјалистичког рата, против мобилизације, против режима који за рачун великих сила гази у рат; основна линија је била: борба против покушаја западних сила да нас увуку у рат против Хитлера, за пакт о узајамној помоћи са СССР-ом, за брзу револуционарну акцију.³⁶² Страни извештаји говоре о наглom успону акције КПЈ.³⁶³ У Мађарској, међутим, рат није донео промену: ЦККПМ 1936—1941. води сталну политику за „независну Мађарску”, то јест против везивања за Немачку.³⁶⁴

Међутим, југословенска влада није страховала од Хитлера, са ким је добро стајала, него од Мусолинија, са ким је имала пакт о пријатељству, али који је управо сада припремао неке ударце Југославији; зато је режим као и увек у доба све веће италијанске опасности, почео да се окреће Москви, па је поздравио долазак Црвене армије на бившу румунско-пољску границу.³⁶⁵ Тако је истовремено режим опет „кокетовао” са совјетском оријентацијом, а неки његови чланови су помишљали на обнову старог савеза са западним силама, док се већина уплашено приклањала Хитлеру. У таквој ситуацији је ЦККПЈ, октобра 1939, дао своје тезе о међународној ситуацији (у одсуству генералног секретара Партије, друга Тита) Центар реакције више није у Берлину него у Лондону, који зове све земље у империјалистички, неправедни рат, поред тога што спрема интервенцију против немачке социјалистичке револуције која долази. Југословенски режим, раније толико чврсто везан за осовину, сада је видео слабост Хитлера и окреће се ка западном блоку и чак се припрема да као западни савезник нападне нацистичку Немачку.³⁶⁶ Ове идеје биле су тада део општих Коментерних идеја; у том духу је писана и брошура новинара спољнополитичке проблематике Владимира Дедијера *Рат и мир*. Све зло у свету долази од ратоборних енглеских лордова, који су чак и Југославију створили. Сада, када је пакт уништио Хитлера и сломио нацизам, побеђени Хитлер нуди свету мир (који аутор усваја), али лордови хоће рат, они зову на одбрану од Немачке. У ствари, они желе да сузбију немачку социјалистичку револуцију, да војном акцијом спасу Хитлера, а то жели и кнез Павле: југословенска влада гомила трупе на немачкој граници тобоже да се брани, а у ствари да изврши напад на немачку револуцију.³⁶⁷ Већина партијских материјала нема овакве оштрице, али исправно сматра да Хитлер жели мир на Балкану, док западне силе желе да некако уведу Балкан у рат, пошто не желе борбу на главном фронту.

Западне силе и Турска су поверљиво саопштавале да никако не би браниле Румунију, ако би совјетске трупе затражиле да се врати Бесарабија, отета 1918. године. Заплашена румунска влада је настојала да стекне неку подршку па је предлагала да се створи балкански блок неутралаца, са узајамним ненападањем и неутралношћу, по могућству под патронатом неутралне Италије, а заједно са Мађарском. Осовина се овоме наравно успротивила, па је и Југославија,

³⁶¹ АРП, ЦК КПЈ 1940/28.

³⁶² Архив Војноисторијског Института, Поп. 17, к. 6, 24/2; к. 22, 16/3; АРП, ЦК КПЈ, 1939/10; АРП, КИ 1939/10.

³⁶³ ОЛ, *Кум, пол.* 16/1, 149. Извештај из Београда од 4. I 1940.

³⁶⁴ Kállay Gyula, *A magyar függetlenségi mozgalom 1936—1945*, 5. ed. Budapest 1965, 54, 81, 93.

³⁶⁵ ОЛ, *Кум, пол.* 16/25, 4937. Извештај из Београда од 26. IX 1939; *Foreign Relations of the United States*, 1939, I, Washington 1956, 442, 447, 448; ОЛ, *Кум, res. pol.* 16/7, 904. Извештај из Београда од 3. X 1939.

³⁶⁶ АРП, ЦК КПЈ 1939/5.

³⁶⁷ Слободан Србиновић (псеудоним), *Рат и мир или мир*, Београд, без године, 13, 14, 21. Уп. И. Еренбург, Буря, Москва 1965, 105, 145, 672.

која је 31. октобра примила предлог, тек 21. децембра полунегативно одговорила, када је план већ био превазиђен; ипак је Бугарска обећала да неће напасти Румунију слећа, ако руске јединице буду крећуле на Бесарабију.³⁶⁸ Оваје предлог је турска влада пренела Москви, па се Молотов консултовао са немачким министром спољних послова Рибентропом; руско-немачка дипломатија је устала против овога блока, али је онда Италија отпочела са кампањом против СССР-а и Коминтерне, доказујући да Рим спасава Балкан „од бољшевизма”. Мусолини је протествовао против бугарско-совјетског зближавања и у децембру 1939, када су два западна амбасадора напустила Москву, отишао је и италијански амбасадор! Мусолини је извршио притисак на реваншистичку Маџарску да не напада на Румунију, ако ова дође у сукоб са СССР-ом па је изгледало да се око Балкана боре Рим и Москва; заплашена југословенска влада је наравно потражила спаса у Москви, крајем 1939. Међутим, режим је захтевао да СССР „смањи комунистичку пропаганду” у земљи, јер се Мусолини користи акцијом КПЈ да оправда и припреми интервенцију.³⁶⁹ Мусолини је заиста говорио о „комунизму” у Југославији, да га искористи као повод за акцију, као у Шпанији 1936. године.³⁷⁰

КПЈ је устајала против италијанског напада и против уласка земље у западни блок на Балкану као и против италијанског неутралног блока. У јесен 1939. многи су веровали да Енглеска на Балкану ствара свој блок против Немачке и СССР-а.³⁷¹ Министар морнарице Черчил у ствари је говорио југословенској влади да не треба да ступа у западни блок: тиме би изазвала немачки напад, када Енглеска још не може да помогне; неутрална Југославија у ствари држи немачке тенкове далеко од Медитерана.

У говору од 31. октобра 1939. премијер и министар спољних послова Молотов је напао западне силе које желе само рат и оштро осудио Турску, која је ушла у западни ратни блок.³⁷² Ова оштра осуда Турске почивала је на хлађењу турско-совјетских односа почев од 1937. године и на одбијању Турске да склопи пакт о узајамној помоћи са СССР-ом. Турска је, наиме, током септембра—октобра 1939. у Москви преговарала о склапању пакта, на совјетски позив; Стаљин је тражио да се пакт о узајамној помоћи односи само на Црно море и мореузе, а да никако не може угрозити основни совјетски пакт, онај са Немачком; зато је предлагао „немачку клаузулу” у пакту. То је значило да СССР није дужан бранити Турску од немачког напада јер тиме се руши совјетско-немачки пакт (пored тога, СССР не брани Турску ни од Мусолинија на Медитерану). Истовремено је совјетска влада затражила да Турска не пропушта западне бродове у Црно море и да не учествује у одбрани Румуније и Грчке, које су имале западне „гарантије”.³⁷³ У ствари, Турска је хтела да добије помоћ

³⁶⁸ Уп. Винавер, *Југословенско-совјетски пакт од априла 1941. године* (у штампани).

³⁶⁹ В. Винавер, *Политика Југославије према Италији 1939—1941, Историјски записи* 1/1968, 84. — На почетку рата заиста се говорило да ће Енглеска задобити антисовјетску Италију, уз добре концесије (Evelyn Waugh, *Put out more flags*, London (1942) 1959, 58 60, 124).

³⁷⁰ АРП, Хрватска, I137; *Комунист* 1/1940; АРП, ЦК КПЈ 1940/28.

³⁷¹ В. Малев, *Политика Англии в Греции в начале второй мировой войны, Новая и новейшая история* 6/1963, 31, 33.

³⁷² *КИ* 8—9/1939, 20. — О западном схватању Турака у ово доба уп. Lawrence Duggell, *Times*, London 1968, 130.

³⁷³ Турска влада је у Београду саопштила да ће покушати у Москви да добије „заштиту Русије за Балкан” или да „СССР индиректно гарантује Балкан” и спречи немачку експанзију према Балкану.

против евентуалног немачког напада, и тиме да разбије совјетско-немачки пакт, као што је и СССР хтео да склопи такав совјетско-турски пакт који би забио клин између Турске и западних сила, осигурао турску неутралност и мир. Прекид преговора је био на видику, па је брзо интервенисала југословенска влада; она је у пролеће 1939. већ била протестовала против турског пактирања са Западом, у страху да не изазове немачку зловољу против Балкана, а сада је протестовала против коначног турско-западног пакта, јер није желела да се Балкански споразум замери СССР-у. Истога дана када је београдски режим учинио корак против везивања Турске за Запад, турска влада је склопила трипартитни уговор са двама западним силама (19. октобра 1939). Наравно, Турска је и даље саопштавала да неће бранити Румунију, али се могла рачунати за једну балканску земљу повезану за западни империјалистички блок. Дедијер је писао да су турска господа пришла рату.³⁷⁴

Када је фебруара 1940. године одржан последњи састанак Сталног секретаријата Балканског споразума, КПЈ је упозорила да се не треба везивати за Турску, као члана западног блока.³⁷⁵ Тада је КП Румуније устала против везивања за зарађене силе.³⁷⁶ Одмах затим су се појавиле вести да западне силе, наводно „бранећи Балкан од Рима и Москве” или „пресецајући немачко снабдевање руским сировинама” спремају бомбардовање совјетских петролејских извора и „војно коришћење балканских армија”; француска армија у Сирији под генералом Веганом имала је 60.000 људи, па су балканске државе слабо мариле за ове позиве.³⁷⁷ Поново је југословенска влада интервенисала у Турској да не дође до турско-западне акције против СССР-а, а онда је и Турска одбила све ове планове. Коминтерна је саопштавала да се води борба за Балкан: италијанске трупе су на југословенској граници, француска дипломатија зове Балкан у одбрану и рат.³⁷⁸

Србијански *Комунист* је писао: „Балкан — балканским народима“ и осудио западни блок који угрожава мир Балкана.³⁷⁹ Може се узети да је акција КП на Косову (иако у знатној мери ограничена на колонистичко становништво а мање на Албанце) била врло карактеристична као одраз „балканске” политике КПЈ; за братство Срба, Црногораца и Албанаца, за нормална национална права албанске народности, против италијанске окупације Албаније, за одбрану и слободу Југославије и Албаније, против италијанских и шовинистичких агената.³⁸⁰

А онда је дошла априлска криза 1940. године. Италијанска штампа је писала да ће оружјем бранити своја права; европске новине очекивале су рат на јадранској обали Балкана. У редакцији

³⁷⁴ С. Србиновић, *Рат или мир*, 16.

³⁷⁵ *КИ* 2/1940, 36; *Proleter*, 646, 650. — Истанбул је постао центар балканске шпијунске (уп. Jan Fleming, *Thunderball*, London (1961) 1964. 52).

³⁷⁶ E. Cimponeanu, *Din lupta maselor populare impotriva fascismului si a in feudari tarii de catre Germania hitlerista*, *Studi* (Bucuresti) 4/1964, 756.

³⁷⁷ F. Charles — Roux, *Cinq mois tragiques aux Affaires Etrangères*, Paris 1949, 5.

³⁷⁸ *КИ* 3—4/1940, 130, 131.

³⁷⁹ *Комунист*, година IV, бр. 1/1940.

³⁸⁰ A. Hadri, *Levizja nacionalclirimbare në Kosovë (1941—1945)*, *Priština* 1971, 55; А. Хадри, *Комунистичка партија Југославије на Косову и Метохији до априлског рата 1941. године, Токови револуције V* (1970), 388.

Пролетера се већ у фебруару 1940. дискутовало о могућности да Мусолини нападне Југославију, Балкан, уз одобрење оба блока; лист је писао да су западне силе „спремне да Италији предају Балкан”; Мусолини, уз антисовјетску музику, планира поход на Балкан. „Комунисти су одлучни противници да иједан италијански војник прекорачи границу.”³⁸¹ Режим је у априлу мобилисао резервисте и — пружио руку ка Москви: 18. априла је саопштено да полази трговинска делегација; истога дана је интерниран Стојадиновић као потенцијални „италијански премијер земље”. Насупрот италијанским претњама, режим је реализовао и публикувао преговоре које је водио од марта 1940.³⁸² Мусолини није напао, а владини кругови су то приписивали совјетском утицају; слично је писала и штампа КПЈ.³⁸³

За први мај 1940. ЦККПЈ је позвао у борбу против рата, нападајући пре свега Енглеску која зове Балкан у рат. Демонстрације у Пећи од 11. маја истакле су парољу: „Доле рат, савез са СССР-ом, за власт радника и сељака”.³⁸⁴

Комунист је у 2. броју крајем априла 1940. сматрао да после пораза у Финској Енглеска увлачи Балкан у рат и да се ратни пожар примакао Југославији; западне силе преко Турске и Румуније спремају напад на СССР, а Италија хоће да стави Балкан под свој утицај. У броју 3—4. лист је донео Коминтернин проглас којим се показало како је пропала западна акција на северу. Лист је саопштавао да западне силе увлаче Балкан у рат. Југословенско-совјетско трговински уговор треба пробудити, у интересу целог Балкана. Онда је дошао коминике ЦККПЈ поводом слома западних армија; угрожен је сада Балкан, потребно је склопити савез са СССР-ом. Тада је режим већ био отишао далеко, тражећи помоћ у Москви! Молотов је делегацији 13. маја обећао оружје за одбрану државе, а совјетски представници су уверавали југословенске дипломате да је совјетска интервенција у Берлину и Риму зауставила италијански напад. Крајем јуна успостављени су дипломатски односи, почетком јула посланици су стигли у Београд односно у Москву; југословенски режим је био уверен да је СССР спасао балкански мир.³⁸⁵ Југословенски посланик је срдечно дочекан у Москви; Молотов му је говорио о отпору против освајача и о потреби југословенско-бугарског зближења. ЦККПЈ је сада захтевао „савез, пакт о узајамној помоћи са СССР-ом (од краја јуна 1940. особито) и постигао све већи утицај; покушаји режима да потражи „спаса у Москви” само су показивали реалност дугогодишњих парола КПЈ.³⁸⁶ ЦККП Хрватске издао је летак којим је тражио „мировни блок балканских народа у заједници са СССР-ом”.³⁸⁷

Током лета 1940. Мусолини није напао ни Југославију ни Грчку, јер га је Хитлер увераво да би италијански напад довео и совјетске трупе на Балкан. Када је Хитлер покушао да доведе до сукоба СССР — Турска (почетком јула), откривајући турско учешће у западним плановима, како би онда заплашену Турску претворио у сателита, а СССР послао у рат против Енглеске, СССР није насео немачкој замки

³⁸¹ АРП, ЦК КПЈ 1940/28.

³⁸² В. Винавер, *Прилог историји југословенско-совјетског зближења, 1940—41*, Ист. гласник 1/1966, 7.

³⁸³ *Srp i čekić*, мај 1940 (у *Dokumenti historije KPH, Srp i čekić 1940—41*, Zagreb 1951, 12, 13).

³⁸⁴ АРП, ЦК КПЈ 1940/, 4, 5.

³⁸⁵ V. Vinaver, *Politika Jugoslavije prema Italiji*, 97.

³⁸⁶ РА, StS. Jug. В. 1. Извештај из Београда од 31. V 1940; РА, IV, Jug-Rus, Извештај из Београда од 23. VII 1940.

и одмах је смирио сукоб са Турском, не желећи сукобе на Балкану нити желећи да помаже Немачкој.³⁸⁸

После слома Француске, Белгије, Холандије, када је СССР добио Бесерабију а Мађарска и Бугарска спремале се на журиш против Румуније (СССР је признао правичност ових захтева), Хитлер се морао окренути Балкану. Југословенска влада је у јулу 1940. давала изјаве у корист везивања за Немачку, да се спасе од Мусолинија и да не наљути Хитлера везама са СССР-ом.³⁸⁹ У августу 1940. запажала се овде „немачка борба против руског утицаја“.³⁹⁰

Хитлер је у августу 1940. одлучио да нападне СССР и зато је решио да прво среди Балкан, и да потисне совјетски утицај са њега, а при томе је морао доћи у сукоб са СССР-ом. А београдски режим се у страху предавао осовини. КПЈ је тада устајала против рата, за савез са СССР-ом, али се пре свега одупирала увођењу тоталитарних метода, „реформама“, везивању за осовину. Све покрајинске конференције су у лето 1940. устајале против Немачке и њене доминације на Балкану. Друга обласна конференција КПЈ за Косово, крајем јуна 1940, захтевала је савез са СССР-ом — да би се земља спасла од освајања (а то је било у доба када је сама Коминтерна сматрала да је добро што је Хитлер уништио француски империјализам, исто онако као што је 1933. уништио немачку социјалдемократију). *Комунист* је (у броју 5. од јула 1940) тражио савез са СССР-ом јер иначе ће земља ући у рат за рачун Запада, или ће постати плен немачког империјализма. У броју 6. од августа 1940. лист поздравља совјетску армију која је ослободила балтичке земље и Бесарабију, где су режими били исто тако дволични као и југословенски.

Она је од јесени 1939. мислила да је германофилски режим цара Бориса преко ноћи постао англофилски, не видећи да је Софија чврсто опредељена за Хитлера. КПБ је тражила балкански блок мира и залагала се за споразум са суседима, али пре свега устајала против западног блока и против режима као западног експонента; на јануарским парламентарним изборима КПЈ се борила против грађанске опозиције и против англофила, објективно помажући режиму да формира послушно фашистичко Собраније; избори су сломили значај опозиције, земљоделаца, социјалиста, што се у КПБ сматрало готово као „казна“ изречена опозицији, наклоњеној западним силама.³⁹¹ Парламентарни чланови КПБ чак су 24. априла 1940. гласали за владине кредите, за јако наоружање бугарске војске на Хитлеровој страни, у доба када су југословенски штрајкачи у аероиндустрији иступили против рата, против оружања, против уласка у западни ратни блок. У јуну 1940. КПБ је од режима тражила да похапси

³⁸⁷ АРП, Хрватска, I/8 (летак „за мир, слободу и крух“).

³⁸⁸ Није било увек лако снаћи се у компликованим догађајима, поготову што су се шириле све могуће вести. После говора Молотова у коме је напао Турску „леви новинари“ у Жежу одушевљено су писали да се совјетске снаге појављују у Мореузима (*Јез* 13. VII, 27. VIII, 24. VIII 1940), иако је СССР СССР демантовао све захтеве према Турској, пошто је све то била немачка интрига да се некако СССР вољом Берлина усмери против Турске и Енглеске. Зато је употреба штампе веома ризична, поготову грађанске штампе у којој су писали многи симпатизери.

³⁸⁹ OL, Kúm, pol. 16, 3855. Извештај из Београда од 14. VII 1940, PA, IV, Jug. Allg. V. 1. Ипвештај из Београда од 27. VII 1940.

³⁹⁰ OL, Kúm, 16/25, 4664. Извештај из Заграда од 16. VIII 1940; OL, Kúm, pol. 16/46, 4866. Извештај из Заграда од 26. VIII 1940.

³⁹¹ И. Н. Чемпалов, *Борьба болгарской рабочей партии против вовлечения страны в войну (IX 1939-V 1940)*, Из истории раб. и ком. движения в зарубежних странах, Свердловск 1963, 98.

„англофилске ратне потпаљиваче”, не видећи да је режим цара Бориса одавно стао на немачку страну.³⁹²

За то време, током лета 1940, Хитлер је успешно решио балкански чвор у своју корист: добивши делове Румуније, Бугарске и Мађарска су постале немачки сателити који су „чекали још”, а Румунија је постала сателит да би спасла што је преостало. КП Румуније је устала против комадања земље, за савез са СССР-ом (23. јула 1940), али је Хитлер успео да све реши у своју корист.³⁹³

ПК Србије је у септембру 1940. указивао на фашизацију Румуније као на опасан пример шта чека Југославију. Проглас *Пријатеља Совјетског савеза* (Војводина) од септембра 1940. напао је „комадање Румуније” од стране мађарских барона и велепоседника.³⁹⁴ И заиста, заплашени југословенски режим све се више изјашњавао за Немачку, од јуна 1940. лансирао „привредне реформе”, у августу доказивао да ће учествовати у „дереуређењу нове Европе”; а после немачког предузимања управе над Балканом, крајем августа 1940, био спреман да уђе у немачки блак. Пуцање у Кошутњаку 8. септембра 1940. узимано је са правом као доказ да режим пристаје на немачке захтеве.³⁹⁵

Поводом годишњице рата, почетком септембра 1940, КПЈ је опет устала против увлачења земље у рат, истичући да се мора одбити претварање земље у осовинску колонију. Тито је режим назвао „владом пете колоне”, која Југославију предаје Хитлеру. Током септембра—октобра 1940. КПЈ је тражила одбрану земље, нападала режим који издаје државу осовини. КПЈ је устала против београдског режима који је, као и остали балкански режими, предавао земљу надмоћном Хитлеру и у новембру пре свега нападала осовинске освајаче Балкана.³⁹⁶

За то време Хитлер је после бечке арбитраже од 30. августа 1940. успео да се наметне као господар и арбитар Балкана и потисне совјетски утицај, па су савременици запажали „прву пукотину у пакту”. СССР је ипак у септембру 1940. показивао да је заинтересован за независност Балкана; онда је Тројни пакт од 27. септембра 1940. саопштио да Европа припада Немачкој и Италији, а Далеки исток Јапану; СССР-у је сугерирано нека иде против енглеских поседа у Азији; у октобру су немачке трупе приспеле у Румунију. У новембру је Хитлер одржао смотру сателита и свима говорио да ће протерати совјетски утицај са Балкана. План о немачком продору на Блиски исток преко Бугарске и Турске од септембра 1940. био је одбачен да се не би губило време на освајање Турске, па је Хитлер

³⁹² АРП, Полицијска управа у Берлину, III/267. Извештај из Берлина од 23. VII и из Београда од 5. IX 1940; *Proleter*, 408. АРП, МГ, 2032 (сећања Марка Петровића); Д. Сирков, Българската работническата партија в заштите по национална независност на България, Известия на Института по история на БКП, 14, 1965, 38, 39, 81, 83, 91, 94, 96, 98, 102, 104, 105, 107; В. Храбак — Д. Lazarević, *Strajk aeronautičkih radnika u Beogradu i Zemuni 1940. godine*, Beograd 1960, 54, 74, 80, 81, 98, 120, 121, 122

³⁹³ Cimponeriu, Н. д. у *Studi* 4/1964, 752, 756; Н. Генчев, Вървзъване на южна Добруџа към България през 1940. г. Ист. преглед 6/1969, 72; Т. Bunescu, *Lupta, poporului roman impotriva dictaturii de la Viena (august 1940)*, București 1971).

³⁹⁴ АРП, Србија I/26, 47, 99, 115.

³⁹⁵ РА, IV, Jug-Rus, Po, 2. Извештај из Загреб од 4. IX 1940; ОЛ, Кум, pol. 16, 5173. Извештај из Београда од 12. IX 1940; *Време* 21. IX, 30. IX 1940. АРП, Полицијска управа, III/285. Извештај из Београда од 2. X 1940; АРП, Србија, I/79; Б. Храбак — М. Рајчевић, *Осмо-септембарски покољ у Кошутњаку, Годишњак града Београда VI* (1959), 389—411.

одлучио да Бугарску увуче у Тројни пакт, а Турску придобије за неутралност.³⁹⁷ На састанку Хитлер — Молотов, новембра 1940, совјетска влада се успротивила немачкој хегемонији па је затражила немачку сагласност за совјетско-бугарски пакт и савез; Хитлер је наравно одвратио Бугарску од „совјетског пакта“, доказујући да он доноси окупацију Бугарске“.³⁹⁸ Цар Борис је одбио совјетски пакт, али је морао одложити и немачки пакт; Југославија се морала одлучити за Тројни пакт, ако није хтела да буде окупирана.

КП Бугарске је у септембру — октобру 1940. устајала против немачког утицаја и против режима који се везује за Немачку. Као што је мађарски посланик у Београду скупљао материјале КПЈ, уверен да акција КПЈ може отежати мађарски напад, тако је југословенски посланик у Софији скупљао материјале КП Бугарске, уверен да ће акција КПБ отежати напад на Југославију. *Пролетер* је у броју за октобар — новембар 1940. донео чланак „Совјетски савез спречио братоубилачки рат на Балкану“. Овде се истицало да осовински блок потчињава Балкан, зове Бугарску у свој блок, на шта бугарска реакција пристаје само да би добила Македонију; али је совјетска влада понудом пакта спречила ову акцију. Слично су саопштавали леци ПК Србије, као и летак МК Чачак од децембра 1940. године.³⁹⁹ По мишљењу југословенске дипломатије, совјетска акција у Софији, новембра 1940, заиста је утишала реваншистичку кампању која је у Софији била почела од септембра 1940.

ЦККПЈ је предлагао потписивање пакта о узајамној помоћи са СССР-ом, као једини начин да се Балкан спасе од окупације. Коминике ЦККПЈ је 1. септембра 1940. саопштава да је совјетско-немачки пакт спасао мир на Балкану, а да СССР и даље штити балкански мир. То је било тачно: у октобру — новембру 1940. совјетска влада је југословенској влади саопштавала да неће предати Балкан немачкој сили; СССР је Турској пружао подршку да би се могла бранити, поздрављао је грчке победе над италијанском агресијом, настојао да потисне немачки утицај у Бугарској — понудом совјетско-бугарског пакта. „Совјети не желе никакав немачки успех на Балкану“, писао је југословенски посланик из Москве 5. новембра 1940. Уместо да „призна“ да је потиснут из осовинске Европе, Молотов је у Берлину настојао да потисне немачки утицај из Финске и Бугарске; али тада је немачка ратна машина већ припремала рат, производећи масовно тенкове и авионе а потпуно занемарујући топове и гранате.⁴⁰⁰

КПЈ и КПБ су устали за пакт о узајамној помоћи са СССР-ом. КП Бугарске је напала везивање за Немачку, тражила савез са Русијом; њен летак од 27. новембра 1940. саопштавао је да је само

³⁹⁶ *Dokumenti historije КПХ*, 13, 54, 61; *Proleter*, 707. АРП, Хрватска, I/14 (летак: „Доле капиталистичка влада слугу Рима и Берлина“). *Материјали пете земаљске конференције КПЈ одржане у новембру 1940. у Загребу*, *Комунист* 1/ 1946, 61; Јосип Броз Тито, *Политички извештај*, у *Пети конгрес комунистичке партије Југославије*, Београд 1948, 58; АРП, Србија I/25, 27, 43, 48, 49, 62, 64, 79, 80, 81, 82, 99, 100, 114, 115.

³⁹⁷ J. Glasneck, *Die deutsche Türkei-Politik und der Überfall auf die UdSSR*, ZG 2/1967, 255.

³⁹⁸ DGFP, A-11, 675, 769.

³⁹⁹ *Proleter*, 723; *Politički vjesnik*, 2. XI 1940; *Trideset dana*, јануар 1941, 18.

⁴⁰⁰ W. L. Shirer, *The Rise and Fall of the Third Reich*, London 1960, 809; H. Höhn, *Feuerkraft der Aggressoren-Zur Entwicklung der Artillerie in den Landstreitkräften des deutschen Militarismus von 1935—1960*, Berlin 1960, 156.

СССР спречио балкански сукоб.⁴⁰¹ Међутим, КП Бугарске је онда опет устала против „западне опасности“ и у октобру — новембру доказивала да западни империјалисти прете и да зато треба склопити пакт са СССР-ом. КПЈ је проблем постављала реалније: пакт са СССР-ом треба да спречи осовински напад. Крајем 1940. КПЈ је сматрала да је Балкан непосредно угрожен, да режим издаје земљу и пактира са Немачком. Треба срушити режим и склопити савез са СССР-ом.⁴⁰² Југословенски Главни генералштаб је у истом тренутку сматрао да је „дрвена армија кочница немачког освајања Балкана“.⁴⁰³

Од септембра 1940. обновљене су енглеске позиције на Медитерану; после заустављања италијанске агресије на Грчку од 28. октобра 1940, Италија је дошла у тешку ситуацију, повлачила се на копну и мору и крајем 1940. саопштавала да неће капитулирати! КПЈ је доста резигнирано видела да је „једна балканска земља, Грчка, дошла под удар империјалиста Рима и Берлина“.⁴⁰⁴ Штампa КПЈ је устала против оба блока која доводе рат на Балкан: Енглеска је увукла Грчку у свој блок, Бугарска је стала уз Немачку. За Мусолинијев напад треба окривити Италију, али и англофилски режим у Атини. Поред немачке опасност са севера дошла је опасност и са југа, која ће поред тога, навући и немачки напад. КПЈ је опет ојачала своју кампању против западног блока. Поред тога, грчки отпор на обронцима планина кроз чије су долине продирали италијански нападачи показао је свету да се на Балкану може пружати отпор освајачу; већ у пролеће 1939. орган немачког министарства војног мислио је да ће се Југославија одупрети партизанским ратом.⁴⁰⁵

Током јануара 1941. Хитлер је коначно привукао Бугарску; узалуд је СССР устајао против немачког уласка у Бугарску, уверавајући Хитлера да ће само навући долазак енглеске војске; Хитлер је одговарао да улази у Бугарску да би протерао енглеску опасност за Балкан. У Београду је немачки посланик 5. јануара 1941. саопштио да ће сломити совјетски утицај у Бугарској; карактеристично је за балканске прилике да су румунски и југословенски посланик у том часу оптуживали Бугарску да је више-мање „про-комунистичка“ земља! Узалуд је Енглеска настојала да формира одбрамбени балкански блок — Турска, Грчка, Југославија — против немачког уласка у Бугарску, узалуд је привлачила Југославију западном блоку.

На Балкану се у пролеће 1941. отворио јасан немачко-енглески сукоб, онај судбоносан. Југославија је приступила немачком блоку, док су британски елементи спремали прилазак западном блоку. Обе алтернативе одбијала је КПЈ како за нашу земљу тако и за цео Балкан; она је тражила балкански блок народа, ослоњен на СССР, против оба блока, против режима, уверена да стварање демократског режима и ослона на СССР могу да спрече рат или капитулацију.

⁴⁰¹ ДАСИП, Посланство у Турској, Ф. 35, Ц-4, 1930. Извештај из Софије од 27. XII 1940.

⁴⁰² Сирков, Н. д., 120, 122, 125, 126, 127; АРП, ЦК КПЈ 1940/15 (летак); *Комунистичке партије и револуционарни раднички покрет, II*, 397; *Proleter*, 726; АРП, Хрватска, I/38 (летак „Живио друг Стаљин“); *Godišnjak Istorijskog društva ВН, X* 1959, 52 (летак МК Сарајево од новембра 1940): „Јер влада зна да би тај савез био победа народа над насиљем и издајом владе Цветковић-Мачек-Корошец“.

⁴⁰³ Архив Војноисторијског Института, Поп. 17, к. 27а, 11/8. Извештај Генералштаба за 31. XII 1940-6 I 1941.

Dokumenti historije КРН, 90; Proleter, 723, 761. — О грчкој омладини која се смрзава у планинама ур. Lawrence Duggell, *Cleo*, London 1960, 21.

⁴⁰⁵ *Das jugoslavische Heer. Militärwissenschaftliche Rundschau* 4/1939, 587.

Влада која је потписала приступање Југославије Тројном пакту срушена је 27. марта 1941. године, па је Хитлер одлучио да одмах сломије Југославију, уверен да у њој делују не само енглеска него и совјетска тајна служба.⁴⁰⁶ Приправан на јуриш, он је 5. априла добио телеграм из Москве да СССР склапа пакт о пријатељству са Југославијом и да Молотов моли Немачку да по сваку цену одржи мир на Балкану; узалуд је немачки амбасадор молио да се не склапа совјетско-југословенски пакт.⁴⁰⁷ Немачка је 6. априла отпочела своју „балканску офанзиву против Енглеске“.

Догађаји у пролеће 1941. натерали су КПЈ да још енергичније ради на линије спречавања рата. Коминике бр. 5. од јануара 1941. саопштавао је да се режим колеба између два блока и да се сада предстоји или пакт и поробљавање од стране Немачке, или рат на страни Енглеске. Излаз је — пакт са СССР-ом. У лецима је режим називан „владом пете колоне“, која служи Берлину и Лондону. *Трудбеник* је тражио ослањање на СССР, а не повезивање са немачким империјализмом. У фебруару 1941. спремљен је заједнички проглас КПЈ и КП Бугарске; у рат нас зову оба зараћена блока, енглески империјализам је увукао у рат Грчку, Турска је на прагу рата, Југославију англофили зову у рат, док је Немачка привукла Бугарску; оба режима отварају македонско питање, али масе неће рат. У марту 1941. ЦККПЈ је издао проглас: ни рат уз Енглеску, ни пакт са Немачком. Оба блока доносе Балкану рат; масе неће ни пакт-капитулацију, ни „одбрану“—рат за рачун Енглеске. Против Тројнога пакта! Уочи 25. марта Месни комитет Београд упутио је проглас: „Срби, Београде“ и подсетио да се народ увек борио — 1912, 1913, 1914, Куманово, Брегалница, Суворор, Кајмакчалан — и да ће се бранити. После 27. марта КПЈ је позвала масе „ни капитулација ни рат“ (ако је срушена пронемачка влада, нећемо да ратујемо за енглеску владу). Главне пароле КПЈ била је одбрана земље, савез са СССР-ом, против рата на Балкану.⁴⁰⁸

Тако је основана линија КПЈ у пролеће 1941. била како одбрана независности Југославије и Балкана тако и борба против балканског сукоба, као и борба против великих сила које су доносиле рат на Балкан.

Закључак

Југословенски комунисти су између два рата стално заступали идеју балканске сарадње, балканске револуције, солидарности балканских народа; кад више, кад мање постављали паролу о балканској федерацији, за коју су се борили и у оквиру форума Балканске комунистичке федерације. У балканску федерацију ушле би све балканске земље после револуције; понекад, као 1924/25. и од јесени 1928. до пролећа 1935, сматрало се да не би ушла цела Југославија него директно националне републике које би произишле из оружане револуције и распада старе угњетачке целине. Комунисти су пратили балканске борбе и догађаје и активно заузели ставове о њима. Пре остварења старог максималног сна о балканској федерацији комунисти су конструктивно наступали против балканских сукоба и

⁴⁰⁶ РА, StS. Jugoslaviën, В. 2. Извештај из Берлина од 1. IV 1941. *A Wilhelmstrasse és Magyarorszáг, Budapest 1968, 563.*

⁴⁰⁷ РА, StS. Jugoslaviën, В. 2. Извештај из Москве од 4. IV 1941.

⁴⁰⁸ АРП, ЦК КПЈ 1941/, 2, 9, 10, 13; *Трудбеник*, јануар 1941; АРП, Хрватска, I/19, 134 (летак); ОЛ, КЉм, пол. 16/1, 8257 (летак КПХ).

ратова, против империјалистичког продора на Балкан, касније против немачке најезде. У целом овом периоду између два рата они су били дубоко свесни заједнице интереса балканских народа и узајамности балканских догађаја. Често су бугарски комунисти гледали у КПЈ или су југословенски комунисти пратили догађаје у Грчкој, Албанији итд. а неретко су разне партије иступале заједно против рата и шовинизма, давале предлоге о независној Македонији и Словенији, формираним на рушевинама балканског империјалистичког система. Сва решења су увек имала да се примене не само на Југославију него на цео Балкан и суседне земље. Чувено „разбијање Југославије“, много третирано у историографији, није се никада односило само на разбијање Југославије него и на промене у оквиру целог Балкана.

На основу великог изворног и архивског материјала (не само партијске провенијенце) могућно је установити кретање и развој догађаја и схватање њиховог значења, формирати поуздану хронологију мањих етапа и показати да је КПЈ имала врло стабилну „балканску политику“, са истанченим осећањем балканске сарадње, а све у складу са својом револуционарном борбом, у оквиру европске и балканске историје и њених промена.

Вук ВИНАВЕР

Резюме

Вук Винавер

БАЛКАНСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО В ИДЕОЛОГИИ ЮГОСЛАВСКИХ КОММУНИСТОВ МЕЖДУ ДВУМЯ ВОЙНАМИ

Внешне-политические воззрения югославских коммунистов всегда являлись составной частью общей идеологии КПЮ, а их изменения всегда совершались в соответствии с изменениями в Европе, в Коминтерне и, как правило, в согласии с изменениями во всей политике КПЮ. В Сербии, где режим успевал часто масс обмануть легендой о защите государства против внешних и внутренних врагов, КПЮ указывала на тесную связь версальского порядка, великосербского классового владения, национального угнетения и балканской гегемонии. В 30-х годах коммунисты выступили против связывания режима с Германией и за Народный фронт. Балканская солидарность и сознание об особых интересах, совместных для всех балканских народов, как и для балканского пролетариата и крестьянства, всегда были существенным элементом в идеологии коммунистов в Югославии и в Сербии. Это проявлялось и в деятельности коминтерновской „Балканской коммунистической федерации“.

КПЮ приветствовала создание югославского государства в 1918 году, убежденная в то, что после решения национально-освободительных проблем появляется „чистое поле для классовой борьбы“. Но коммунисты выступили против буржуазной системы, против включения в версальскую империалистическую систему, а поэтому и против балканских столкновений между побежденными и победителями, против гегемонии на Балканах, за Балканскую социалистическую федерацию. Особенно остро выступают против югославо-болгарских столкновений, как и против гегемонистских тенденций режима по отношению к Албании, Греции, и Болгарии. Но в 1921 году режим сумел оказать давление на КПЮ в момент, когда против великосербского режима поднималась хорватская оппозиция. Национальная проблема должна была войти в идеологию коммунистов: в 1923 году они выступают за самоопределение угнетенных наций на Балканах, за рабоче-крестьянскую революцию; в течение 1924 года за ликвидацию режима и распад „угнетательского югославского государства“ за федерацию балканских социалистических государств. Боевые внутренние пароли извне были подкреплены лозунгом о балканской федерации.

Печать КПЮ в июне 1923 года выступила против возможной югославской интервенции в Болгарии, но ведущие коммунисты, находившиеся в тюрьме, считали, что коммунисты из Югославии должны поддерживать болгарское крестьянское правительство. Идеи о югославской и болгарской революциях, о югославской и болгарской реакциях, о югославно-болгарской войне или о югославской интервенции против болгарской революции постоянно в порядке дня. В течение 1924 года казалось, что революционная акция охватила все Балканы, поэтому КПЮ встала за ликвидацию югославского государства и разрушение режима в Югославии, но в конце 1924 года, однако, опять считала, что победила балканская реакция.

Итальянское давление на Балканы с конца 1923 года заставило КПЮ больше заняться проблемами появившейся угрозы для Балкан и балканскими столкновениями, возникшими вследствие итальянского соперничества на Балканах. КПЮ, конечно, осуждала итальянский империализм и его прорыв, но в марте 1927 года сообщила о том, что итальянское нападение на Югославию не является простым нападением великой силы на маленькую балканскую страну. Это столкновение итальянского и французского империализма, а югославская гегемонистская политика лишь помогла Муссолини. Хотя и считала, что итальянский прорыв на Балканы — часть английской акции, направленной против СССР, КПЮ выступила против войны, призывала массы не бороться против итальянских, болгарских, албанских и др. солдат, а совершить революцию, которая бы быстро охватила все Балканы. Печать КПЮ в 1927—1928 годах много писала об итальянском прорыве на Балканы, окружении Югославии и борьбе Муссолини за присоединение балканских стран, осуждалась и связывание Албании с Италией.

С лета 1928 года происходит „левый поворот“ в политике Коминтерна, доходит до новой революционной борьбы в Европе под лозунгом „класс против класса“. В Югославии новое революционное усилие выглядело как перспектива, имея в виду необычно крупное внутренне национальное обострение. КПЮ сейчас двинулась в новую борьбу против режима, за освоение угнетенных наций, за непосредственную подготовку вооруженной революции, за разрушение югославского государства. Опять ожил лозунг балканской федерации, как внешне-политического компонента внутренних революционных лозунгов. Режим использовал эти лозунги и сумел разбить акцию КПЮ. Требуя разрушения Югославии, КПЮ одновременно с тем требовала и создание независимых и объединенных государств-республик Словению, Албанию, Македонию, т.е. коммунисты стремились не только к „разбитию Югославии“, но, прежде всего, к общепалканской революции. Поскольку в 1929—1932 годах существовало мнение о том, что все балканские страны за счет западных сил подготавливают нападение на СССР, действия балканской революции имели и это внешне-политическое объяснение. Лозунг о балканской федерации в 1928—32 годах, как и в 1924 году, был лозунгом революции в самой Югославии. Конечно, вместе с тем КПЮ выступила против балканских столкновений, особенно в 1932—1933 годах.

В течение 1933—34 годов произошло обновление организаций в Сербии и Югославии, коммунисты начала входят в массы со все меньше левых лозунгов (с конца 1934 года). Тогда КПЮ осудила создание Балканского пакта, так как он стабилизировал несправедливый версальский порядок и входил в столкновение с итальянским блоком. В конце 1934 года конференция КПЮ и дальше считала, что белградский гегемонизм пытается захватить части территорий всех балканских соседей, что в стране угнетает все нации. Хотя оставался лозунг „советской власти“, появилась новая политика европейской стабилизации против Германии и ее блока и борьба против реакции и за югославскую демократию в стране. Великая борьба за Народный фронт в 1935 году и падение диктаторского режима привели к переориентации Партии, которая выступает за демократический режим, балканскую федерацию, антинемецкий блок, союз с Парижем и Москвой. Но если диктаторский режим был на стороне Франции, новый режим Стоядиновича, вернувшийся в известном смысле парламентскую систему, встал за Германию.

Коммунисты в 1935 году выступили против связывания с Германией, за защиту отечества, против немецкого прорыва на Балканы, но еще не было ясно, что система „нейтрализма“, которую проводил премьер Сто-

ядинович, по-существу означала связывание с Германией. ЦК КПЮ в апреле 1936 года опять полемизировал о том, нужно ли вообще бороться за Югославию. Коминтерн среагировал на это анахроническое левое направление: вскоре были смещены руководители, не посвящавшие внимания немецкому прорыву на Балканы. Проблема защиты Балкан от Гитлера стала важным фактором в новой политике КПЮ. Большой призыв против немецкого захвата Балкан, содержащийся в листовке от января 1937 года, выражал протест против режима, который не сопротивляется немецкому давлению.

В течение 1937 года коммунисты развили крупную акцию, около внешне-политических проблем, о которых велись дискуссии в пронемецком режиме. КПЮ в январе того года выступает против югославо-болгарского пакта, считая, что он ослабляет Балканский пакт и является делом немцев. Она протестует против югославо-итальянского пакта и против угрозы Балкам со стороны Италии. Коммунисты демонстрировали против посещения итальянского и немецкого министров иностранных дел, приветствуя чехословацкого и французского министров. Используя внешне-политические идеи защиты Чехословакии и сопротивления немецкому прорыву на Балканы, буржуазная Объединенная оппозиция и КПЮ выступили против пронемецкого режима. В конце 1938 года КПЮ сообщила, что сейчас непосредственно угрожены Балканы, а балканские государства Албания и Болгария находятся на стороне стран Оси. Коммунисты требовали сейчас создание балканского блока для обороны. Особенно актуальным это было весной 1939 года, когда указывалось на захват Албании и требовалось, чтобы Болгария присоединилась к балканской группе обороны.

В начале Второй мировой войны балканские коммунистические партии выступили против связывания с немецким или английским блоком. Особенно сильная кампания была проведена против связывания с западным блоком, но после немецкого успеха и победы на Западе КПЮ выступает против связывания с Германией и за оборону страны и балканских народов против захватнической политики стран Оси. КПЮ указывала, что защита от оккупации Балкан возможна лишь в случае ликвидации пронемецкого режима, заключения союза с СССР и вступления в дружественные отношения с Болгарией. Листовки КПЮ ссылались на судьбу Румынии, которую фашистские захватчики разбили на части и фашизировали.

В период итальянского нападения на Грецию обновилась английские силы в Средиземноморье. КПЮ осуждала итальянское нападение на одну из балканских стран, но и организовала кампанию против могущего связывания балканских стран с английским военным блоком. КПЮ особенно выступила против создания английского блока из Греции, Турции и Югославии, не желая выясняться в немецко-английском столкновении ни за один из двух военных блоков. КПЮ потребовала сохранения независимости Югославии и последней неупутанной балканской страны, Болгарии, ликвидации режима, установления народной власти и союза с СССР.